

ЦЕНТР ПРАВ ЛЮДИНИ

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

ВИЖИВАННЯ ЧИ ЗЛОЧИН: як Україна карає за колабораціонізм

КОЛАБОРАНТ

КОЛАБОРАНТ

КОЛАБОРАНТКА

Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм. Аналітичний звіт / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024. — 104 с.

Аналітичний звіт спрямований на дослідження тенденцій у практиці розгляду справ щодо колабораційної діяльності в Україні та аналіз відповідної судової практики, вивчення напрацювань щодо внесення змін до кримінального законодавства, а також комунікації та суспільного сприйняття відповідальності за колабораціонізм та запиту на справедливість з метою подальшого вдосконалення законодавства про колабораційну діяльність та напрацювання ефективної стратегії розгляду таких справ для формування однорідної і належної практики.

Авторський колектив:

Онися Синюк, правова аналітикиня Центру прав людини ZMINA (Розділ 1)

Діана Депутат, молодша правова аналітикиня Центру прав людини ZMINA (Розділ 1)

Інна Вишневська, наукова співробітниця науково-дослідної лабораторії Львівського державного університету внутрішніх справ (Розділ 2)

Вероніка Волковинська, керівниця департаменту по роботі з клієнтами Semantrum, AI-платформи медіааналітики та репутаційного менеджменту (Розділ 3)

Вікторія Червонна, аналітикиня консолідованої інформації Semantrum (Розділ 3)

Максим Єлігулашвілі, фасилітатор, експерт Коаліції «Україна. П'ята ранку» (Розділ 4)

Загальна редакція — **Альона Луньова**, директорка з адвокації Центру прав людини ZMINA.

ZMINA — це українська правозахисна організація, яка працює у сфері захисту свободи слова, протидії дискримінації, попередження тортур і жорстокого поводження, підтримки правозахисників і громадських активістів, а також захисту прав потерпілих внаслідок війни.

Детальніше про Центр прав людини ZMINA та його діяльність: zmina.ua, zmina.info.

Фонд «Партнерство за сильну Україну» (ФПСУ)

— це донорська програма, що фінансується урядами Великої Британії, Естонії, Канади, Нідерландів, Сполучених Штатів Америки, Фінляндії, Швейцарії та Швеції. За спільної підтримки уряду України та урядів-партнерів Фонд реалізує проекти в деокупованих і прифронтових громадах, а також на національному рівні. Метою ФПСУ є зміцнення стійкості українського уряду в умовах російської агресії та посилення його спроможності надавати критично необхідну допомогу громадам у співпраці з громадянським суспільством, ЗМІ та приватним сектором.

Детальніше про діяльність Фонду «Партнерство за сильну Україну» та його ініціативи:

<https://www.facebook.com/PartnershipFundForAResilientUkraine>

ЗМІСТ

Вступ	4
Список скорочень	6
Методологія	7
Резюме	13
Рекомендації	16
Розділ 1. Аналіз судової практики у справах про колабораційну діяльність	18
1.1. Тенденції за частинами статті 111-1 КК України	22
1.2. Загальні тенденції розгляду справ за статтею 111-1 КК України	29
1.2.1. Неврахування стандартів міжнародного гуманітарного права	29
1.2.2. Нечіткі та широкі формулювання законодавства, що призводять до неодноманітного тлумачення та проблем з розмежуванням складів злочинів проти основ національної безпеки	33
1.2.3. Недостатність дослідження в діях обвинувачених умислу заподіяти шкоду національній безпеці	36
1.2.4. Судова практика у контексті запобіжних заходів у провадженнях за статтею 111-1 КК України	39
1.2.5. Відмінність вироків у провадженнях <i>in absentia</i> та з присутністю обвинуваченого	43
Ключові висновки (знахідки)	46
Розділ 2. Аналіз законопроектів щодо колабораційної діяльності	48
2.1. Огляд законодавства про колабораційну діяльність	48
2.2. Огляд зареєстрованих проектів Законів України щодо колабораційної діяльності	50
2.2.1. Проекти законів України, що стосуються внесення змін до статей, якими встановлено кримінальну відповідальність за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України	51
2.2.2. Проекти законів України, що вносять зміни до інших законів України, якими регулюються окремі види співпраці з державою-агресором або незаконною окупаційною владою	68
2.2.3. Проекти законів України про обмеження прав підозрюваних та обвинувачених у злочинах проти національної безпеки.	69
Ключові висновки (знахідки)	75
Розділ 3. Особливості висвітлення теми колабораціонізму й притягнення до відповідальності за співпрацю з окупаційними органами влади	77
3.1. Ретроспективний моніторинг регіональних інтернет-сайтів та сторінок в соцмережах регіональних управлінь СБУ, Національної поліції, ДБР, органів прокуратури	78
3.2. Моніторинг регіональних, національних медіа стосовно висвітлення теми колабораціонізму, притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність	82
Ключові висновки (знахідки)	87
Розділ 4. Сприйняття в громадах фактів співпраці з окупаційними органами влади, російською армією	90
4.1. Межа колабораційної діяльності: критерії визначення між злочином та виживанням	90
4.2. Відповідальність за колабораціонізм: форми, ступінь та релевантність	96
4.3. Фактори чи контекст, що впливають на ступінь відповідальності	97
Ключові висновки (знахідки)	101

ВСТУП

Після початку широкомасштабної збройної агресії Росії проти України у 2022 році Верховна Рада України за скороченою процедурою розглянула та схвалила зміни до Кримінального кодексу України, які встановили відповідальність за співпрацю із окупаційною владою: були додані статті 111-1 («Колабораційна діяльність») та 111-2 («Пособництво державі-агресору»). Ці зміни насамперед мали на меті превенцію співпраці українських громадян із окупаційною владою на територіях, які були та в перспективі могли бути зайняті ворожою стороною після 24 лютого 2022 року. Саме тому криміналізувалося широке коло діянь різноманітних суб'єктів, що призвело до значної кількості відкритих кримінальних проваджень. При цьому не враховувався досвід окупації Кримського півострова та окремих районів Донецької та Луганської областей, що вже на той момент тривала. Крім того, не були враховані норми міжнародного гуманітарного права та умови, за яких залучення до забезпечення життєдіяльності окупованих територій не мало би підпадати під кримінальну відповідальність.

Станом на 15 червня 2024 року, за даними Служби безпеки України, зареєстровано 9179 кримінальних проваджень за статтею 111-1 КК України.¹

У Верховній Раді України протягом двох років було зареєстровано щонайменше 11 законопроектних ініціатив, спрямованих на внесення змін щодо кримінальної відповідальності за співпрацю із окупаційною владою, втім більшість цих законопроектів не вирішують проблемних питань застосування положень статті 111-1 КК України. При цьому жодний із цих законопроектів повноцінно не враховує практики застосування статті 111-1 КК України, так само як і не врахована тривала окупація територій — вже понад два роки, а окремих територій — більше десяти.

У ході попереднього аналізу судової практики, зробленого Центром прав людини ZMINA у 2023 році², були виокремлені основні тенденції розгляду справ щодо колабораційної діяльності: складнощі із розмежуванням схожих складів злочинів (зокрема, статті 111-1, 111-2 та 436-2 КК України); переважна більшість розглянутих за статтею 111-1 КК України справ стосується частин, які передбачають відповідальність за проступки, зокрема частин першої та другої (що може

1 Відповідь Апарату Голови Управління взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю №10/3/л-150-п/1-23 від 18.07.2024 на запит Центру прав людини ZMINA.

2 Аналітичний звіт «Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення» / Синюк О., Луньова О.; Ред. Свиридова Д. Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023:

https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf

свідчити про відсутність стратегії пріоритезації справ за цією категорією злочинів); обвинувальний ухил розгляду справ та суттєві ризики для повноцінної реалізації права на захист в цій категорії справ. Запропонований аналіз покликаний простежити попередньо визначені тенденції та встановити появу нових.

Важливе також вивчення сприйняття в суспільстві справ щодо колабораційної діяльності. З одного боку, актуальним є питання комунікації слідчими органами (СБУ, ДБР, Нацполіція), прокуратурою справ щодо колабораційної діяльності на їхніх офіційних сайтах. З іншого боку, важливо вивчити, яким чином інформація про факти колабораціонізму транслюється в медіа на національному та регіональному рівнях.

Наразі кримінальна відповідальність залишається єдиною відповіддю держави на факти співпраці українців з окупаційними силами. Але наявне регулювання в Кримінальному кодексі України жодним чином не враховує майже десятирічної окупації частини території України (Кримський півострів, окремі райони Донецької та Луганської областей), а також перспективу реінтеграції звільнених територій та їхніх жителів. У цьому сенсі вивчення сприйняття змісту поняття «колабораціонізм», поточної практики притягнення до відповідальності та очікувань дозволить оцінити, якою мірою поточна ситуація в громадах корелюється із суспільним запитом на справедливість.

Ми висловлюємо подяку Альоні Копіній, Альоні Матвійчук, Дар'ї Белінській за значний внесок у підготовку методології та фасилітацію дискусій, узагальнення їх результатів та знахідок. Проведені обговорення були б неможливі без допомоги та підтримки Юлії Напольської, Ліни Плуженко (Харків); Наталії Селюкової (Запоріжжя); Наталії Висіканець (Чернігів); Євгена Васильєва (Луганськ та Херсон); Світлани Півень (Суми).

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ДБР — Державне бюро розслідувань
- «ДНР» — так звана «Донецька Народна Республіка», тобто тимчасово окупована Росією територія Донецької області
- ДСНС — Державна служба України з надзвичайних ситуацій
- ЖКГ — житлово-комунальне господарство
- ЗСУ — Збройні сили України
- КК — Кримінальний кодекс України
- КПК — Кримінальний процесуальний кодекс України
- «ЛНР» — так звана «Луганська Народна Республіка», тобто тимчасово окупована Росією територія Луганської області
- НАБУ — Національне антикорупційне бюро України
- р. н. — реєстраційний номер
- РФ — Російська Федерація
- СБУ — Служба безпеки України
- ЦОВВ — центральний орган виконавчої влади

МЕТОДОЛОГІЯ

Дослідження охоплює різні сфери аналізу, тому автори керуються різною методологією, яку доцільно розглянути окремо.

(1) Аналіз судової практики у справах про колабораційну діяльність

З метою проведення всебічного аналізу та виявлення системних проблем у практиці застосування законодавства про колабораційну діяльність станом на 15 червня 2024 року був проведений аналіз 1442 вироків³ за різними частинами статті 111-1 КК України та дванадцяти вироків за статтею 111-2 КК України, зареєстрованих у Єдиному державному реєстрі судових рішень, а також ухвали щодо обрання такого запобіжного заходу як тримання під вартою та арешт майна в щонайменше 379 кримінальних провадженнях за статтею 111-1 КК України, в яких винесено вирок, та у 23 провадженнях за частиною четвертою статті 111-1, в яких вирок ще не винесено.

Дослідження судової практики було спрямоване на виконання таких завдань:

- визначити основні тенденції розгляду справ за окремими частинами статті 111-1;
- простежити розвиток тенденцій в практиці розгляду справ за статтею 111-1, визначених в ході попереднього дослідження, а саме: нечітке розмежування складів та кваліфікації дій, які можуть підпадати під колабораційну діяльність або пособництво державі-агресору із іншими складами злочинів; відсутність пріоритезації справ; переважне обрання тримання під вартою як запобіжного заходу підозрюваному на етапі досудового слідства;
- простежити вплив неврахування стандартів міжнародного гуманітарного права у формулюванні статті на практику притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність;
- розглянути дослідження в ході судового процесу умислу заподіяти шкоду національній безпеці в діях обвинувачених, добровільності вчинення діяння.

³ Із них 751 вирок було проаналізовано в межах поточного дослідного періоду (кінець вересня 2023 року – 15 червня 2024 року), 691 вирок було проаналізовано в межах попереднього дослідного періоду.

(2) Аналіз законодавства та законодавчих ініціатив

Для розуміння тенденцій законодавчих пропозицій, прогнозування їх ефективності та формулювання власних пропозицій було проаналізовано законопроекти за період від березня 2022 року до липня 2024 року.

Етапи роботи:

1. аналіз чинної редакції статті 111-1 КК України та її основних недоліків;
2. аналіз законодавчих ініціатив, що стосуються внесення змін до статей, якими встановлено кримінальну відповідальність за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України;
3. аналіз законодавчих ініціатив, що ними пропонується внесення змін до інших законів України, якими регулюються окремі види співпраці з державою-агресором або незаконною окупаційною владою;
4. аналіз законодавчих ініціатив, що стосуються обмежень прав осіб, яким вручено підозру, або які є обвинуваченими у вчиненні як злочинів проти основ національної безпеки, так і колабораційної діяльності;
5. визначення тенденцій у законопроектній діяльності;
6. формулювання висновків та напрямів вдосконалення кримінального законодавства та актів регуляторного законодавства, що регулюють окремі питання співпраці з державою-агресором або незаконною окупаційною владою.

Завдання аналітики:

- виявлення підходів законодавця до внесення змін в кримінальне та регуляторне законодавство, що стосується колабораційної діяльності та суміжних з цим питань;
- оцінка впливу законодавчих змін;
- підготовка рекомендацій для подальшого вдосконалення кримінального законодавства та регуляторного законодавства, що стосується співпраці з державою-агресором або окупаційними органами влади.

(3) Аналіз особливостей висвітлення теми колабораціонізму й притягнення до відповідальності за співпрацю з окупаційними органами влади

Метою цієї частини дослідження було зібрати та проаналізувати масив даних із 01 квітня 2022 року до 31 травня 2024 року за визначеними кількісними й якісними характеристиками в контексті висвітлення теми колабораціонізму.

му та притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність за статтею 111-1 КК України. Дослідити регіональні особливості висвітлення інформації на офіційних сайтах правоохоронних органів, прокуратури.

У цій частині дослідження були визначені такі завдання:

1. визначити кількість та охоплення публікацій за ключовими словами «колабораціонізм», «колаборант» і згадуваннями 111-1 статті КК України з обраних джерел органів правопорядку та прокуратури, а також регіональних та національних медіа помісячно та в розрізі регіонів України;
2. дослідити регіональні особливості висвітлення інформації в національних та регіональних медіа, на інтернет-сайтах та сторінках у соцмережах регіональних управлінь СБУ, Національної поліції, ДБР, органів прокуратури;
3. визначити загальну тональність публікацій і виявити негативно забарвлені слова та словосполучення в контексті заданої теми;
4. визначити за текстом публікації, чи є у ньому згадки про винесення вироку та засудження особи, відстеження ключових слів, пов'язаних з описом особи як винної у скоєнні злочину у випадках, коли згадки про вирок чи засудження немає;
5. визначити наявність зображення особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні колабораційної діяльності та наявність технік приховування обличчя. Під час цього аналізується перше зображення, якщо у публікації чи пості їх декілька;
6. сформулювати висновки про ключові наративи публікацій.

Задля формування даних для дослідження було використано публікації із ключовими словами «колабораціонізм», «колаборант», «111-1 стаття КК». Для створення першої частини звіту було використано такі категорії ЗМІ: web-джерела, Facebook, Telegram регіональних (обласних) управлінь СБУ, Національної поліції, ДБР, органів прокуратури (за наявності таких регіональних джерел, для web-джерел – за умови наявності даних у системі Semantrum⁴). Для створення другої частини звіту було використано такі категорії ЗМІ: українські інтернет-медіа (національні та регіональні) та інформагентства, телебачення (зокрема, Єдиний марафон) та преса, YouTube-канали обраних ТБ-каналів. Загалом у межах аналізу розглядалися 164 джерела в межах частини першої (сторінки правоохоронних органів) та 2 508 джерел в межах частини другої дослідження (сторінки медіа).

4 Semantrum - онлайн-система медіамоніторингу та контент-аналізу, яка збирає та аналізує публікації з різних типів ЗМІ та соціальних мереж по всьому світу. Детальніше про компанію Semantrum за посиланням <https://www.promo.semantrum.net/>

Усі публікації були автоматично проаналізовані для виявлення наявності негативної лексики, пов'язаної з описом осіб, звинувачених у скоєнні злочинів. На основі цього аналізу були виділені такі групи негативних слів та словосполучень: «зловмисник/злоумышленник/злочинець/злочинниця»; «зрадник/предатель/зрадив Україну/предал Украину /запроданці/ изменники/ відступник/отступник»; «перебіжчик/перебежчик»; «поплічник/приспешник»; «ворожий агент Кремля /РФ/ФСБ/російський/российский/Росії/Росии/агент Кремля»; «гауляйтер» тощо.

Усі публікації, проаналізовані в дослідженні, розподілені на нейтральні та негативні. До негативних публікацій були зараховані:

- публікації, в яких містяться визначені вище негативні слова та словосполучення;
- публікації, визначені негативними відносно ключових слів за допомогою застосування ML-алгоритму системи Semantrum⁵;
- публікації, визначені негативними відносно ключових слів за допомогою застосування словникового методу визначення тональності системи Semantrum⁶.

Для визначення дотримання презумпції невинуватості у публікаціях було створено спеціальний список ключових слів, які використовувалися для відстеження згадок про винесення вироку та засудження особи, включно зі словосполученнями: «винесення вироку», «вирок колаборанту», «вирок за статтею 111-1», «засудили колаборанта», «засудження за статтею 111-1», «визнання винним» та іншими варіантами, з використанням спеціальної мови запитів. За наявністю цих словосполучень усі публікації, відібрані для дослідження, були промарковані відповідно до наявності або відсутності згадки про винесення вироку підозрюваній особі. Ці дані були сполучені із даними про наявність негативних ключових слів та словосполучень, що пов'язані з описом особи як винної у скоєнні злочину. Публікації, які містять негативні слова та словосполучення, але не містять інформації про винесення вироку підозрюваній особі, вважались такими, що містять маркери можливого порушення презумпції невинуватості.

5 Механізм визначення тональності тексту стосовно об'єкта моніторингу за допомогою AI-моделі, натренованої на корпусі текстів, які були розміщені аналітиками вручну. Для ML-тональності використовувався так званий об'єктно-орієнтований алгоритм визначення тональності (Entity related sentiment analysis), тобто емоційне забарвлення повідомлень визначалося не просто для публікації як такої, а стосовно об'єкту моніторингу у темі.

6 Визначення тональності публікації на основі наявності і кількості у документі слів або фраз, які належать до словників позитивної або негативної конотації у безпосередній близькості до розташування у тексті згадування об'єкта моніторингу (об'єктно-орієнтований алгоритм визначення тональності).

(4) Проведення фасилітованих обговорень

Розробка дизайну заходів та дослідження в цілому спирається на застосування діалогового підходу, який був сформульований українськими практиками-фасилітаторами у 2018 році, де діалог визначається як *«спеціально підготовлений груповий процес, в якому ведучий-фасилітатор, слідуючи принципам, допомагає групі учасників у максимально конструктивний спосіб, з дотриманням травмо-проінформованого та конфліктно-чутливого підходу, обговорити доволі складні та контроверсійні теми»*.

Спираючись на сформовані принципи та загальну мету дослідження, було розроблено план дводенних та одnodенних заходів, портрет потенційного учасника та основних цільових груп, пріоритезовані дослідницькі гіпотези та питання, які мали бути перевірені під час діалогових зустрічей.

Мета діалогової зустрічі — спираючись на особистий досвід та бачення представників цільових груп з пілотних регіонів, напрацювати у фасилітований спосіб типи колабораційної діяльності, очікування та запит на справедливість у контексті справ щодо колабораціонізму.

Враховуючи специфіку теми, цільову аудиторію та потенційний психоемоційний стан учасників, загальний хід зустрічей було побудовано відповідно до принципів конфлікт чутливості та підходу «не нашкодь», у п'яти з шести заходів як фасилітатори долучались експерти з досвідом терапевтичної роботи з постраждалими.

У рамках методології були визначені декілька типів територій, з різним досвідом тривалості та специфіки встановлення режиму окупації. З погляду дослідників це мало дати ширшу палітру як розуміння колабораційної діяльності, так і запиту на справедливість у людей, що безпосередньо постраждали від повномасштабного вторгнення, а саме:

- громади, які перебували під частковою, нетривалою окупацією — райони Чернігівської та Сумської областей;
- громади, які перебували під тривалою окупацією, але були звільнені повністю або значною частиною — райони Харківської та Херсонської областей;
- громади, які перебувають під тривалою окупацією, де не відбулося звільнення територій — Луганська та Запорізька області.

Діалогові зустрічі відбувалися впродовж травня-червня 2024 року. Загалом в обговореннях взяли участь 85 учасників, з яких 69 жінок, 16 чоловіків.

Під час узгодження переліку потенційних учасників для рекрутингу було визначено кілька принципів формування групи:

1. особистий досвід перебування безпосередньо в окупації та/або в зоні, максимально близькій до неї;
2. наявність місцевих жителів, що стали внаслідок повномасштабної агресії РФ внутрішньо переміщеними особами;
3. включення широкого спектру професійних та вікових груп;
4. отримання безпосередньої шкоди від окупації, співпраці місцевих жителів з Росією.

Обмеження щодо рекрутингу учасників та методології

Попри припущення, що ця тема викликати в учасників спротив, неготовність говорити або, навпаки, втому від обговорень на третій рік повномасштабного вторгнення, ключовими проблемами стали питання безпеки.

По-перше, фізична безпека — в день проведення заходу в Харкові російська армія розпочала наступ на Харківську область, тим самим суттєво вплинувши і на наповнення групи, і на психоемоційний стан учасників.

По-друге, питання мобілізації і потреба перетину блокпостів виступала суттєвим фактором, який обмежував чоловіків в участі у заходах.

По-третє, для частини учасників, які перебували в окупації під час повномасштабного вторгнення, розмови на цю тему визначались як «небезпечні через діяльність СБУ».

Важливо відзначити, що учасниками зустрічей ставали люди здебільшого не з нейтральною позицією. Більшість із них має проукраїнську позицію, отримала шкоду від дій РФ на окупованих територіях. Сформувати групу ціннісно змішаного типу на цей момент та за дослідницького фокусу у застосуванні діалогового підходу не є можливим і етичним в нинішніх умовах. Водночас окремі запити та порушені проблеми, контroversійні питання з боку учасників дозволяють зробити припущення щодо готовності частини з них долучитись до заходів із відновного правосуддя. Але виключно за умов добровільності, юридичної та безпекової ясності щодо аспектів відповідальності за колабораційну діяльність.

Наявність у групі професійних юристів, тим паче з досвідом роботи в органах правопорядку, виступала з одного боку структурувальним, а з іншого — обмежувальним фактором. З обговоренням питання «професійно», з цитуванням КК України, КПК України група чіткіше відмежовувала колабораціонізм та інші типи злочинів, і в той самий час переставала генерувати ідеї, а обмежувалася «юридично правильним» тлумаченням.

РЕЗЮМЕ

1. За відсутності законодавчих змін протягом 2022–2024 років, практика розгляду справ щодо колабораційної діяльності (1442 вироків станом на 15.06.2024) переважно зберігає попередньо визначені тенденції: нечіткі та широкі формулювання законодавства зумовлюють неодноманітне тлумачення та проблеми з розмежуванням складів злочинів проти основ національної безпеки; тримання під вартою застосовується в переважній більшості справ як безальтернативний запобіжний захід, переважне винесення вироків в апеляційній інстанції за скаргою сторони обвинувачення (7 з 10 вироків, які посилювали покарання) та майже повна відсутність виправдувальних вироків (2). У межах більш тривалої практики розгляду справ можна виділити й інші тенденції щодо недотримання стандартів міжнародного гуманітарного права, зокрема: притягнення до відповідальності осіб, які забезпечують життєво необхідні функції на окупованій території; обмежений розгляд умислу заподіяти шкоду національній безпеці в діях обвинувачених; суттєву різницю практики призначення покарання у провадженнях *in absentia* та з присутністю обвинуваченого тощо.
2. Станом на 20.07.2024 року на розгляді Верховної Ради України перебуває 16 законопроектів, які стосуються колабораціонізму. Серед них проекти законів про внесення змін до статей, що ними встановлено кримінальну відповідальність за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України (11); законопроекти, які вносять зміни до інших законів України, що ними регулюються окремі види співпраці з державою-агресором або незаконною окупаційною владою (2); законопроекти, що стосуються обмежень прав осіб, яким вручено підозру або які є обвинуваченими у вчиненні як злочинів проти основ національної безпеки, так і колабораційної діяльності (3). При цьому більшість із цих законодавчих ініціатив спрямована на посилення кримінальної відповідальності за вчинення особою колабораційної діяльності через збільшення розмірів покарання, доповнення санкцій новими видами, а також продовження строків погашення судимості. Пропозиції внесення змін до статті 111-1 КК України задля розмежування їх із іншими суміжними складами кримінального правопорушення не лише не вирішували поставленого завдання, а й створювали проблеми розмежування з іще більшою кількістю складів кримінальних правопорушень. Майже всі згадані законопроекти перебувають без розгляду.

3. Аналіз публікацій як на офіційних сторінках органів правопорядку, так і в медіа показав широке використання негативно забарвлених слів для опису осіб, які підозрюються у вчиненні колабораційної діяльності. При цьому в абсолютній більшості публікацій, що використовують негативну лексику, відсутня інформація про винесення такої людині вироку — вони стосуються випадків, в яких лише повідомили про підозру. Відповідно, комунікація і з боку органів правопорядку, і з боку медіа містить порушення презумпції невинуватості. Однак неможливо стверджувати про наявність єдиної політики висвітлення як державними органами, так і медіа — більшість джерел розміщують і коректні матеріали, і матеріали, що містять порушення презумпції невинуватості. Хоча значна регіональна відмінність у кількості негативно забарвлених слів у публікаціях не прослідковується, при цьому у регіонах, що ближчі до лінії фронту, зафіксована як більша кількість публікацій на тему колабораційної діяльності загалом, так і більш активне використання негативно забарвлених слів.
4. Фасилітовані обговорення із мешканцями громад, які знаходилися під окупацією або досі окуповані, дозволили виокремити ключові категорії осіб, щодо відповідальності яких є суттєвий запит суспільства, зокрема, представників громад, які пережили окупацію різної тривалості, а саме: (1) участь у встановленні та розбудові системи влади та управління; (2) участь у політичній легітимізації режиму окупації через організацію виборів, референдумів, обрання депутатом; (3) належність до органів правопорядку, «силовиків»; (4) передавання інформації про активістів, ветеранів; (5) участь у пропагандистській діяльності; (6) участь у збройних формуваннях на стороні РФ; (7) керівництво великими промисловими об'єктами, виробництвом чи бізнесом, який свідомо і проактивно використовував зв'язки з окупантами для власного зростання, збільшення, отримання суттєвих конкурентних переваг та монополій. Суттєвий запит стосувався пріоритезації розгляду справ щодо колабораційної діяльності з фокусом на визначених категоріях.
5. Запит, виокремлений в межах фасилітованих дискусій, частково відображає вимоги, встановлені стандартами міжнародного гуманітарного права щодо продовження діяльності медичних працівників, рятувальників, комунальників на окупованій території та невстановлення відповідальності за ведення цієї діяльності. Складним залишається питання працівників освіти та керівної ланки, зокрема забезпечення медичних, комунальних послуг, діяльності рятувальників. Коригувальним запитом є індивідуальний підхід та оцінка мотивації, добровільності та ініціативності, безпосередніх дій обвинуваченої особи на займаній посаді та завданої нею шкоди. Саме на основі оцінки цих факторів, на думку учасників обговорень, повинна визначатися суворість покарання.

6. Нечіткість законодавства щодо колабораційної діяльності та неврахування тривалості окупації зумовили й інший запит суспільства — щодо чіткої та постійної комунікації представників органів державної влади стосовно визначення колабораційної діяльності. Зокрема, пояснення щодо дій, які підпадатимуть під кримінальну відповідальність, а також роз'яснення алгоритму фіксації примусу до співпраці з державою-агресором. Окремий запит стосувався підтримки людей на окупованій території — враховуючи необхідність виживання, людям потрібно забезпечити альтернативний спосіб здобувати засоби для життя.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Розробити та внести зміни до статті 111-1 КК України з урахуванням аналізу практики застосування статті слідчими та судовими органами, а також необхідності: (1) врахувати норми МГП та необхідність забезпечення життєдіяльності тимчасово окупованих територій; (2) уточнення наявних форм об'єктивної сторони, передбаченої статтею 111-1 КК України, з метою уникнення формулювань, які дозволяють занадто широко тлумачити норму, що, своєю чергою, порушує принцип правової визначеності; (3) доповнення санкції частин 1, 2 статті 111-1 штрафом як альтернативу покаранню у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.
2. Враховувати суспільну небезпечність і наслідки діяння, передбаченого статтею 111-1 КК України, та визначити співмірні та справедливі покарання за такі порушення. Зокрема, варто розглянути можливість виведення найменш серйозної категорії порушень зі сфери кримінальної юстиції і забезпечити люстраційні заходи та розглянути можливість розробки законодавства про амністію. Такі кроки дозволять не лише вирівняти розрив між суспільною небезпечністю діяння і покаранням за нього, а й сприятимуть розвантаженню правоохоронної системи та системи правосуддя, а також процесам реінтеграції деокупованих територій України та громадян України, які там проживають.
3. Для забезпечення ефективного розслідування справ, пов'язаних зі вчиненням злочинів, передбачених статтею 111-1 КК України, в межах чинного законодавства варто розробити єдиний підхід (стратегію) органів правопорядку, що працюють з цією категорією справ. Така стратегія має передбачати рамки співпраці між різними відомствами для попередження дублювання дій, чітко окреслювати розмежування між різними статтями та тлумачення широких понять для зменшення дискреції конкретного виконавця (слідчого, прокурора) і неодноманітності застосування законодавства в його чинній редакції. Вона також має містити критерії доказування добровільності співпраці з ворогом з урахуванням реалій, атмосфери залякування та примусу на окупованій території України та визначення, які докази не відповідають критерію належності та достатності, а також пріоритезацію справ в межах статті 111-1 КК України.
4. Утриматися від ухвалення законопроектів, які вводять обмеження реалізації прав (зокрема, права на пенсійне забезпечення та права на визнання постраждалою особою або членом сім'ї загиблої (померлої) постраждалої особи) тих, кого підозрюють у вчиненні діяння, передбаченого статтею 111-1 КК України.

5. Забезпечити систематичне інформування суспільства щодо діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування фактів учинення колабораційної діяльності. При цьому і в комунікації органів правопорядку, і в медіа необхідно дотримуватися журналістських стандартів, зокрема, презумпції невинуватості. Утримуватися від вживання агресивної лексики, яка розпалює ворожнечу.
6. На рівні громад передбачити механізми залучення оцінки (думки) жителів до з'ясування контексту, особливостей спірних, контроверсійних випадків, пов'язаних зі звинуваченням у колабораціонізмі.
7. Забезпечити формати «безпечних» просторів проговорення досвіду окупації та повернення, відновлення мирного життя. Такі діалогові практики можуть ставати інструментом зцілення та стабілізації людей, отримання визнання та опори для подальшого руху для постраждалих.

РОЗДІЛ 1.

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ПРО КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Проблематика законодавства та практики притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність розглядалися не раз, зокрема, в дослідженнях ситуації на листопад 2022 року⁷ та на вересень 2023 року⁸. Основні тенденції, що їх виділяли у попередньому дослідному періоді в ході аналізу вироків:

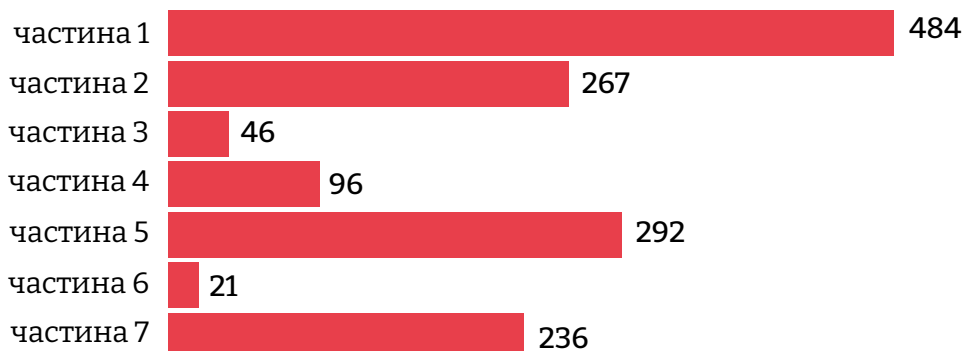
- нечіткість формулювань у статтях 111-1 та 111-2 КК України допускає широке тлумачення кваліфікуючих ознак злочинів;
- нечітке розмежування складів та кваліфікації дій, які можуть підпадати під колабораційну діяльність або пособництво державі-агресору, із іншими складами злочинів;
- відсутність пріоритезації справ;
- переважне обрання тримання під вартою як запобіжного заходу підозрюваному на етапі досудового слідства;
- питання співмірності порушення та покарання.

У ході поточного дослідження відстежували як розвиток попередньо виявлених тенденцій, так і можливу зміну практики розгляду цієї категорії справ.

7 Аналітична записка «Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства / ГО «Центр прав людини ZMINA», ГО «Громадський холдинг "ГРУПА ВПЛИВУ"», ГО «Донбас SOS», ГО «Крим SOS», БФ «Восток SOS», БО «БФ "Стабілізейшен Суппорт Сервісез"» та ГО «Кримська правозахисна група», грудень 2022: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf

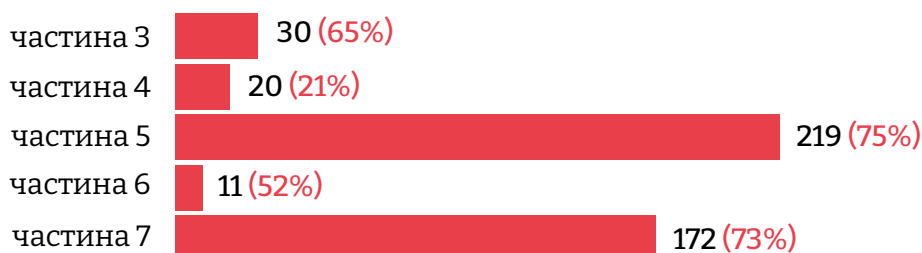
8 Аналітичний звіт «Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення» / Синюк О., Луцьова О.; Ред. Свиридова Д. Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf

Станом на 15 червня 2024 року у Єдиному державному реєстрі судових рішень зареєстроване 1442 рішення⁹ у справах за статтею 111-1 КК України.

Спостерігається певна зміна у пріоритезації проваджень за різними частинами статті 111-1 — хоча найбільшою часткою залишаються вирок за частиною першою (484), кількість вироків за частиною п'ятою на цей момент перевищує кількість вироків за частиною другою, на відміну від попереднього періоду (267 та 292 відповідно). Суттєво зросла кількість вироків за частиною сьомою — нині їх 236.

*In absentia*¹⁰ розглядаються справи за всіма частинами статті 111-1 КК України, окрім першої та другої, і кількість таких проваджень значно зросла. Якщо у попередньому періоді за частинами третьою та п'ятою було розглянуто понад 50 % вироків *in absentia*, то у цьому періоді більше 50 % вироків було винесено *in absentia* у справах за частиною третьою, п'ятою, шостою та сьомою статті 111-1 КК України. Частка за частинами п'ятою та сьомою перевищує 70 %.

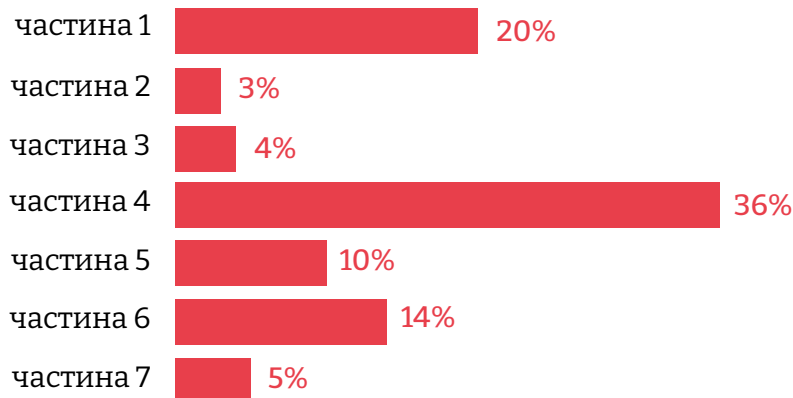

Тенденція щодо укладення угод про визнання винуватості протилежна: за всіма частинами кількість укладених угод зменшилася, найбільша частка залишається у справах за частинами першою та четвертою. Така зміна, зокре-

⁹ Число 1442 не включає кількість вироків, заборонених для оприлюднення згідно з пунктом 4 частини першої статті 7 Закону України «Про доступ до судових рішень», не враховує дублювання вироків у системі, вирок за суміжними статтями, а також вирок в апеляційній чи касаційній інстанції.

¹⁰ Спеціальна процедура в досудовому розслідуванні та в судовому розгляді, яка проводиться за відсутності підозрюваного або обвинуваченого.

ма, може пояснюватися збільшенням кількості проваджень *in absentia*, що унеможлиблює укладення угоди.

Важливо також виділити процедуру спрощеного провадження, яка застосовується до кримінальних проступків. Процедура передбачає, що якщо обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини і згоден з розглядом обвинувального акта, суд, за відсутності учасників судового провадження, розглядає обвинувальний акт без проведення судового розгляду в судовому засіданні¹¹.

У межах статті 111-1 справи за частиною першою та другою можуть розглядатися у порядку спрощеного провадження, адже саме ці порушення є проступками. За досліджуваний період 56 % справ за частиною першою та 91 % справ за частиною другою були розглянуті в межах спрощеного провадження.

Дещо змінилася ситуація із розглядом справ в апеляційній інстанції, зокрема, було подано апеляційні скарги у 79 справах. Загалом 26 апеляційних скарг було подано стороною обвинувачення, а 56 – стороною захисту (у межах деяких апеляційних проваджень були подані апеляційні скарги як органами прокуратури, так і стороною захисту). Вироків в апеляційній інстанції на цей момент 10.

Загалом, більшість нових вироків було ухвалено за апеляційною скаргою прокурора, і вони погіршують покарання (особливо така тенденція спостерігається щодо вироків за частиною третьою статті 111-1 КК України), лише один із вироків був спрямований на пом'якшення і був зумовлений технічно неправильним застосуванням норм кримінального законодавства судом першої інстанції¹². Більша частина апеляційних скарг, поданих захисником, стосуються вироків, винесених *in absentia*. Лише три апеляційні скарги захисників задо-

¹¹ Кримінальний процесуальний кодекс України, ред. від 19.06.2024, частина 2 стаття 381: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹² Ухвала у справі № 636/285/24 від 04.04.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/118381985>

волено частково — вони були подані на вироки, винесені за частиною п'ятою статті 111-1 КК України, і суд апеляційної інстанції зменшив покарання із максимально призначеного (10 років позбавлення волі) на покарання у 7–8 років позбавлення волі.

Утім, з'явилися й перші розгляди справ щодо колабораційної діяльності у касаційній інстанції — винесено щонайменше три постанови Верховного Суду, в яких попередні вироки залишено без змін, п'ять справ все ще перебувають у процесі розгляду.

Досі незначна кількість апеляційних та надалі касаційних оскаржень вироків судів першої інстанції також пояснюється низкою чинників.

- Укладення угоди про визнання винуватості передбачає, що єдиними підставами оскарження вироку є: призначення судом покарання суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без згоди підозрюваного, обвинуваченого на призначення покарання; невиконання судом вимог щодо розуміння обвинуваченим його прав у разі укладення угоди; переконання у тому, що угоду укладено добровільно тощо¹³. Подальше оскарження вироку з інших підстав неможливе.
- Розгляд справи у спрощеному провадженні передбачає, що вирок, винесений в межах такого провадження, не може бути оскаржений в апеляційному порядку з таких підстав: розгляд провадження відбувався за відсутності учасників судового провадження; у судовому засіданні не досліджувалися докази; заперечення встановлених досудовим розслідуванням обставин¹⁴. Відповідно, оскарження по суті справи неможливе.
- Розгляд справи за спеціальною процедурою *in absentia*. Тимчасом як застосування спеціальної процедури не обмежує можливості оскаржувати вирок, варто враховувати практичні перешкоди — процедура *in absentia* застосовується щодо тих осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України або на території РФ. Можливість їх виїзду на територію, підконтрольну Україні, або ж можливість участі в процесі дистанційно — суттєво обмежена.

Істотних змін щодо винесення виправдувальних вироків у досліджуваній період не відбулося. Зокрема, на цей момент винесено два виправдувальні вироки, один з яких був ухвалений за частиною першою статті 111-1 КК України¹⁵, а другий — за частиною сьомою статті 111-1 КК України, проте він був скасований ухвалою суду апеляційної інстанції¹⁶.

13 Кримінальний процесуальний кодекс України, ред. від 19.06.2024, частина 4 статті 394, стаття 474: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

14 Кримінальний процесуальний кодекс України, ред. від 19.06.2024, частина 1 статті 394: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

15 Вирок у справі № 740/4456/22 від 10.10.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114072331>

16 Вирок у справі № 191/3178/22 від 10.01.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116187804>

Стосовно виправдувального вироку за частиною першою статті 111-1 КК України: особа обвинувачувалась у публічному запереченні здійснення збройної агресії Російської Федерації проти України, що виразилося у різного роду висловлюваннях. Стороною обвинувачення було представлено чотирьох свідків, які підтвердили вчинення вказаних дій, стороною захисту було представлено шість свідків, які їх заперечили. Висновки, яких дійшов суд, зокрема, полягали в тому, що він визнав правдивою версію сторони захисту щодо невинуватості обвинуваченого та наклепу на основі приватно-правового конфлікту між двома родичами щодо обливання фарбою паркану¹⁷.

Стосовно виправдувального вироку за частиною сьомою статті 111-1 КК України: особа обвинувачувалась у добровільному обійманні посади в правоохоронному органі окупаційної влади, а саме помічника чергового «Ізолятора временного содержания Троицкого РОВД МВД ЛНР»¹⁸. Розгляд справи відбувався за відсутності підсудного, стороною обвинувачення було представлено двох свідків, протоколи огляду знімків екрану, і ще частину матеріалів, що їх суд не визнав доказами. Суд ухвалив виправдувальний вирок на основі того, що суб'єктом цього кримінального правопорушення є громадянин України, і суд зазначив, що стороною обвинувачення не було подано доказів, які підтверджували б факт українського громадянства обвинуваченого. З огляду на це прокурор подав апеляційну скаргу, зазначивши неповноту судового провадження та необ'єктивне трактування письмових доказів, а також їх вибіркове дослідження. Суд апеляційної інстанції скаргу задовольнив частково, і справу відправлено на новий розгляд¹⁹.

1.1. ТЕНДЕНЦІЇ ЗА ЧАСТИНАМИ СТАТТІ 111-1 КК УКРАЇНИ

Також варто виокремити певні тенденції, що простежуються у вироках за окремими частинами статті 111-1 КК України. Ці тенденції виокремлені на основі аналізу вироків, винесених у період із вересня 2023 року до середини червня 2024 року, а саме: у контексті оцінки відповідних діянь, кваліфікації кримінальних правопорушень та призначення покарання за їх вчинення.

17 Вирок у справі № 740/4456/22 від 10.10.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114072331>

18 тут і далі цитати з вироків суду, які наводяться мовою оригіналу

19 Ухвала у справі № 191/3178/22 від 20.03.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/117905124>

Частина 1 статті 111-1 КК України

1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України —

караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

- Найпоширенішою мережею для публічного заперечення російської агресії в Україні чи для словесної підтримки ворога залишається соціальна мережа «Однокласники», 90 % вироків пов'язані саме з нею. Серед інших «популярних» у цьому контексті соціальних мереж можна виділити Telegram, Facebook, Вконтакте, Twitter та Youtube;
- до ¼ справ були долучені висновки експертів, витрати щодо яких були судом покладені на засуджених;
- зберігається тенденція призначати покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування та займатися діяльністю, пов'язаною з наданням публічних послуг, строком на 10 років. Щонайменше 20 вироків передбачають серйозніше покарання, ніж згадане, але причини такої варіативності неочевидні: у сімох вироків — 11 років позбавлення права; у ще сімох — 12 років позбавлення права; в одному вирокі — 13 років позбавлення права; у п'ятих вироків — 15 років позбавлення права;
- саме за цією частиною прокурор подав апеляційну скаргу, спрямовану на пом'якшення призначеного покарання, через неправильне застосування судом першої інстанції статті 69-1 КК України, оскільки строк покарання не мав перевищувати двох третин максимального строку найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті. Тому виникла необхідність змінити 11 років на 10 років позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування чи органах, що надають публічні послуги²⁰.

Частина 2 статті 111-1 КК України

2. Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, —

карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

- Щонайменше у 20 провадженнях як додаткове покарання обвинуваченому було призначено конфіскацію всього належного йому майна;
- надалі залишається незрозумілою судова практика в аспекті призначення різного за тривалістю покарання людям, що обіймали досить схожі посади та виконували схожі функції;
- поряд із низкою «стандартних» популярних посад, що їх обіймають особи, засуджені за даною частиною статті 111-1 КК України, такі як спеціаліст, головний спеціаліст, бухгалтер, головний бухгалтер, охоронець тощо — є деякі неординарні посади, як-от «уличной... поселкового совета» — трапляється в 5 справах, а також «квартильной... поселкового совета» — в одній зі справ.

Частина 3 статті 111-1 КК України

3. Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, —

караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

- Попри невелику кількість проваджень, понад 2/3 з них містять обрання такого запобіжного заходу як тримання під вартою. Лише три справи були пов'язані із обранням домашнього арешту як запобіжного заходу, і одна — із заміною тримання під вартою на особисте зобов'язання;

- є поодинокі випадки засудження за даною частиною вчителів, однак більшість ухвалених вироків стосуються саме керівників закладів освіти;
- у провадженнях за цією частиною чітко простежуються системні відмови захисникам у задоволенні клопотань щодо заміни запобіжного заходу на більш м'який;
- також за цією частиною було подано найбільше апеляційних скарг прокурором, щонайменше 95 % з них було задоволено: вони стосувались призначення більш суворого покарання, ніж в ухваленому вирокі.

Приклад: особі було призначено покарання у виді арешту строком на 6 (шість) місяців, з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування чи органах, що надають публічні послуги строком на 10 (десять) років. Прокурор подав апеляційну скаргу — вирок суду першої інстанції було скасовано і ухвалено новий вирок, де покарання у частині арешту на 6 місяців було замінено на позбавлення волі строком на 1 рік. Обґрунтуванням зміни стало те, що суд першої інстанції не повною мірою врахував тяжкість вчиненого особою кримінального правопорушення.²¹

Приклад 2: особі було призначено покарання у виді одного року позбавлення волі, з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій у закладах освіти, а також обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування у сфері освіти на строк 10 років. Прокурор подав апеляційну скаргу — її було задоволено частково і ухвалено новий вирок: у контексті позбавлення волі покарання було призначено суворіше, а саме було збільшено до 1 року 6 місяців позбавлення волі.²²

Загалом є п'ять справ такого характеру, де судом апеляційної інстанції «додаються» 6 місяців позбавлення волі.

Частина 4 статті 111-1 КК України

4. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором,

21 Вирок у справі № 636/4174/23 від 11.10.2023: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/114098337>

22 Вирок у справі № 953/2742/23 від 25.12.2023: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/114098337>

незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, — караються штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна.

- Як і за частиною 3 статті 111-1 КК України, помітна тенденція не задовольняти клопотання сторони захисту про зміну запобіжного заходу на більш м'який захід;
- у провадженнях за цією частиною досить поширеним є звільнення від відбування покарання з випробуванням та встановлення іспитового строку;
- наявна тенденція призначення тривалого строку тримання під вартою: є справи, де він сягає 1 року і 5 місяців або перевищує цей строк;
- поки єдиною є справа, у якій в резолютивній частині вироку засудженого зобов'язали впродовж 15 днів після набрання вироком суду законної сили зробити внесок у розмірі 1 000 000 гривень на проєкт «UNITED24»²³.

Частина 5 статті 111-1 КК України

5. Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території —

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

- У ¾ справ як запобіжний захід застосовували тримання під вартою. При цьому щонайменше у двох провадженнях було обрано домашній арешт як запобіжний захід, а в одній справі тримання під вартою за апеляційною скаргою захисника було замінено на домашній арешт. Зокрема, в останній

згаданій справі така заміна відбулася з урахуванням міцності соціальних зв'язків людини. Колегія суддів дійшла висновку, що ризик переховування особи залишається реальним, проте запобігти цьому ризику можливо через застосування більш м'якого запобіжного заходу, ніж тримання під вартою²⁴;

- загалом у провадженнях за цією частиною характерними є довгі строки тримання під вартою без визначення розміру застави;
- щонайменше 10 угод було ухвалено в межах проваджень за цією частиною статті 111-1 КК України;
- частина справ містить кваліфікацію діяння за сукупністю статей КК України: зокрема, найчастіше за сукупністю кваліфікували із частиною 2 статті 110 КК України («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України») — 22 справи. Крім цього, наявні 14 справ, де діяння було також кваліфіковано за частиною 2 статті 28 («Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією»). Серед інших статей, кваліфікованих за сукупністю, бачимо частину 2 статті 111 КК України («Державна зрада»), частини 6, 7 статті 111-1 КК України, частини 1, 2 та 3 статті 436-2 КК України («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»);
- за цією частиною статті 111-1 КК України під час засудження особи *in absentia* є тенденція призначення покарання залежно від посади, що її обіймала людина: близько 5–7 років позбавлення волі призначають помічникам, очільникам певних установ; виконувачам обов'язків та керівникам зазвичай призначають від 8 до 10 років позбавлення волі, а за участь в організації та проведенні незаконних референдумів — близько 5–6 років позбавлення волі.

Частина 6 статті 111-1 КК України

6. Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах —

караються позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

- Попри доволі невелику кількість справ у Реєстрі, строки застосування запобіжного заходу у них досить тривалі, в одній справі тримання під вартою сягає майже двох років²⁵;
- тільки в двох вирокх у справах за цією частиною не було застосовано конфіскацію майна;
- також характерною є кваліфікація за сукупністю з іншими статтями КК України: зокрема, найчастіше кваліфікують у сукупності із частиною 3 статті 436-2 КК України («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників») — 3 справи; частиною 2 статті 436-2 КК України — 2 справи. Серед інших статей, кваліфікованих за сукупністю, бачимо частину 4 статті 111-1 КК України — 1 справа, а також в одній справі кваліфікація відразу за частиною 3 статті 28 («Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією»), частиною 6 статті 111-1 КК України та частиною 5 статті 111-1 КК України.

Частина 7 статті 111-1 КК України

7. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, —

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

- Як і у справах за частинами 5 та 6 статті 111-1 КК України, характерним є досить довге тримання під вартою;
- частина справ містить кваліфікацію діяння за сукупністю статей КК України: зокрема, найчастіше сукупно кваліфікували: за частиною 1 статті 111-2 КК України («Пособництво державі-агресору»), а саме у 12 справах; за частиною 1 статті 111 КК України («Державна зрада»), частиною 1 статті 258-3 КК України («Створення терористичної групи чи терористичної організації») — у 4 справах. Зокрема, серед інших статей, кваліфікованих за сукупністю, можемо спостерігати частини 2 та 3 статті 260 КК України («Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань») та частину 2 статті 111 КК України;
- є низка справ, в яких можна ставити під сумнів, чи дійсно була наявна добровільність в обійманні певної посади: наприклад, в одній зі справ засуджений зазначав, що військові окупаційної влади посадили його у машину, зав'язали очі ганчіркою, а руки скотчем, та відвезли на «яму», де били, допитували й тримали приблизно одну добу, а надалі запропонували роботу у поліції окупаційної влади. Йому призначили покарання — 12 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в правоохоронних органах на строк 12 років та з конфіскацією всього належного йому майна²⁶.

1.2. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЗА СТАТТЕЮ 111-1 КК УКРАЇНИ.

Окрім тенденцій, характерних для проваджень за окремими частинами статті 111-1 КК України, варто виділити також ті проблеми, які стосуються статті загалом та її застосування. Так, аналіз вироків в межах досліджуваного періоду дозволив виділити загальні проблеми та особливості, частина з яких простежувалася і раніше.

1.2.1. Неврахування стандартів міжнародного гуманітарного права

Неодноразово зверталась увага на те, що українське законодавство про колабораційну діяльність не відповідає нормам міжнародного гуманітарного права. Зокрема, широкі формулювання можуть охоплювати виконання цивільними особами функцій, покликаних забезпечувати життєдіяльність на окупованій території²⁷.

26 Вирок у справі № 953/7696/22 від 02.02.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116713589>

27 Report on the Human Rights Situation in Ukraine 1 August 2022–31 January 2023 / United Nations High Commissioner for Human Rights, 24.03.2023, п. 119: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-ENG.pdf>

Тоді як відсутній чіткий та повний перелік всіх видів діяльності, виконання яких необхідне для підтримання життєдіяльності на окупованій території, певне розуміння дають зобов'язання, покладені на окупаційну державу — щодо підтримання на окупованій території умов, які дозволять забезпечити якомога більш нормальне життя²⁸, щодо належного функціонування закладів, відповідальних за освіту дітей²⁹, щодо забезпечення і підтримки діяльності медичних і лікарняних установ³⁰, щодо сприяння діяльності цивільних організацій цивільної оборони³¹. До цивільної оборони належить проведення рятувальних робіт, боротьба з пожежами, термінове відновлення роботи необхідних комунальних служб тощо³².

У людей, які виконують зазначені функції, немає всеохопного імунітету — вони можуть бути притягнуті до відповідальності за інші дії, які становлять колабораційну діяльність за національним законодавством. Саме тому важливо передбачити чітке розмежування між діями, які покликані забезпечувати життєдіяльність на окупованій території, та діями, які становлять загрозу національній безпеці.

Про необхідність урахування цих положень у національній практиці йдеться, зокрема, в орієнтуванні щодо особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності керівникам обласних прокуратур від Офісу Генерального прокурора України³³. Підготовка такого роз'яснення з урахуванням стандартів міжнародного гуманітарного права — важливий крок до покращення практики розслідування справ щодо колабораційної діяльності. Проте, виникає питання щодо можливості ефективного застосування цих роз'яснень на практиці. Чинне законодавство не враховує згадані стандарти, послуговуючись широкими формулюваннями, під які, зокрема, підпадають особи, які здійснюють функції забезпечення життєдіяльності на окупованій території. Органи правопорядку під час виконання своїх повноважень застосовують чинне законодавство і зобов'язані відкривати провадження щодо всіх випадків, які підпадають під формулювання цього законодавства.

28 IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, ред. від 18.10.1907, стаття 43: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

29 Конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 50: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

30 Конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 56: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

31 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), ред. від 08.12.2005, стаття 63: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

32 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), ред. від 08.12.2005, стаття 61: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

33 Лист-орієнтування щодо особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності керівникам обласних прокуратур, Офіс Генерального прокурора України, 15 травня 2024 року.

Відповідно, на практиці розпочинаються провадження та виносяться вирокі людям, які виконують життєво необхідні функції на окупованій території.

Приклад: ОСОБА_5 добровільно обійняла посаду в незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території, а саме пожежного-рятувальника пожежно-рятувальної частини державної бюджетної установи «Пожежно-рятувальний загін м. Волноваха Міністерства по справах цивільного захисту, надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків стихійних лих Донецької народної республіки», створеної представниками держави-агресора на території тимчасово окупованої Волноваської міської територіальної громади Волноваського району Донецької області³⁴. Справу розглянуто *in absentia* та винесено вирок з призначенням покарання у виді 15 (п'ятнадцяти) років позбавлення волі з позбавленням права обіймати будь-які посади в органах державної влади строком на 15 (п'ятнадцять) років та з конфіскацією всього майна, належного йому за правом власності.

Приклад: чоловік добровільно обійняв некерівну посаду «водителя автомобіля пожежно-спасательной части Государственного бюджетного учреждения «Пожарно-спасательный отряд г.Красный Лиман Министерства по делам гражданской обороны, чрезвычайными ситуациями ликвидации последствий стихийных бедствий Донецкой Народной Республики», створеного на тимчасово окупованій території окупаційною адміністрацією Російської Федерації, і був на посаді до початку активної фази деокупації міста Лиман Донецької області. Перебуваючи на вказаній посаді, виїжджав у складі екіпажу до місць проведення рятувальних операцій на території Рубцівського, Яцьківського, Коровоярського, Рідкодубівського, Ярівського старостинських округів³⁵.

Єдиною підставою притягнення до відповідальності є кваліфікація дії особи як добровільне обіймання громадянином України посади в незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території.

На цей момент в Реєстрі зафіксовано 11 справ щодо представників ДСНС та 18 справ щодо представників комунальних закладів.

Проблемним також є питання відповідальності осіб, які обійняли керівні посади в межах виконання функцій, покликаних підтримувати життєдіяльність на окупованій території — очолили медичні заклади або ж стали начальниками пожежно-рятувальних станцій, отримали посади в житлово-комунальному господарстві.

34 Вирок у справі № 461/10300/23 від 16.04.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118420195>

35 Вирок у справі № 202/2407/23 від 14.02.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109085846>

Приклад: протягом червня-липня 2022 року ОСОБА_3, перебуваючи на території села Шевченкове Куп'янського району Харківської області, добровільно обіймала посаду головного спеціаліста відділу ЖКГ окупаційної адміністрації села Шевченкове. Перебуваючи на вказаній посаді, чоловік за погодженням з окупаційною адміністрацією планував роботу відділу на третій-четвертий квартал 2022 року, складав списки потреб у закупівлі паливно-мастильних матеріалів, складав списки кандидатів на посади охоронців приміщень структурних підрозділів окупаційної бригади, бригади благоустрою та інших підсобних робітників, брав участь у нарадах в місті Куп'янськ Харківської області разом з іншими представниками підрозділів ЖКГ окупаційних адміністрацій населених пунктів³⁶.

Виконання функцій надання медичної допомоги або ж проведення рятувальних робіт неможливе без відповідної організації та забезпечення цієї роботи, тож і без належного виконання обов'язків керівниками медичних установ та начальниками відповідних підрозділів рятувальних служб. За відсутності інших дій, які становлять загрозу національній безпеці, притягнення таких осіб до відповідальності за організацію функцій життєзабезпечення на окупованій території також варто розглядати як таке, що не відповідає нормам міжнародного гуманітарного права.

Приклад: ОСОБА_5 на початку квітня 2022 року умисно, добровільно обійняла посаду головного лікаря так званої «Державної установи “Старобільська фізіотерапевтична лікарня” ЛНР», взяла на себе повноваження органу державної влади щодо реалізації здійснення державної політики «ЛНР» у сфері охорони здоров'я на тимчасово окупованій території міста Старобільська та Старобільського району Луганської області. Займаючи вказану посаду, підпорядковуючись безпосередньо «міністерству охорони здоров'я ЛНР», чоловік фактично організовує роботу «Державної установи “Старобільська фізіотерапевтична лікарня” ЛНР» та впроваджує в дію державну політику, нормативно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я на вказаній території окупаційної адміністрації держави-агресора. Він засуджений *in absentia* за частиною 5 статті 111-1 КК України, призначено покарання — 10 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування, органах державного управління та контролю, підприємствах та організаціях державної чи комунальної власності строком на 15 років та з конфіскацією усього належного йому за правом приватної власності майна³⁷.

36 Вирок у справі № 953/5852/22 від 21.10.2022: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106876470>

37 Вирок у справі № 191/3386/22 від 16.05.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119116226>

Приклад: ОСОБА_5, перебуваючи на посаді командира відділення 68 державної пожежно-рятувальної частини 11 Державного пожежно-рятувального загону Головного Управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Донецькій області (68 ДПРЧ 11 ДПРЗ ГУ ДСНС у Донецькій області), з березня 2022 року до 08.04.2022 року пішла на співпрацю з державою-агресором та її окупаційною владою. Подавши особисту заяву та пакет документів відповідно до наказу № 741 від 08.04.2022 року, чоловік добровільно обійняв посаду у правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території України, а саме — «Командира отделения 69 пожарно-спасательной части государственного бюджетного учреждения «пожарно-спасательный отряд г. Волноваха Министерство по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий донецкой народной республики» в місті Волноваха Донецької області. Був засуджений *in absentia* за частиною 7 статті 111-1 КК України, призначено покарання — 13 років 6 місяців позбавлення волі з позбавленням права обіймати керівні посади у правоохоронних органах терміном на 12 років з конфіскацією всього майна³⁸.

1.2.2. Нечіткі та широкі формулювання законодавства, що призводять до неоднозначного тлумачення та проблем з розмежуванням складів злочинів проти основ національної безпеки

Вказана проблема також виділялася в межах попередніх досліджень і надалі є актуальною, враховуючи відсутність відповідних змін до законодавства або ж роз'яснень щодо тлумачення певних понять, а також розмежування складів злочинів за статтями 111-1 («Колабораційна діяльність»), 111 («Державна зрада»), 111-2 («Пособництво державі-агресору») та інших.

Проблема нечітких та широких формулювань у законодавстві знайшла відображення тепер і у практиці Верховного Суду. Зокрема, у касаційному провадженні було розглянуто справу щодо особи, яка обійняла посаду водія чергової частини у незаконному правоохоронному органі³⁹. Сторона захисту заявляла, що посада, яку звинувачений обіймав у створеному окупаційною владою органі, не належить до правоохоронних чи правозастосовних, і отже, не підпадає під категорію «працівника правоохоронного органу». У своїй постанові Верховний Суд звернув увагу на те, що частина сьома статті 111-1 не містить терміна «працівник правоохоронного органу», а передбачає відповідальність за обіймання посади в правоохоронних органах, відповідно, включно з посадами, які не передбачають виконання правоохоронних функцій.

38 Вирок у справі № 463/1670/23 від 23.10.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114352073>

39 Постанова у справі № 953/406/23 від 22.01.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763>

Складність розмежування також часто відображається на практиці у кваліфікації справ щодо однакових діянь за різними статтями. Зокрема, трапляються випадки перекваліфікації окремих справ з однієї статті на іншу.

Приклад: ОСОБА_4, перебуваючи в Херсоні (під час його окупації), будучи директором ТОВ «Торговий Дім “Продуксім”», у липні 2022 року уклала від імені вказаної юридичної особи договір відповідального зберігання насіння кукурудзи вагою 152,6 т, насіння соняшника вагою 11 т, загальною вартістю 2 163 000 російських рублів, датований 10.07.2022, із ТОВ «Аграріан» (місцезнаходження — Російська Федерація) з ОСОБОЮ_6, яка відповідно до розпорядження незаконного органу окупаційної влади — ВЦА Херсонської області № 06-р від 13.04.2022 «Про окремі заходи по управлінню майном суб’єктів господарювання» визначена керівником тимчасової адміністрації з управління майном суб’єктів господарювання на території Каховського, Генічеського, Іванівського, Новотроїцького, Чаплинського районів Херсонської області.

Крім того, у липні 2022 року ОСОБА_4, будучи директором ТОВ «Торговий Дім “Продуксім”» та ТОВ «Ланаподове 1», тобто уповноваженою особою, уклала від імені вказаних юридичних осіб із ТОВ «Аграріан», за підписом директора, договори «Про передачу повноважень одноособового виконавчого органу», відповідно, датовані 11.07.2022, згідно з умовами яких право представництва ТОВ «Торговий Дім “Продуксім”» і ТОВ «Ланаподове 1» у будь-яких інстанціях, підписання документів від імені товариств, розпорядження майном, грошовими коштами та іншими активами товариств, укладення договорів, відкриття банківських рахунків, прийняття на роботу та звільнення працівників, видача наказів та інших внутрішніх документів, порядок використання фондів товариств, здійснення перереєстрації тощо, перейшло до одноособових повноважень ТОВ «Аграріан», а саме ОСОБИ_4⁴⁰.

Дії звинуваченого спочатку були кваліфіковані за частиною першою статті 111-2 і в межах цього розгляду йому було призначено запобіжний захід — тримання під вартою⁴¹ та арешт майна⁴². Наступні ухвали в межах цього розгляду недоступні — вони містяться в Реєстрі з позначкою «Інформація заборонена для оприлюднення згідно з пунктом чотири частини першої статті 7 Закону України “Про доступ до судових рішень”»⁴³. А згодом з’являється нове провадження, за відсутності будь-яких нових фактів, цього разу кваліфіковане за частиною четвертою статті 111-1⁴⁴. Вже в межах цього розгляду особу

40 Вирок у справі № 766/5921/24 від 30.04.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118880738>

41 Ухвала у справі № 490/3472/23 від 23.02.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117201620>

42 Ухвала у справі № 490/3472/23 від 26.03.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117903013>

43 Ухвала у справі № 490/3472/23 від 19.04.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118476576>

44 Ухвала у справі № 766/5921/24 від 19.04.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118638789>

звільнено від відбування основного покарання — 5 (п'яти) років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування та займатися господарською діяльністю на строк 15 років без конфіскації майна. Натомість встановлено іспитовий строк у два роки та стягнуто штраф у сумарному розмірі 680 000 гривень.

Приклад: ОСОБА_4, перебуваючи на посаді інспектора сектору реагування патрульної поліції відділення поліції № 1 Скадовського районного відділу поліції, маючи достатній рівень освіти, спеціальних знань і життєвого досвіду для розуміння факту захоплення та подальшого утримання Росією території Херсонської області, достовірно знаючи про збройну агресію Російської Федерації проти України, як обставину, яка є загальновідомим фактом, а також достеменно знаючи про факт захоплення міста Херсона збройними формуваннями Російської Федерації, у травні 2022 року (більш точний час не встановлено), діючи умисно, підтримуючи воєнну агресію Російської Федерації на території України, погодилася на пропозицію невстановлених осіб з числа військовослужбовців та представників спецслужб Російської Федерації у місті Херсон, та добровільно обійняла посаду так званого «заступника начальника» в підпорядкованому окупаційній адміністрації Російської Федерації незаконно створеному органі «Голопристанского районного отделения полиции ГУ МВД Херсонской области», тобто посаду у незаконно створеному окупаційною владою на тимчасово окупованій території Херсонської області правоохоронному органі⁴⁵.

У межах попереднього дослідження в рамках інтерв'ю один із представників органів правопорядку зазначив, що для розмежування складів злочинів за частиною сьомою статті 111-1 та статтею 111 застосовується таке обґрунтування: під частину сьому статті 111-1 підпадають дії осіб, які не виконували функції працівників правоохоронних органів чи судових органів до окупації, однак обійняли посади в умовах окупації. Втім, якщо особа виконувала відповідні повноваження і продовжила їх виконувати в умовах окупації, це вже перехід на бік ворога, відповідно, такі дії підпадають під статтю 111 КК України («Державна зрада»).

Такий підхід у цій справі застосовано не було — дії особи, яка обіймала посаду в правоохоронних органах України і посаду в незаконно створеному окупаційною владою правоохоронному органі, було кваліфіковано за частиною сьомою статті 111-1.

1.2.3. Недостатність дослідження в діях обвинувачених умислу заподіяти шкоду національній безпеці

Колабораційна діяльність — злочин проти основ національної безпеки. Всі злочини проти основ національної безпеки України вчиняються з прямим умислом. Відповідно, навіть за відсутності цих формулювань в частинах статті, до суб'єктивної сторони колабораційної діяльності належать мотив учинити діяння на шкоду інтересам України та мета заподіяти шкоду національній безпеці України⁴⁶. Наявність цих мотиву та мети в діях обвинувачених потребує доведення.

Важлива також і оцінка таких дій в кожному окремому випадку в контексті їх загрози національній безпеці. Про це згадується і в листі-орієнтуванні Офісу Генерального прокурора України: зокрема, передбачається, що під час вирішення питання про притягнення осіб до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність слід враховувати низку обставин: вид діяльності; чи спрямована вона на забезпечення нормальної життєдіяльності населення тимчасово окупованої території; чи є такі дії особи добровільною, ідейно-мотивованою співпрацею з ворогом, за результатами якої підривається національна безпека України, створюється загроза державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам держави, або ж вони є способом виживання в умовах окупації. Також зазначається, що необхідно належним чином враховувати конкретні обставини кожної справи, насамперед те, чи таке діяння заподіяло і чи могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Водночас, дослідження мотиву та мети в діях осіб, що можуть підпадати під колабораційну діяльність, а також оцінка загрози таких дій майже відсутні у відповідних провадженнях — їх наявність презюмується виключно за фактом вчинення дій, а загроза визначається самим фактом обіймання будь-якої посади, навіть у тих випадках, коли функції посади людина взагалі не виконувала. Це розрізнення особливо актуальне щодо тих частин статті, які стосуються обіймання посад в окупаційних органах влади (частина друга, п'ята та сьома).

Приклад: ОСОБА_4 звернулася із заявою про прийняття на роботу на посаду бухгалтера до так званої тимчасової цивільної адміністрації у місті Балаклія та була прийнята на роботу, збирала табелі зі шкіл Ізюмського району; заповнювала та перевіряла табелі робочого часу працівників відділу освіти, які працювали в так званій тимчасовій цивільній адміністрації міста Балаклія; складала табелі робочого часу працівників шкіл для подальшого нарахування заробітної плати. Покарання — позбавлення права обіймати по-

46 Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень / Верховний Суд, 26.07.2022: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973/>

сади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування, правоохоронних органах, судах, органах, що надають публічні послуги, на строк 10 (десять) років з конфіскацією всього належного їй за правом власності майна⁴⁷.

Приклад: ОСОБА_3 добровільно надала згоду представникам окупаційної адміністрації держави-агресора на призначення на посаду спеціаліста сектору землеустрою, земельних відносин, держбудівництва і архітектури тимчасової цивільної адміністрації міста Балаклія Харківської області. Працюючи в окупаційній адміністрації держави-агресора РФ з 23.06.2022 до 08.09.2022, тобто до деокупації ЗС України міста Балаклія Ізюмського району Харківської області, внаслідок того, що сектор землеустрою, земельних відносин, держбудівництва і архітектури у незаконному органі влади на той час ще не почав функціонувати, фактично не виконувала організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, виконуючи обов'язки кухаря їдальні у приміщенні окупаційної адміністрації держави-агресора, а саме: готувала з наданих незаконною окупаційною владою продуктів харчування обіди для працівників незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території, мила посуд та прибирала приміщення їдальні⁴⁸. За виконання цих функцій призначили покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування, правоохоронних органах, судах, юридичних особах публічного права, органах, що надають публічні послуги, на строк 10 років з конфіскацією всього належного їй за правом власності майна.

У деяких випадках, зокрема, нерозуміння того, що певний злочин містить суб'єктивну сторону — умисел нанести шкоду національній безпеці — простежується і в позиції захисника. Зокрема, захисник обвинуваченого в одній зі справ заявляв, що в діях особи відсутній склад кримінального правопорушення за частиною першою статті 111-2 КК України, тож його дії треба перекваліфікувати на частину четверту статті 111-1 КК України, оскільки обвинувачений «став заручником обставин та виконував свої обов'язки під тиском російських військових, не мав на меті завдання шкоди державі, а просто продовжував працювати, щоб забезпечити свою сім'ю»⁴⁹. За відсутності мети завдання шкоди державі та добровільності дій, склад правопорушення за частиною четвертою статті 111-1 також відсутній.

Особливим випадком є також провадження щодо «вуличних» — активних мешканців, зазвичай жінок, які стежать за порядком і контактують з «мері-

47 Вирок у справі № 610/804/24 від 03.04.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118097842>

48 Вирок у справі № 610/3402/23 від 29.12.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116037086>

49 Вирок у справі № 646/3927/23 від 24.04.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118577694>

єю» від імені містян⁵⁰. Інститут «вуличних» функціонує як орган самоорганізації населення, тому виникає також питання: яким чином особи, що виконують цю роль, підпадають під «обіймання посад в окупаційних органах влади». Мотиви та мета діяльності таких людей, які переважно прибирають прибудинкову територію, ведуть облік зруйнованих та пошкоджених будинків, роздають вразливим категоріям населення на окупованій території гуманітарну допомогу, також презюмуються як такі, що спрямовані на нанесення шкоди національній безпеці, без достатньої аргументації такого трактування.

Приклад: у період з 26.06.2022 до кінця серпня 2022 року під час окупації смт Зарічне Лиманської ТГ Краматорського району Донецької області громадянка України ОСОБА_3 добровільно обійняла некерівну посаду «вуличної» «Кировского поселкового совета Краснолиманского района администрации г. Енакиево ДНР», створеної на тимчасово окупованій території окупаційною адміністрацією Російської Федерації, на якій перебувала до кінця серпня 2022 року. На посаді «вуличної» ОСОБА_3 була уповноважена на такі функції: прибирання території Зарічного; оголошення місцевим мешканцям часу роздачі гуманітарної допомоги; створення і підтримання в актуальному стані списків місцевих мешканців на вулицях Жовтнева та Чапаєва у Зарічному; ведення обліку зруйнованих та пошкоджених будинків; збір та передавання органам окупаційної адміністрації відомостей щодо потреб місцевих мешканців у будівельних матеріалах; забезпечення комунікації місцевих мешканців із окупаційною адміністрацією Зарічного. Покарання — позбавлення права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування України строком на 10 (десять) років із конфіскацією усього майна, яке є власністю засудженої⁵¹.

Недостатньо досліджений і елемент «добровільності», також характерний для тих частин статті, що стосуються обіймання посад в окупаційних органах. Нині він трактується досить вузько — обвинувачення обмежується доведенням відсутності фізичного примусу (наприклад, «без фізичного примусу, погроз вбивством чи застосуванням насильства щодо неї та членів її родини»⁵²). Ще одним сумнівним аргументом добровільності, що його враховує суд, є невжиття особою заходів, спрямованих на виїзд з тимчасово окупованої території⁵³.

50 «Я просто не могла кинути людей». Апеляційний суд призначив п'ять років колонії керівниці вуличного комітету з Лиману, яка стала «головою мікрорайону» під час окупації / Грати, 24.05.2024: <https://graty.me/ya-prosto-ne-mogla-kinuti-lyudej-apelyaczijnij-sud-priznachiv-pyat-rokiv-kolonii-kerivniczi-vulichnogo-komitetu-z-limana-yaka-stala-golovoyu-mikrorajonu-pid-chas-okupa/>

51 Вирок у справі № 202/7628/23 від 03.05.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110594795>

52 Вирок у справі № 344/18062/23 від 04.12.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115387208>

53 Вирок у справі № 337/1435/23 від 10.04.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118256350>

Кримінальне законодавство України передбачає окремі форми впливу, у разі застосування яких до людини її дії не вважаються кримінальним правопорушенням або ж вона не підлягає кримінальній відповідальності: крайня необхідність (зокрема, психічний примус)⁵⁴ та фізичний примус⁵⁵. Враховуючи наявність окремих положень щодо цих видів впливу, виникає питання щодо належного трактування додаткового елементу «добровільності» у статті 111-1. В контексті вчинення дій, що підпадають під положення статті 111-1, в умовах окупації, варто враховувати загальну атмосферу примусу та залякування, яка впливає на добровільність дій. Такою є й позиція Офісу Генерального прокурора — у кожному випадку мають братись до уваги загальна атмосфера страху та нав'язування російських систем на тимчасово окупованих територіях, які, можливо, становили відповідний примус або тиск на особу⁵⁶. При цьому у постанові Верховного суду відображається вузький підхід: добровільним вважається діяння, вчинене за можливості вибрати декілька варіантів поведінки, з урахуванням сукупності обставин, які за приписами статей 39, 40 КК можуть виключати кримінальну протиправність⁵⁷.

Варто також зазначити, що розгляд справ у спрощеному провадженні унеможливорює вивчення мотиву, мети та елементу добровільності у судовому провадженні, адже розгляд відбувається виключно на основі обвинувального акту.

1.2.4. Судова практика у контексті запобіжних заходів у провадженнях за статтею 111-1 КК України

Досі залишається проблемним питання застосування до підозрюваних різних заходів забезпечення кримінального провадження, особливо запобіжного заходу у виді тримання під вартою. У судовій практиці бачимо широке застосування даного заходу. Це зумовлено, зокрема, положеннями процесуального закону⁵⁸, де передбачено, що якщо особа підозрюється у вчиненні злочину, передбаченого статтею 111-1 КК України та за наявності ризиків⁵⁹ (особа може переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, екс-

54 стаття 39 КК України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

55 *Ibid*, стаття 40

56 Лист-орієнтування щодо особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності керівникам обласних прокуратур, Офіс Генерального прокурора України, 15 травня 2024 року.

57 Постанова у справі № 638/5446/22 від 31.01.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070>

58 частина 6 статті 176 КПК України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

59 *Ibid*, стаття 177

перта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні тощо), до неї застосовується запобіжний захід у виді тримання під вартою. Крім того, слідчий суддя, суд має право не визначати розмір застави під час обрання запобіжного заходу — тримання під вартою.⁶⁰

Так, відповідно до аналізу вироків за різними частинами статті 111-1 КК України, можна спостерігати такі особливості.

- За частиною 1 статті 111-1 КК України запобіжний захід у виді тримання під вартою не застосовується, а за частиною 2 статті 111-1 КК України тримання під вартою було застосовано лише в одному провадженні на строк менше одного місяця⁶¹.
- За частиною 3 статті 111-1 КК України згаданий захід застосовувався у 28 провадженнях, серед яких у 20 провадженнях вирокі були ухвалені *in absentia*, а в решті 8 провадженнях — в присутності особи. Найдовший строк тримання під вартою у провадженнях за цією частиною статті 111-1 КК України, де вирок був винесений за присутності особи, становив майже один рік, а середня тривалість тримання під вартою у цих провадженнях — 6 місяців. Цікавим, зокрема, є факт, що в одному із проваджень спершу було обрано цілодобовий домашній арешт як запобіжний захід, який згодом судом апеляційної інстанції за апеляційною скаргою прокурора було замінено на тримання під вартою.⁶²
- За частиною 4 статті 111-1 КК України у 31 провадженні до особи обирався запобіжний захід — тримання під вартою, загалом у 23 з них вирок був ухвалений у присутності особи, а решта 8 — *in absentia*. Максимальний строк тримання під вартою за підозрою у вчиненні діяння, передбаченого цією частиною, сягав 18 місяців, а середня тривалість такого запобіжного заходу становила 8 місяців. Також щонайменше у трьох випадках визначався розмір застави.
- За частиною 5 статті 111-1 КК України у 171 провадженнях до підозрюваних застосовувався запобіжний захід у виді тримання під вартою, і лише у 30 провадженнях вирок був ухвалений у присутності особи. Зокрема, найдовший строк тримання під вартою за підозрою у вчиненні діяння, передбаченого даною частиною, становив 18 місяців, а середня тривалість даного запобіжного заходу становила 9 місяців. В одному із проваджень вирок було замінено запобіжний захід у виді тримання під вартою на особисте зобов'язання⁶³.

60 *Ibid*, абзац 6 частини 4 статті 183

61 Вирок у справі № 638/8520/24 від 13.05.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118995114>

62 Ухвала у справі № 638/6804/23 від 23.10.2023: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/114575468>

63 Вирок у справі № 202/6911/23 від 09.11.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114783059>

- За частиною 6 статті 111-1 КК України загалом згаданий захід застосовувався лише у 9 провадженнях, в 5 з яких вирок було ухвалено в присутності особи. Найдовший строк тримання під вартою у провадженнях за цією частиною статті 111-1 КК України, де вирок був винесений за присутності особи, становив 20 місяців (тобто майже два роки)⁶⁴, а середня тривалість тримання під вартою у таких провадженнях — 13 місяців.
- За частиною 7 статті 111-1 КК України у 125 провадженнях до підозрюваних застосовувався запобіжний захід — тримання під вартою, лише у 27 провадженнях вирок був ухвалений у присутності особи. Найдовший строк тримання під вартою за підозрою вчинення діяння, передбаченого цією частиною, становив 20 місяців, а середня тривалість запобіжного заходу становила 10 місяців.

Також у межах дослідження проаналізовано 23 кримінальних провадження, в яких ще не було ухвалено вироків, але постановлено ухвали, зокрема, щодо обрання заходів забезпечення кримінального провадження, таких як арешт майна, та запобіжних заходів (домашній арешт, тримання під вартою). Загалом варто наголосити на тривалості заходів, що обирались в межах проаналізованих проваджень. Особливо проблематичним є накладення арешту на майно, через такі чинники: 1) припинення господарської діяльності підприємств на тривалий час через обмеження/заборони користування та/або розпорядження відповідним майном; 2) досить широке тлумачення у судовій практиці підстав, мети та співмірності накладення арешту.

У більшості випадків воно стосується накладення арешту на корпоративні права підприємств, їхні основні та оборотні засоби, оскільки за заборони користування ними це цілковито паралізує господарську діяльність. Так, частина 11 статті 170 КПК України передбачає можливість під час накладення арешту заборонити або обмежити користування, розпорядження майном, і це може бути застосоване лише у разі, коли існують обставини, які підтверджують, що незастосування таких заходів призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна. Також в кримінально-процесуальному законодавстві передбачено, що речові докази вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості передаються в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі — АРМА), за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності — за рішенням слідчого судді⁶⁵. Звісно, згаданий механізм є двояким у контексті незамерозування господарської діяльності, проте, зважаючи на наявний поріг у 605 600 грн, ба-

64 Вирок у справі № 370/654/22 від 08.04.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118207249>

65 Стаття 100 КПК України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

гато суб'єктів господарювання не підпадають під таку норму. Це підтверджується тим, що лише у четвертій частини з проаналізованих проваджень акти-ви були передані в управління АРМА.

Стосовно другої проблеми, що виникає у контексті накладення арештів на майно, варто наголосити, що метою накладення арешту є забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.⁶⁶ Також слідчий суддя, суд зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або до інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших.⁶⁷ При цьому, аналізуючи ухвали, можна спостерігати ще ширше тлумачення цих понять. Зокрема, в одній з ухвал суд наголосив на такому: *«матеріали провадження свідчать, що на даному етапі кримінального провадження потреби досудового розслідування виправдовують таке втручання у права та інтереси власника майна з метою запобігання їх зникнення, що може перешкодити кримінальному провадженню, а слідчий суддя, своєю чергою, не вправі вирішувати ті питання, які повинен вирішувати суд при розгляді кримінального провадження по суті, тобто не вправі оцінювати докази з точки зору їх достатності і допустимості для визнання особи винною чи невинною у вчиненні злочину, а лише зобов'язаний на підставі розумної оцінки сукупності отриманих доказів визначити, що причетність особи до вчинення кримінального правопорушення є вірогідною та достатньою для застосування щодо неї заходів забезпечення кримінального провадження, одним із яких і є накладення арешту на майно»*⁶⁸. Під час розгляду апеляційної скарги у цьому ж провадженні, що стосувалась накладення арешту на транспортні засоби, Київський апеляційний суд погодився із висновками слідчого судді: накладення арешту на майно у кримінальному провадженні забезпечить справедливую рівновагу між суспільним інтересом та правомірною метою, оскільки існує обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовують — арешт, та метою, якої прагнуть досягти — збереження речових доказів, оскільки існують обставини, які підтверджують, що їхнє незастосування може призвести до незворотних наслідків⁶⁹. Схожі обґрунтування щодо накладення арештів можна побачити у більшості справ, коли йдеться про бачення майна як речового доказу у кримінальному провадженні. З огляду на зазначене, можемо спостерігати, яким

66 частина 2 статті 170 КПК України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

67 Ibid, частина 4 статті 173

68 Ухвала у справі № 757/19291/22-к від 12.08.2022: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105780673>

69 Ухвала у справі № 757/27943/22 від 17.01.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108669534>

неодноманітним є тлумачення доцільності та правомірності накладення арештів, адже пропорційність оцінюється у кожному випадку окремо слідчим суддею/судом на основі власного суддівського розсуду, що своєю чергою може виступати більшою мірою каральним елементом.

Іншим проблематичним аспектом є застосування запобіжних заходів до підозрюваних, особливо щодо тримання під вартою. За загальною тенденцією частіше застосовується тримання під вартою без визначення розміру застави, суперечливі ухвали, в яких такий розмір визначений з порушенням норм процесуального законодавства.

Приклад: до підозрюваного обрано запобіжний захід — тримання під вартою із заставою в 700 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що в сумі становить 1 878 800 грн⁷⁰. Відповідно до частини 5 статті 182 КПК України, визначено законодавчо межі розміру застави, що може покладатись на особу — для нетяжких злочинів він не має перевищувати 20 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Лише у виняткових випадках розмір застави може перевищувати межу — у випадках наявної підозри у тяжких і особливо тяжких злочинах. Відповідно, у згаданій справі визначений розмір застави у 35 разів перевищує законодавчо встановлені межі. Стосовно домашнього арешту: тільки у двох із проаналізованих проваджень він був застосований, коли тримання під вартою було обрано мінімум у 5 провадженнях.

1.2.5. Відмінність вироків у провадженнях *in absentia* та з присутністю обвинуваченого

Аналізуючи покарання, призначені за вчинення діянь, передбачених частинами 5 та 7 статті 111-1 КК України, можна спостерігати певну градацію у контексті позбавлення волі залежно від того, яку посаду обіймає особа. Так, щодо вироків за частиною 5 та 7 статті 111-1 КК України, ухвалених *in absentia*, є тенденція, за якою працівнику поліції за вчинене ним діяння призначають покарання — 13 років позбавлення волі, за передавання інформації про розміщення та переміщення Збройних сил України — 12 років позбавлення волі, прокурорам — 14 років позбавлення волі, працівникам ДСНС — 14 або 15 років, а особам, що обіймають керівні посади — 15 років позбавлення волі. Виникають питання логічності такої градації, особливо у контексті призначення покарання за вчинене діяння, передбачене частиною 7 статті 111-1 КК України працівникам Національної поліції та ДСНС, оскільки останнім за тенденцією призначають вищі покарання, при цьому не зовсім зрозуміло, з яких причин проводять таке роз-

70

Ухвала у справі № 646/3660/23 від 01.08.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112561720>

різнень, адже очікування (зокрема й суспільства) у цьому аспекті є іншими⁷¹. Звісно, такого співвідношення не дотримуються завжди, буває, що призначають більш суворе покарання для інших категорій, крім зазначених⁷². Найбільше суперечностей у розуміння тенденцій судової практики вносить факт, що більше 80 % таких покарань призначено *in absentia*, тому виникає потреба в аналізі підходу до кваліфікації схожих ситуацій.

Також можна спостерігати суттєву різницю у призначуваних покараннях залежно від того, чи вирок було ухвалено в присутності особи, чи заочно. У вироках, ухвалених *in absentia*, наприклад, строк позбавлення волі буде в межах санкції, передбаченої відповідною частиною статті 111-1 КК України або ж становитиме найсуворіше чи наближене до найсуворішого покарання.

Приклад: на початку червня 2022 року ОСОБА_5 прийняла пропозицію не-встановлених досудовим розслідуванням осіб із числа представників окупаційної влади смт. Михайлівка та добровільно обійняла посаду помічника оперативного чергового відділу поліції у незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території смт. Михайлівка Василівського району Запорізької області, який має назву «Отдел полиции № 3 (дислокация пгт. Михайловка) УВД по г. Васильевка и Васильевскому району». Обіймаючи зазначену посаду приблизно з початку червня 2022 року, цей чоловік вів протиправну діяльність в інтересах держави-агресора та з метою підтримання окупаційної влади на території смт. Михайлівка Василівського району Запорізької області, окрім іншого, разом із іншим особовим складом незаконного правоохоронного органу патрулював територію смт. Михайлівка для виявлення кримінальних та адміністративних правопорушень, займався фіксацією та розслідуванням дорожньо-транспортних пригод, які траплялись на тимчасово окупованій території Михайлівки, ніс службу та особисто охороняв громадську безпеку в інтересах окупаційної влади під час проведення незаконного референдуму щодо приєднання тимчасово окупованої території Запорізької області до складу держави-агресора Російської Федерації у період з 23 по 27 вересня 2022 року у місцевому територіальному штабі референдуму. Справу було розглянуто *in absentia*, обвинуваченому було призначено покарання — 14 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в правоохоронних органах та органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в органах, що надають публічні послуги, строком на 15 років з конфіскацією всього майна, яке є його особистою власністю⁷³.

71 Аналітичний звіт за результатами опитування «Реінтеграція звільнених громад та соціальна згуртованість» / Школа політичної аналітики НАУКМА, 09.02.2024: <https://spa.ukma.edu.ua/analytics/reintehratsiia-zvilnenykh-hromad-ta-sotsialna-zghurtovanist/>

72 Вирок у справі № 404/3982/22 від 20.05.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119147515>, вирок у справі № 202/11633/23 від 25.03.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117890951>

73 Вирок у справі № 337/127/24, від 31.05.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119408675>

Протилежні підходи можна спостерігати під час аналізу вироків, ухвалених у присутності особи: наявна тенденція до призначення найнижчого покарання, передбаченого санкцією згаданих частин статті 111-1 КК України, або ж навіть іще нижчого покарання, якщо вирок винесено у присутності особи, особливо коли з нею укладено угоду.

Приклад: ОСОБА_5, будучи діючим співробітником Державної служби України з питань надзвичайних ситуацій, а саме ГУ ДСНС в Херсонській області, за добровільно написаною заявою про прийняття на службу, призначена на посаду заступника начальника оперативно-координаційного центру Апарату Управління з присвоєнням посадового окладу в розмірі 22 905 російських рублів, згідно зі штатно-розпорядчим розписом, з окладом за звання підполковника у сумі 13 408 російських рублів, місячну грошову премію в 100 % посадового окладу в розмірі 22 905 російських рублів. Тим самим добровільно обійняв посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора. На цій посаді чоловік організовував ліквідації пожеж в населених пунктах Херсонської області, координував та організовував проведення аварійно-рятувальних робіт, заходів із ліквідації надзвичайних ситуацій, пошуку та рятування людей, координував діяльність пожежно-рятувальних підрозділів і аварійно-рятувальних служб тощо. Надалі, проходячи службу у незаконному органі влади, орієнтовно наприкінці серпня — на початку вересня 2022 року, володіючи загальновідомою зі ЗМІ інформацією про наступ Сил оборони України на Півдні України, усвідомлюючи невідворотність покарання за свою колабораційну діяльність, для створення собі можливостей подальшого переховування від органів досудового розслідування та суду, ОСОБА_5 за невстановлених розслідуванням обставин залишила місце несення служби, припинивши виконувати свої посадові обов'язки. З ним було укладено угоду, затверджену вирок суду, та призначено покарання — 1 рік позбавлення волі, з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій в органах ДСНС України, строком на 10 років та без конфіскації майна⁷⁴.

Приклад: ОСОБА_4 обійняла посаду так званого секретаря ДБК № 210, взяла участь в організації та проведенні на території тимчасово окупованого села Комишани Херсонського району Херсонської області незаконного референдуму про вихід Херсонської області зі складу України, утворення самостійної держави та входження її до складу РФ на правах суб'єкта. Зокрема, вчинила дії, спрямовані на організацію та проведення незаконного референдуму на території селища Комишани: організовувала та контролювала

роботу членів ДВК № 210; формувала так звані списки виборців, контролювала роботу з іншою виборчою документацією комісії; приймала бюлетені та відповідала за їх зберігання; розміщувала агітаційні матеріали про необхідність проведення так званого «референдуму»; організовувала розстановку кабінки для голосування та атрибутики з символікою РФ у приміщенні Комишанської загальноосвітньої школи; чинила інші дії, спрямовані на організацію та проведення незаконного референдуму. З особою було укладено угоду та призначено покарання у виді 5 років позбавлення волі, з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування та займатись діяльністю, пов'язаною з виборчим процесом, строком на 10 років, без конфіскації майна⁷⁵.

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ (ЗНАХІДКИ)

1. Аналіз практики судового розгляду справ щодо колабораційної діяльності показує, що попередньо виокремлені тенденції щодо нечітких і широких формулювань законодавства, які призводять до неодноразового тлумачення та проблем з розмежуванням складів злочинів проти основ національної безпеки, переважного застосування тримання під вартою, тривають і в поточному періоді. Із суттєвим збільшенням кількості проваджень спостерігаються й інші тенденції, зокрема, неврахування стандартів міжнародного гуманітарного права, недостатність дослідження в діях обвинувачених умислу заподіяти шкоду національній безпеці, тенденції застосування забезпечення кримінального провадження у виді арешту майна, а також відмінність вироків у провадженнях *in absentia* та з присутністю обвинуваченого.
2. Загальне збільшення кількості проваджень також позначилося на кількості оскаржень в апеляційній і навіть касаційній інстанції. При цьому збільшення їх кількості мало мінімальний вплив на співвідношення оскаржень з боку прокуратури та захисту, а також обвинувальних та виправдувальних вироків: переважна більшість оскаржень ініціюється стороною обвинувачення, рішення погіршують покарання обвинуваченого. На цей момент винесено лише два виправдувальні вирокі за статтею 111-1 КК України.
3. Проблема неврахування стандартів міжнародного права в законодавстві (і як наслідок — на практиці) порушувалась неодноразово. Нині ця практика зберігається і відкриваються провадження та виносяться вирокі особам, які виконують життєво необхідні функції на окупованій території, зокрема, пожежникам-рятувальникам, працівникам ЖКГ тощо.

4. Складність розмежування складів злочинів і нечіткість формулювань продовжують формувати практику. Проблема на даний момент відображена і в постанові касаційної інстанції — поняття «посади у незаконному правоохоронному органі» було розтлумачено широко, без обмеження його посадами, які виконують правоохоронну функцію, що суттєво впливає на подальше притягнення до відповідальності якнайширшого кола осіб.
5. Практика демонструє відсутність дослідження умислу заподіяти шкоду національній безпеці в діях обвинувачених, обмежуючись підтвердженням факту обіймання певної посади без індивідуалізації справи. Переважно не досліджується як особистий мотив, так і діяльність людини після обіймання посади. В рамках розгляду добровільності використовується вузький підхід через дослідження ознак, що зумовлять застосування статей щодо крайньої необхідності або ж фізичного примусу, без урахування атмосфери примусу та залякування на окупованій території.
6. Зберігається майже безальтернативне застосування тримання під вартою в провадженнях щодо колабораційної діяльності та безрезультативне оскарження застосування цього запобіжного заходу. Тривалість тримання під вартою зазвичай значна — в середньому вісім місяців. Широко в контексті розгляду справ за частиною четвертою статті 111-1 застосовується арешт майна.
7. Із розвитком практики та суттєвим збільшенням кількості проваджень *in absentia* чіткіше прослідковується значна відмінність призначених покарань у випадках, коли провадження розглядається в межах спеціальної процедури та за присутності обвинуваченого. У разі розгляду за присутності обвинуваченого набагато більша вірогідність м'якшого покарання, зокрема, внаслідок укладення угоди.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ЗАКОНОПРОЄКТІВ ЩОДО КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

З моменту появи у березні 2022 року в Кримінальному кодексі України статті 111-1, у Верховній Раді України було зареєстровано щонайменше 16 законопроектних ініціатив, спрямованих і на «вдосконалення» кримінальної відповідальності за співпрацю із окупаційною владою, і на визначення обмежень прав тих, хто підозрюється, обвинувачується або визнаний винним у вчиненні злочину «колабораційна діяльність».

2.1. ОГЛЯД ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Стаття 111-1 КК України («Колабораційна діяльність») унікальна за своєю структурою. Вона складається з восьми частин, сім з яких передбачає основний склад кримінального правопорушення, а одна — кваліфікований (вчинення передбачених у частинах 5–7 дій чи ухвалення рішень, які призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків).

Структурність форм об'єктивної сторони дозволила науковцям виділити на їх основі 3 види колабораційної діяльності⁷⁶.

1) Ідеологічний та культурний (духовний) колабораціонізм:

- публічне заперечення громадянином України збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України;
- публічні заклики громадянина України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;
- ведення громадянином України пропаганди у закладах освіти, незалежно від типів та форм власності, для сприяння збройній агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини

76 Мовчан Р. О. Воєнні новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовчі проблеми (монографія). — Київ: Норма права, 2022. — 243 с.

території України, уникненню відповідальності держави-агресора за збройну агресію проти України;

- дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;
- організація та проведення заходів політичного характеру, інформаційна діяльність у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямована на підтримку держави-агресора та її окупаційної адміністрації чи збройних формувань, а також/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України;
- активна участь у заходах політичного характеру;
- участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

2) Політичний (адміністративний) колабораціонізм:

- добровільне обіймання громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора;
- добровільне обіймання громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів;
- добровільне обіймання громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора, чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

3) Господарський (економічний) колабораціонізм:

- передавання матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора;
- провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Водночас статтею 111-2 КК України («Пособництво державі-агресору») передбачена кримінальна відповідальність за вчинення особою умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора; йдеться про дії, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні через: реалізацію чи підтримку рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передавання матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

2.2. ОГЛЯД ЗАРЕЄСТРОВАНИХ ПРОЄКТІВ ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ЩОДО КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Як зазначалося вище, фактично з моменту появи у КК України такого складу кримінального правопорушення, як «колабораційна діяльність», у парламенті України почали з'являтися проєкти Законів, основною метою яких було внесення змін до різних частин статті 111-1 КК України. Наразі можна говорити про те, що, окрім проєктів Законів, спрямованих на зміну обсягу правопорушення чи видів покарання, з'явилися законопроєкти, які не стосуються відповідальності, проте вносять зміни до інших законів України, якими регулюються окремі види співпраці з державою-агресором чи незаконною окупаційною владою, або ж мають на меті, зокрема, встановити певні обмеження у реалізації прав тих, хто підозрюється, обвинувачується чи визнаний винним у вчиненні колабораційної діяльності.

Доцільно надалі окремо розглянути кожну з цих трьох груп законопроєктів.

2.2.1. Проекти законів України, що стосуються внесення змін до статей, якими встановлено кримінальну відповідальність за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України

Наразі зареєстровано щонайменше 11 законопроектів, які містять пропозиції щодо внесення змін до статті 111-1 КК України. Втім, більшість цих законопроектів не вирішують проблемних питань застосування положень статті 111-1 КК України та повноцінно не враховують практики застосування статті 111-1 КК України, а також реалій окупації, що триває, значної частини України.

1. | **Проект Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 КК України, щодо розширення переліку кримінальних правопорушень за здійснення колабораційної діяльності» № 7223 від 28.03.2022⁷⁷**

Законодавча пропозиція: статтю 111-1 КК України пропонується доповнити новою частиною другою, в якій передбачити новий склад проступку, а саме перебування громадянина України в громадянстві (підданстві) іншої держави, яка здійснює агресію проти України. За вчинення особою цього проступку законодавець пропонує карати її позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Мета законопроекту: встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, яка буде застосовуватись до громадян України, що мають російське громадянство (підданство).

Статус законопроекту⁷⁸: надано для ознайомлення народним депутатам (31.03.2022).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки: позиція законодавця ґрунтується на конституційній забороні подвійного громадянства. Окрім цього, за обґрунтування необхідності внесення змін до статті 111-1 КК України через її доповнення новою частиною стверджується, що громадяни, які мають громадянство (підданство) держави-агресора, є «п'ятою колоною» та «можуть вдари-ти в спину державі».

Тож зміни, що їх пропонується внести до КК України цим законопроектом, підштовхують до його негативної оцінки через такі аргументи:

- кримінальним правопорушенням є діяння (дія або бездіяльність) особи, водночас перебування особи в статусі громадянина (підданого) іншої держави не є власне діянням;

⁷⁷ Проект Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 КК України, щодо розширення переліку кримінальних правопорушень за здійснення колабораційної діяльності» (р.н. 7223) від 28.03.2022: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39302>

⁷⁸ Тут і далі статус законопроекту у Верховній Раді України вказаний станом на 10 липня 2024 року.

- факт набуття особою громадянства (підданства) держави міг відбутися задовго як до першого прояву агресії з боку Росії у 2014 році, так і до повномасштабного вторгнення;
- перебування особи у статусі громадянина або підданого держави-агресора становить лише особливий політико-правовий зв'язок, який виникає між такою особою та державою. Водночас це не свідчить про розділення такою особою ідеологічних та політичних переконань держави-агресора або про колаборацію з нею;
- набуття громадянства (підданства) держави-агресора могло бути вчинено в примусовому порядку як через фізичний примус, так і через залякування або інші види психологічного примусу;
- якщо особа добровільно набула громадянство іншої держави, досягнувши повноліття, це є підставою для втрати громадянства України. Встановлювати юридичну відповідальність за обрання особою громадянства іншої держави суперечить не тільки вимогам національного законодавства, а й статті 7 Європейської конвенції про громадянство, якою закріплене право особи на вільний вибір громадянства.

Цей законопроект суперечить не тільки основним засадам, закладеним в КК України, а й міжнародним актам. Ухвалення цього проекту Закону України порушує право особи на вільний вибір громадянства та може поставити під загрозу подальше набуття Україною статусу держави-члена ЄС.

2. **Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за підпорядкування українських підрозділів міжнародних компаній регіональним офісам, які знаходяться на території держави-агресора» № 7279 від 12.04.2022⁷⁹**

Законодавча пропозиція: встановити кримінальну відповідальність за порушення обмежень в діяльності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, що пов'язані з державою-агресором, вчинене фізичною особою, яка на законних підставах має право діяти від імені такої юридичної особи. При чому під порушеннями обмежень в діяльності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, що пов'язані з державою-агресором, розуміється господарська діяльність юридичної особи, створеної за законодавством України, представництва іноземного суб'єкта господарської діяльності, які та/або посадові особи яких:

79 Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за підпорядкування українських підрозділів міжнародних компаній регіональним офісам, які знаходяться на території держави-агресора» (р.н. 7279) від 12.04.2022: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39419>

- виконують вказівки, доручення, діють відповідно до інструкцій громадян та/або юридичних осіб (їхніх посадових осіб), створених за законодавством держави-агресора, чи осіб, засуджених до кримінальної відповідальності або до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру за вчинення одного чи кількох злочинів, передбачених статтями 109-111-1, 113, 114 цього Кодексу, або осіб, пов'язаних з ними відносинами контролю в розумінні законодавства про захист економічної конкуренції;
- діють від імені чи в інтересах громадян та/або юридичних осіб (їхніх посадових осіб), створених за законодавством держави-агресора, чи осіб, засуджених до кримінальної відповідальності або до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру за вчинення одного чи кількох злочинів, передбачених статтями 109-111-1, 113, 114 цього Кодексу, або осіб, пов'язаних з ними відносинами контролю в розумінні законодавства про захист економічної конкуренції.

Мета законопроекту: зменшення негативних наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України, зокрема через надання вказівок українським підрозділам міжнародних компаній від регіональних офісів цих компаній, що розташовані на території держави-агресора.

Статус законопроекту: надано для ознайомлення народним депутатам (14.04.2022).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки: зазвичай обмеження в порядку здійснення господарської діяльності, заборона або обмеження окремих видів діяльності юридичної особи регламентується в актах регуляторного законодавства (Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» та інші акти). Тому логічніше було б передбачити такі заборони в актах регуляторного законодавства.

В окремих випадках існуватиме колізія між запропонованою редакцією частини статті 111-1 КК та частини 4 статті 111-1 КК, адже в обох випадках ідеться про провадження господарської діяльності, водночас через відсутність законодавчого визначення формулювання «у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора» можна зробити припущення, що виконання вказівок і доручень, які ґрунтуються на основі законодавства держави-агресора або у взаємозв'язку із ними, можливо зазначити, що таке діяння технічно підпадає і під частину 4 статті 111-1 КК.

Окремо слід зробити застереження щодо дій від імені / в інтересах осіб, пов'язаних з ними відносинами контролю в розумінні законодавства про за-

хист економічної конкуренції. Не завжди такі відносини контролю стають відомими загалу, і через це людина, яка працює в такій юридичній особі, може не здогадуватись про те, що цим вона вчиняє кримінальне правопорушення.

Враховуючи пропозицію законодавця, у цьому разі логічним було б передбачити й можливість застосування до таких юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

3. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та порядку досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України» № 7329 від 29.04.2022⁸⁰

Законодавча пропозиція: у законопроекті пропонується вдосконалити питання підслідності Служби безпеки України щодо здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого народним депутатом України за дорученням прокурора. Також законопроектом пропонується визначити додаткові види покарання, які можуть бути накладені судом за вчинення колабораційної діяльності.

Мета законопроекту: удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства й ефективного виконання завдань кримінального провадження.

Статус законопроекту: очікує розгляду (03.05.2022).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки: запровадження додаткового виду покарання — штрафу може стати позитивним кроком через те, що наразі першою та другою частинами статті передбачено лише можливість призначення особі покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Водночас особа, яка вчинила таке кримінальне правопорушення, може не обіймати посади чи не провадити діяльності, тож застосування до неї покарання не матиме належного ефекту.

В редакції проекту також передбачається заборона доручати вести досудове розслідування кримінального правопорушення, вчинене народним депутатом України, іншим органам досудового розслідування, крім Національного антикорупційного бюро України (далі — НАБУ), центрального апарату Державного бюро розслідувань (далі — ДБР) та слідчого підрозділу Центрального управління Служби безпеки України відповідно до їх підслідності. Також у проекті пропонується внести зміни, якими передбачається, що слідчі органів ДБР

80 Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та порядку досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України» (р.н. 7329) від 29.04.2022: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39519>

здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених відповідними категоріями осіб (зокрема й народними депутатами України), крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності слідчих органів безпеки або детективів підрозділу внутрішнього контролю НАБУ.

Також пропонується визначити, що досудове слідство ведуть слідчі одноособово, або ж слідча група чи міжвідомча слідча група.

4. | Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» № 7570 від 20.07.2022⁸¹

Законодавча пропозиція: (1) викласти статтю 111-1 КК у новій редакції, в якій більш диференційовано викладені форми об'єктивної сторони залежно від сфери вчинення такого діяння; (2) виключити зі статті 111-1 КК України таку форму колабораційної діяльності як публічні заклики до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, оскільки відповідальність за такі діяння передбачається статтею 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»; (3) виключити статтю 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору» через дублювання положень статті 111-1 КК України.

Мета законопроекту: сприяти чіткому розмежуванню кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111, 111-1, 111-2 та 436-2 КК України, та усунути колізії, присутні у чинному законодавстві, які створюють проблеми під час правозастосування.

Статус законопроекту: надано для ознайомлення народним депутатам (21.07.2022).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки.

- Законодавець пропонує викласти в новій редакції статтю 111-1 КК України, в якій форми колабораційної діяльності згруповані відповідно до можливої сфери або способу їх вчинення (економічна, інформаційна, сфера управління тощо), що заслуговує на підтримку через зручність застосування цієї статті на практиці.
- Проте попри спробу авторів проекту Закону України виписати статтю так, щоб були визначені чіткі межі для подальшого розмежування статті 111-1 КК України з іншими, є поодинокі випадки, коли формулювання виду

81 Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» (р.н. 7570) від 20.07.2022: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023>

об'єктивної сторони дає заширокі можливості для її тлумачення. Як приклад можна навести використання в тексті пункту 2 частини 2 статті 111-1 КК України (в редакції проєкту) формулювання «узгоджена співпраця», з якого не зовсім зрозуміло, з ким саме та яким чином має бути узгоджена така діяльність. Інший приклад — «активна участь» у пункті 4 частини 3 зазначеної статті, формулювання також дає підстави широко тлумачити участь людини.

- Викликає сумніви доцільність визначення у проєкті Закону України поняття «держава-агресор». Передусім слід зазначити, що визначення «агресії» міститься в Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії», затвердженій 14 грудня 1974 року. Відповідно до статті 1 зазначеної Резолюції, агресією є застосування збройної сили держави проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави, або іншим чином, несумісним з Уставом Організації Об'єднаних Націй, як це встановлено в нинішньому визначенні. Наведене визначення цілком відповідає і розумінню поняття «держава-агресор», що застосовується в національному законодавстві України. Наступним необхідно зробити застереження щодо визначення цього терміна безпосередньо в тексті КК. Формулювання «держава-агресор» неодноразово використовується й в актах інших галузей права. Слід зазначити, що значення цього поняття не диференціюється від акта до акта. Це дозволяє поставити під сумнів як доцільність визначення терміна «держава-агресор» за наявності його визначення в міжнародному акті, так і його передбачення саме в КК, а не в акті, що стосується, наприклад, сфери міжнародного гуманітарного права.
- В окремих випадках можливий збіг діянь, передбачених пунктом 2 частини 4 статті 111-1 КК України (участь в незаконному збройному чи воєнізованому формуванні держави-агресора або в незаконному збройному чи воєнізованому формуванні, керованому та фінансованому державою-агресором), та однієї з форм об'єктивної сторони частини 2 статті 111 КК України (перехід на бік ворога).
- Виключення частини 2 статті 111-2 КК України, яка за своїм змістом наразі дублює положення статті 111-1 КК України і створює зайву криміналізацію сприятиме правовій визначеності та розмежування складів злочинів.

5. | **Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 7647 від 08.08.2022⁸²**

Законодавча пропозиція: викласти частину четверту статті 111-1 КК у такій редакції: «4. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або добровільне провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, **за винятком випадків, визначених законом**». Запропоновані зміни та доповнення статті цим формулюванням, на думку законодавця, дозволять вивести з-під дії статті ті види господарської діяльності, які будуть визначені законними іншими актами регуляторного законодавства.

Мета законопроекту: приведення норм кримінального закону до фактичної реальності та завдань держави зі збереження контролю над фактично окупованими після 24.02.2022 року територіями та забезпечення життєдіяльності мешканців таких територій.

Статус законопроекту: направлено на розгляд Комітету (14.03.2023).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки: у разі ухвалення цього Закону України дійсно частина видів господарської діяльності буде виведена з-під дії цієї статті через доповнення КК бланкетною нормою до іншого нормативно-правового акта, де будуть передбачені дозволені види такої діяльності на тимчасово окупованих територіях України. Водночас потребує застереження, що такий проект Закону України має бути ухвалений одночасно з проектом Закону України, що передбачатиме внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Легалізація окремих видів господарської діяльності, зокрема тих, що спрямовані на забезпечення життєдіяльності населення, матиме ряд позитивних наслідків:

- виконання вимог Женевських конвенцій в частині забезпечення населення усім необхідним для підтримки життєдіяльності;
- забезпечення населення необхідними ресурсами, зокрема: продуктами харчування, лікарськими засобами тощо;

82 Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (р.н. 7647) від 08.08.2022: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205>

- позитивний соціальний ефект полягає в тому, що населення, яке не змогло покинути окуповані території та вимушено було залишитись, не буде відчувати себе покинутими та розуміти «присутність України» навіть не-зважаючи на окупацію.

6. | **Проект Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» № 8077 від 26.09.2022⁸³**

Законодавча пропозиція: прибрати окрему вказівку на ознаку добровільності в окремих частинах статті; передбачити в новій частині кримінальну відповідальність за здійснення професійної діяльності, пов'язаної з наданням послуг адвоката, аудитора, оцінювача, експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді, а також виконання повноважень нотаріуса або державного реєстратора чи суб'єкта державної реєстрації прав, або наданням інших публічних послуг.

Мета законопроекту: усунути прогалину щодо цієї категорії осіб, адже специфіка діяльності зазначених суб'єктів та їхня важлива роль у суспільно-правовому житті держави, а також можливі негативні наслідки від ведення цієї діяльності за законодавством держави-агресора свідчать про необхідність окремого встановлення кримінальної відповідальності саме для цієї категорії осіб.

Статус законопроекту: надано для ознайомлення народним депутатам (27.09.2022).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки.

- Вилучення з тексту статті окремої вказівки на добровільність видається слушною пропозицією, адже у разі, якщо кримінальне правопорушення вчинене недобровільно, тобто під фізичним або психічним примусом, до особи має бути застосовано статті 39 або 40 КК України.
- Пропозиція щодо впровадження кримінальної відповідальності наведених суб'єктів не може бути оцінена однозначно позитивно або негативно. Безумовно, аргументу про те, що ведення незалежної професійної діяльності в усіх випадках сприятиме впровадженню ідей та політики держави-агресора або незаконним окупаційним органам влади, недостатньо.

Окремої уваги потребує пропозиція криміналізувати здійснення професійної діяльності адвоката на тимчасово окупованих територіях України. Так,

83 Проект Закону України "Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність" (р.н. 8077) від 26.09.2022 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40531>

проектом Закону України передбачити відповідальність адвоката за факт надання послуг без оцінки мети такої діяльності або умов, в яких такі послуги надаються. Слід пам'ятати, що на тимчасово окупованих територіях залишаються громадяни України, які потребують захисту від свавільних арештів, затримань, фабрикації проти них справ за ідеологічними або іншими критеріями, незаконної конфіскації майна тощо. Тому наявність можливості звернутись до адвоката в більшості таких випадків залишається єдиним виходом для захисту своїх прав.

Водночас якщо адвокат замість захисту прав та законних інтересів клієнта навпаки сприяє впровадженню політики держави-агресора або незаконного окупаційного органу влади, забезпечує їм підтримку та чинить дії на шкоду суверенітету, територіальній цілісності і недоторканності, обороноздатності або державній, економічній чи інформаційній безпеці України, це є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Помилковим буде твердження про те, що наразі така діяльність адвокатів або інших суб'єктів, що ведуть незалежну професійну діяльність, залишається безкарною та поза увагою КК, адже кримінально-правова кваліфікація за наявності відповідного складу кримінального правопорушення може бути здійснена за статті 111 КК України («Державна зрада») або за однією з частин статті 111-1 КК України («Колабораційна діяльність»).

Не сприяє юридичній визначеності пропозиція використання формулювання «інші публічні послуги» в запропонованому тексті частини статті, адже згідно з національним законодавством до переліку таких послуг включаються зокрема й: житлово-комунальні, соціальні, транспортні, послуги з оздоровлення населення тощо. Тож під це формулювання частково можуть потрапити послуги, спрямовані на підтримку життєдіяльності населення.

Ухвалення цього законопроекту може призвести до порушення прав тих, хто залишилися на тимчасово окупованих територіях. Так, криміналізація, наприклад, діяльності адвокатів сприятиме порушенню не тільки права людини на захист власних інтересів, а й іншим правам, які будуть порушуватись незаконними рішеннями держави-агресора або незаконної окупаційної влади.

Включення до переліку дій, за які передбачена кримінальна відповідальність, публічних послуг, які охоплюють ведення тих видів діяльності, що спрямовані на підтримку життєдіяльності населення, може призвести до припинення надання таких послуг і створення загрози виживанню населення. Це також суперечить положенням Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них, що передбачають необхідність ведення діяльності, спрямованої на підтримку належного рівня життя населення.

7. | Проект Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 8301 від 23.12.2022⁸⁴

Законодавча пропозиція: (1) прибрати ознаку добровільності в окремих частинах статті 111-1 КК України; (2) в частині 4 статті 111-1 КК України додати формулювання «окрім випадків, передбачених законом»; (3) передбачити кримінальну відповідальність за здійснення громадянином України на тимчасово окупованій території України і на підставі законодавства, відмінного від законодавства України, професійної діяльності, пов'язаної з наданням послуг аудитора, оцінювача, експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді, а також виконання повноважень нотаріуса або державного реєстратора чи суб'єкта державної реєстрації прав, або наданням інших публічних послуг; (4) встановити у частині 1 та 2 статті 111-1 КК України у санкції покарання у виді штрафу та громадських робіт.

Мета законопроекту: вдосконалити положення статті 111-1 КК України для більш ефективної кваліфікації дій за колабораціонізм.

Статус законопроекту: надано для ознайомлення народним депутатам (26.12.2022).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки: оцінка окремих зазначених пропозицій вже відображена в аналізі попередніх законопроектів, якими пропонується внести аналогічні зміни. Тому можливо зазначити, що заслуговує на підтримку виключення згадки про ознаку добровільності вчинення окремих видів об'єктивної сторони та передбачення винятків, передбачених у законі, щодо провадження окремих видів господарської діяльності на тимчасово окупованих територіях.

Встановлення кримінальної відповідальності за надання публічних послуг потребує чіткого визначення конкретних видів таких послуг для уникнення порушення норм міжнародного права та прав людей, що залишились на тимчасово окупованих територіях.

Внаслідок прийняття цього проекту Закону України можливе порушення прав людей на тимчасово окупованих територіях через встановлення караності надання публічних послуг без уточнення їх видів. Позитивний ефект матиме встановлення винятків щодо провадження окремих видів господарської діяльності.

84 Проект Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 8301 від 23.12.2022: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894>

8. | Проект Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 8301-1 від 05.01.2023⁸⁵

Цей законопроект є альтернативним до проекту Закону України №8301.

Законодавча пропозиція: передбачити штраф як вид покарання у санкціях частин 1-2 статті 111-1 КК, але у вищих розмірах, ніж запропоновано в проекті Закону України № 8301.

Мета законопроекту: удосконалення положень статті 111-1 КК України в частині розширення переліку можливих санкцій за окремі прояви колабораційної діяльності для досягнення мети застосовуваного до винної особи покарання.

Статус законопроекту: надано для ознайомлення народним депутатам (09.01.2023).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки: як згадувалося вище, запровадження штрафу як виду покарання може стати позитивним кроком через те, що наразі цими частинами статті передбачено лише можливість призначення особі покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Водночас людина, яка вчинила таке кримінальне правопорушення, може не обіймати посади чи не провадити діяльності, тож застосування до неї покарання не матиме належного ефекту.

Через доповнення санкції частини 2 статті 111-1 КК України штрафом у розмірі від 3 до 5 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, таке кримінальне правопорушення стає нетяжким злочином (у чинній редакції воно є кримінальним проступком). Це ставить питання про додаткове дослідження необхідності його переведення до числа злочинів, адже це матиме суттєві процесуальні наслідки (зокрема спрощений порядок досудового розслідування буде неможливим).

Водночас слід зазначити, що наведений склад кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 111-1 КК України, за своїм ступенем суспільної небезпечності є саме кримінальним проступком. Це пояснюється тим, що обіймання особою посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованих територіях, за своїм змістом не дає людині «доступу до влади» і ухвалення нею будь-якого рішення не носять владного характеру та не впливають на визначення політичного вектору тимчасово окупованих територій.

85 Проект Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (р.н. 8301) від 23.12.2022: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41119>

Окрім цього, перелік посад, які охоплюються цією частиною статті, містить і ті види роботи, що полягають у виконанні суто технічних функцій (зокрема, обслуговування технічного забезпечення або ведення документообігу). Тому суспільно-небезпечні наслідки від дій, які людина виконує на таких посадах, не досягає того ступеня суспільної небезпечності, який дозволяв би це кримінальне правопорушення віднести до числа злочинів.

9. **Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення відповідальності за деякі види кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях» № 8301-2 від 09.01.2023⁸⁶**

Законодавча пропозиція: (1) передбачити можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення державної зради, якщо громадянин України, який незаконно (примусово) призваний до збройних сил держави-окупанта або незаконних збройних формувань на тимчасово окупованих територіях України, добровільно здався в полон збройним силам, правоохоронним органам або іншим військовим формуванням України; (2) посилити кримінальну відповідальність за вчинення колабораційної діяльності; (3) додати ознаку добровільності; (4) визначити суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 111-1 КК («Колабораційна діяльність»), виключно службову особу; (5) уточнити види господарської діяльності, провадження якої заборонено на тимчасово окупованих територіях.

Мета законопроекту: створити законодавче підґрунтя для правильного розмежування правопорушень, передбачених статтею 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», та інших суміжних правопорушень, удосконалити відповідальність за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення тощо.

Статус законопроекту: надано для ознайомлення народним депутатам (11.01.2023).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки.

- Передбачення нового виду звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності є сумнівним, адже у разі, якщо до особи було застосовано примус (фізичний або психічний), це діяння не може вважатись таким, що вчинено умисно. В цьому разі доцільно говорити про наявність в діянні особи фізичного або психічного примусу.
- Особа, яку примусово було призвано до збройних сил держави-окупанта або незаконних збройних формувань на тимчасово окупованих терито-

⁸⁶ Проект закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення відповідальності за деякі види кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях» (р.н. 8301-2) від 09.01.2023: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41131>

ріях України, надалі може вчиняти умисні кримінальні правопорушення, що є підставою для притягнення її до кримінальної відповідальності.

- Визнання суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 111-1 КК виключно службової особи ще більше ускладнить розмежування цієї частини статті зі статтею 436-2 КК.
- Доповнення частини 3 статті 111-1 КК новою формою об'єктивної сторони «пропаганда, агітація, вербування та інші форми залучення дітей до дитячо-юнацьких рухів та формувань на тимчасово окупованих територіях для подальшого залучення їх до лав збройних формувань держави-агресора, забезпечення діяльності таких рухів та формувань» потребує не просто констатації факту пропаганди, агітації чи вербування, а й доведення мети їх подальшого залучення до лав збройних формувань, що буде досить складною задачею на практиці.
- Встановлення вичерпного переліку видів господарської діяльності, провадження яких є караним на тимчасово окупованих територіях, призведе до постійної необхідності внесення змін до статті та до неможливості притягнення осіб за провадження тих видів господарської діяльності, які хоч і заподіюють шкоду безпеці України, проте не містяться в передбаченому переліку.

10. | **Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України» № 10136 від 09.10.2023⁸⁷**

Законодавча пропозиція: пропонується суттєво посилити кримінальну відповідальність за вчинення особою колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору. Зокрема, передбачається:

- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років;
- збільшуються строки погашення судимості у випадках вчинення злочинів проти основ національної безпеки України;
- за вчинення злочину, передбаченого частинами 1-4 статті 110-2 КК, запропоновано збільшити розмір покарання у виді позбавлення права

⁸⁷ Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України» (р.н. 10136) від 09.10.2023: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42957>

обіймати певні посади або займатись певною діяльністю від 10 до 15 років замість 2 років максимум;

- запровадити штраф у частинах 1-3 статті 111-1 КК.

Зміни також торкаються і збільшення строків погашення судимості за вчинення особою злочинів проти основ національної безпеки та поширення дії пункту 5 частини 1 статті 89 КК на випадки вчинення особою не тільки злочину, а й проступку.

Окрім цього, в статтях 111-1 та 111-2 КК законодавець пропонує конкретизувати види об'єктивної сторони, зокрема:

- в частині 3 додати заклади оздоровлення та відпочинку, місця, що використовуються для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів як місця, в яких може вестися пропаганда, яка підпадає під кримінальну відповідальність;
- в частині 4 додати ознаку добровільності, заборонити ведення незалежної професійної діяльності та визначити мету забезпечення інтересів та потреб держави-агресора, її окупаційної адміністрації, воєнізованих або збройних формувань, створених на тимчасово окупованих територіях України;
- в частині 5 додати нову форму об'єктивної сторони — примус до організації, проведення або участі в незаконних виборах та/або референдумах на тимчасово окупованій території України;
- в частині 6 звужити суб'єкта кримінального правопорушення лише до громадянина України;
- в примітці до статті 111-1 пропонується також визначити поняття «окупаційна адміністрація держави-агресора», «стандарти освіти держави-агресора», «господарська діяльність» та «здійснення незалежної професійної діяльності»;
- в статті 111-2 запропоновано конкретизувати мету, а саме замінити формулювання «з метою завдання шкоди Україні» на «з метою завдання шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України»;
- в статті 111-2 додати такі види об'єктивної сторони: здійснення примусу до співпраці зі збройними чи воєнізованими формуваннями держави-агресора та/або окупаційної адміністрації та передачі відомостей про громадян України державі-агресору, її збройним чи воєнізованим формуванням, незаконним воєнізованим або збройним формуванням, створеним на тимчасово окупованих територіях України, та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

Окрім цього, в межах пропозицій до внесення змін до КПК запропоновано вивести з підслідності СБУ кримінальні правопорушення, передбачені частинами 1-3 статті 111-1 КК, та залишити лише передбачені частинами 4-8 статті 111-1 КК України.

Мета законопроекту: вдосконалити положення Кримінального та Кримінально-процесуального кодексу України для більш ефективної кваліфікації, розслідування та покарання за злочини проти основ національної безпеки України.

Статус законопроекту: надано для ознайомлення народним депутатам (11.10.2023).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки: законодавець обґрунтовує законопроект тим, що на практиці виникли складнощі розмежування між кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки, в окремих випадках під дію статті підпадає правомірна поведінка.

Проте законопроект містить ряд недоліків.

- Внесення змін до строків погашення судимості в межах частини 5 статті 89 КК, зокрема заміни слова «злочин» на «кримінальне правопорушення» дозволяє зазначити, що відтепер строк погашення судимості у виді одного року з дня відбуття основного чи додаткового покарання буде поширюватись і на випадки вчинення особою проступку. Проте, така пропозиція суперечить не тільки власне ідеї запровадження проступку, а й положенням пункту 2-1 цієї ж частини статті, відповідно до якого особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, визнаються такими, що не мають судимості, одразу після відбуття покарання.
- Збільшення строку додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може призвести до надто тривалого перебування особи у статусі судимої, адже строк погашення судимості обраховується лише після того, як особою буде відбуте додаткове покарання (у разі його призначення).
- Залишається проблема із розмежуванням складів кримінальних правопорушень, передбачених частинами 4 та 5 статті 111-1 та статті 111-2 КК через такі чинники: 1) переплетіння ознак наведених складів кримінальних правопорушень; 2) розмежування за наміром може бути складним, оскільки довести специфічний умисел, наприклад, підрив конституційного ладу або зміну державних кордонів, може бути складно. Окрім цього, в окремих випадках забезпечення інтересів держави-агресора в контексті частини 4 статті 111-1 КК України (в запропонованій редакції проекту) може бути спрямовано на досягнення своєїрідної фінальної мети, а саме

утвердження окупаційної влади або влади держави-агресора та зміни територіального устрою України.

Внаслідок ухвалення цього законопроекту може відбутись суттєве погіршення стану осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене статтею 111-1 КК через те, що в окремих випадках сумарне перебування особою під обмеженнями прав може сягати понад 20 років: на початку через відбування покарання (основного та додаткового), а потім — через наявність судимості (наприклад, у випадках призначення особі додаткового покарання — позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на 15 років + 7 років судимості).

Окрім цього, на практиці не буде вирішено питання із розмежуванням складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111-1 та 111-2 КК України через відсутність пропозицій щодо чітких критеріїв розмежування цих складів.

11. | Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України» № 10136-1 від 24.10.2023⁸⁸

Цей законопроект є альтернативним до проекту Закону України № 10136.

Законодавча пропозиція: (1) внесення змін до статті 55 та 89 КК (у цій частині законопроект дублює положення попередньо проаналізованого проекту Закону України № 10136); (2) суттєво збільшити перелік діянь, які слід розуміти під колабораційною діяльністю, що відображені у 1-6 частинах статті 111-1 КК України.

Мета законопроекту:

- приведення норм кримінального закону у сфері відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України у відповідність до стандартів «якісного» та «передбачуваного» закону;
- усунення труднощів у розмежуванні складів злочинів, передбачених статтями 111 КК України «Державна зрада», 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору» та 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» та деяких інших складів злочину;

88 Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України» (р.н. 10136-1) від 24.10.2023: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43055>

- приведення національного законодавства у відповідність до норм міжнародного гуманітарного права щодо цивільних осіб, які вимушено проживають під владою окупаційної держави.

Статус законопроекту: надано для ознайомлення народним депутатам (25.10.2023).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки.

- Щодо положень, які стосуються строків погашення судимості та збільшення розміру додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, висновки аналогічні тим, що були викладені в аналізі попереднього проекту Закону України № 10136.
- Запропоновані законодавцем нові види колабораційної діяльності в більшості випадків становлять собою дроблення тих видів, що нині передбачені в чинному КК. Наприклад, схожі за змістом діяння, які зазначені в частинах 4 («Пропаганда на користь окупаційних сил з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, уникнення відповідальності державою, що здійснює збройну агресію проти України») та 5 («Пропаганда на користь окупаційних сил під час викладацької, освітньої та педагогічної діяльності, зокрема з використанням стандартів освіти державою, що здійснює збройну агресію проти України») запропонованої редакції. Так, обидва діяння становлять собою ведення пропаганди на користь окупаційної влади, проте друге є спеціальним видом першого, а саме — здійснення пропаганди під час викладацької, освітньої та педагогічної діяльності. Зазвичай спеціальний вид із загального складу виокремлюється у випадках, якщо такий склад кримінального правопорушення є привілейованим, кваліфікованим або особливо кваліфікованим, що відображається не тільки у тексті диспозиції, а й у диференціації виду та розміру покарання. Але за вчинення цих двох діянь у тексті проекту Закону України передбачено ідентичне покарання. Слід зазначити, що цей випадок не є поодиноким в запропонованій редакції.
- Надмірне «дробіння» колабораційної діяльності викликає певні застереження, адже її види розташовані в тексті статті хаотично, без належної систематизації.
- Доповнення статті 111-1 КК новими видами об'єктивної сторони матиме зворотний ефект. Якщо законодавець мав на меті чітко розмежувати між собою склади кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 111, 111-1, 111-2 та 436-2, то це завдання не тільки не вдалося виконати, а й було створено нові колізії зі статтями 114, 114-2, 433 та 438 КК України.

Наведений законопроект на практиці створить ще більше складнощів, пов'язаних із розмежуванням зазначених кримінальних правопорушень. Окрім того, буде суттєво погіршено становище засудженої особи в контексті попередньо висловлених зауважень щодо розміру додаткового покарання та строків погашення судимості.

2.2.2. Проекти законів України, що вносять зміни до інших законів України, якими регулюються окремі види співпраці з державою-агресором або незаконною окупаційною владою

Цей блок дослідження присвячений аналізу законопроектів, які вносять зміни в регуляторне законодавство, що стосується питань провадження господарської діяльності на тимчасово окупованих територіях України.

1. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України» № 7646 від 08.08.2022⁸⁹

Законодавча пропозиція: (1) дозволити в окремо визначених випадках взаємодію з державою-агресором, її державними органами, органами місцевого самоврядування або збройними чи воєнізованими формуваннями, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора, незаконними збройними чи воєнізованими формуваннями, створеними на тимчасово окупованій території, їх посадовими особами (якщо немає заподіяння шкоди Україні); (2) дозволити провадження господарської діяльності на тимчасово окупованій території України, пов'язаної із забезпеченням прав і свобод людини та громадянина, а також діяльності, спрямованої на забезпечення життєдіяльності населення тимчасово окупованих територій.

Мета законопроекту: визначення заходів та діяльності, які можуть проводити на тимчасово окупованих територіях, або у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами та окупаційною адміністрацією суб'єкти владних повноважень, юридичні особи публічного права та інші суб'єкти господарювання, а також виконання завдань держави зі збереження контролю над фактично окупованими після 24.02.2022 року територіями та забезпечення життєдіяльності мешканців таких територій.

Статус законопроекту: направлено на розгляд Комітету (14.02.2023).

89 Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України» (р.н. 7646) від 08.08.2022: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40204>

- 2.** **Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” щодо особливостей провадження господарської діяльності з надання деяких послуг у сфері енергетики та комунальних послуг в умовах воєнного стану» № 9236 від 24.04.2023⁹⁰**

Законодавча пропозиція: встановити можливість дозволу надання комунальних послуг на територіях, що були окуповані після 24.02.2024.

Мета законопроекту: необхідність врегулювання ведення господарської діяльності на територіях України, де ведуться (велися) бойові дії, або які є (були) фактично тимчасово окупованими (після 24.02.2022).

Статус законопроекту: надано для ознайомлення народним депутатам (25.04.2023).

Оцінка законопроектів № 7646 і № 9236 та прогнозовані наслідки: ухвалення цих законопроектів дозволить вивести із зони караності види господарської діяльності, яка дозволяє забезпечити життєдіяльність населення на тимчасово окупованих територіях України. Такий підхід відповідає і положенням статті 55 Конвенції про захист цивільного населення в умовах війни.

Водночас слід зауважити, що досить часто під час обґрунтування доцільності ухвалення цих проектів Закону України законодавець бере до уваги лише ті території, які були окуповані після 24.02.2024 року, що свідчить про певний вибірковий підхід і залишає поза увагою територію АР Крим, частину Донецької та Луганської областей, які були окуповані в 2014 році. Доцільно дію цих законів поширити зокрема й на випадки провадження господарської діяльності на територіях, що були окуповані з 2014 року.

2.2.3. Проекти законів України про обмеження прав підозрюваних та обвинувачених у злочинах проти національної безпеки

- 1.** **Проект Закону України «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації» № 10132 від 09.10.2023⁹¹**

90 Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” щодо особливостей провадження господарської діяльності з надання деяких послуг у сфері енергетики та комунальних послуг в умовах воєнного стану» (р.н. 9236) від 24.04.2023: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41820>

91 Проект Закону України «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації» (р.н. 10132) від 09.10.2023: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42862>

Законодавча пропозиція: законопроектом пропонується позбавити права на визнання постраждалими осіб, які проходили службу в збройних силах Росії, інших військових формуваннях або органах правопорядку, тих, хто добровільно обіймали посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території України, або брали участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях.

Статус законопроекту: прийнято за основу в першому читанні (19.06.2024).

Мета законопроекту: визначити правовий статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб, та створити правові основи надання їм невідкладних проміжних репарацій.

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки.

В межах цього дослідження більш детально буде розглянуто положення законопроекту, а саме частини 3 статті 10 проекту Закону України, відповідно до якого не має права на визнання постраждалою особою або членом сім'ї загиблої (померлої) постраждалої особи — особа, яка з 20 лютого 2014 року:

- проходила військову службу (службу) у збройних силах, органах внутрішніх справ, органах державної безпеки, поліції, інших військових формуваннях Російської Федерації, зокрема на посадах рядового та начальницького складу;
- перебувала на посадах державної служби (в органах місцевого самоврядування, інших державних органах), у відповідних органах (формуваннях) Російської Федерації;
- добровільно обіймала посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території України, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора, у незаконних судових або правоохоронних органах;
- добровільно брала участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території України, та / або в збройних формуваннях держави-агресора.

Варто зазначити, що останні два пункти охоплюють собою осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені частинами 5 та 7 статті 111-1 КК. Проте в самому тексті проекту Закону України чітко не прописано, яким чином підтверджується факт проходження військової служби або обіймання посад у незаконних органах влади: обвинувальним вироком суду, яким особу засуджено за вчинення цих злочинів, чи фактом обіймання такої посади. Від-

повідно до принципу законності, такі аспекти мають бути чітко та однозначно передбачені в тексті закону для уникнення його вільного тлумачення та незаконного обмеження прав людини.

Наявність статусу засудженої особи жодним чином не має впливати на присвоєння їй статусу потерпілої особи в іншому кримінальному провадженні. Так, відповідно до частини 1 статті 55 КПК, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Єдиний виняток з цього правила міститься лише в частині 4 статті 55 КПК, згідно з яким потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства. Наведене свідчить про те, що особа, яка засуджена за вчинення злочину, передбаченого частинами 5 або 7 статті 111-1 КК та відбуває покарання або має судимість, цілком може бути потерпілою від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України.

У разі, коли особа відбула покарання та має погашену судимість за вчинення зазначених злочинів, вона є такою, що не має судимості і, як наслідок, не визнається особою, що підпадає під дію пунктів 3 та 4 частини 3 статті 10 проекту Закону України.

2. | Проект Закону України «Про облік осіб, життю та здоров'ю яких завдано шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» № 10256 від 13.11.2023⁹²

Законодавча пропозиція: пропонується створити Державний реєстр осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, для забезпечення відшкодування шкоди, завданої їм життю та здоров'ю. Однією з пропозицій, яку надали автори законопроекту, є фактичне дублювання норми Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією

92 Проект Закону України «Про облік осіб, життю та здоров'ю яких завдано шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» (р.н. 10256) від 13.11.2023: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43188>

Російської Федерації проти України»⁹³, відповідно до якої отримувачами компенсації не можуть бути особи, які мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини Кримінального кодексу України, а також їхні спадкоємці.

Мета законопроекту: забезпечити створення Державного реєстру осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Статус законопроекту: прийнято за основу в першому читанні (25.04.2024).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки: відповідно до міжнародного та національного законодавства, право на відшкодування шкоди, завданої життю і здоров'ю особи, є фундаментальним правом людини. Згідно з міжнародними стандартами прав людини, зокрема Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, держави зобов'язані забезпечити ефективний захист прав усіх осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, в тому числі й право на відшкодування шкоди.

Статтею 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а у статті 27 Конституції України зазначено, що кожна людина має право на життя, а відповідний кореспондуючий обов'язок держави — забезпечити це право.

Ряд норм Цивільного кодексу України, зокрема у статтях 1168, 1195, 1197 ЦК, передбачає право особи на отримання відшкодування у випадку заподіяння шкоди її життю та здоров'ю. Причому безпосередньо в тексті наведених статей не міститься винятків, коли особа позбавляється такого права.

Якщо аналізувати правообмеження, які застосовуються до особи, що вчинила кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України, то їх можна поділити на правообмеження: 1) пов'язані із відбуванням покарання, 2) пов'язані зі судимістю. Особливої уваги в межах цієї статті потребують правообмеження, які виникають в особи через наявність у неї судимості.

Судимість може призвести до обмежень прав особи на обіймання певних посад у державних та комерційних установах, здійснення певних видів діяльності, включно з професійною, політичною та громадською діяльністю, на свободу пересування, а також може позбавити її права брати участь у виборах та здійснювати інші громадянські права. Проте, враховуючи визнання життя

93 Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 № 2923-IX: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

та здоров'я людини беззаперечною цінністю, наявність судимості у людини не може бути підставою для дискримінації стосовно відшкодування шкоди.

У разі ухвалення такого положення відбудеться порушення права особи на відшкодування шкоди, передбачених зокрема й міжнародними актами: статтею 8 Загальної декларації прав людини, статтею 2 Міжнародного акту про громадянські та політичні права, статтями 6, 13, 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це, своєю чергою, стане підставою для звернення людей до міжнародних судових установ через порушення зазначеного права.

3. **Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо особливостей виплати пенсій особам, які вчинили кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки, громадської безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку» № 10355 від 18.12.2023⁹⁴**

Законодавча пропозиція: пропонується внесення змін до положень Кримінально-виконавчого кодексу та Закону України «Про пенсійне забезпечення», якими особам, засудженим до обмеження або позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, частинами 3–8 статті 111-1, 111-2, 113, 114, 114-1, 258, 258-2, 258-3, 258-5, 260, 437, 438, 441, 442, 447 КК, передбачене зниження розміру пенсії до розміру, що не перевищує прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, компенсаційних виплат, індексації та інших доплат до пенсії, доплат до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, встановлених законодавством), засудженим до обмеження або позбавлення волі.

Окрім цього пропонується доповнити статтю 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пунктом 4-1, відповідно до якого виплата пенсії за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду України або за рішенням суду припиняється через шість місяців після набуття процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення проти основ національної безпеки, громадської безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку.

Мета законопроекту: створення превентивного заходу для захисту державної, громадської безпеки, безпеки людства, міжнародного правопорядку та миру, обороноздатності, незалежності країни, її конституційного ладу —

94 Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо особливостей виплати пенсій особам, які вчинили кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки, громадської безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку» (р.н. 10355) від 18.12.2023: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43413>

зменшення розміру пенсії, а також вираження таким чином негативної оцінки державою вчинених проти неї дій, а також осуд таких дій українським суспільством, яке відстоює свою незалежність та свободу.

Статус законопроекту: надано висновок Комітету про розгляд (18.01.2024).

Оцінка законопроекту та прогнозовані наслідки.

Право на пенсійне забезпечення для засуджених осіб регулюється і міжнародними стандартами, і національним законодавством, а саме — Законом України «Про пенсійне забезпечення». Аналіз міжнародних актів, а саме статей 22 та 25 Загальної декларації прав людини, статті 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, статті 12 Європейської соціальної хартії, Конвенції Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» передбачають право особи на пенсійне забезпечення і не містять в собі випадків, коли людина може бути позбавлена такого права. Україна є учасницею цих договорів, і тому вона має обов'язок забезпечувати людям право на пенсійне забезпечення, незалежно від статусу або засудження особи.

Першим серйозним зауваженням щодо аналізованого проекту Закону України є припинення виплати особі пенсії через її процесуальний статус (підозрюваного чи обвинуваченого). Цією нормою порушується презумпція невинуватості особи, яка передбачена у частині 1 статті 62 Конституції України. Так, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Цей самий принцип міститься й у статті 11 Загальної декларації прав людини, статті 14 Міжнародного пакту про політичні і громадянські права, статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших актів. Наявність у людини статусу підозрюваного або обвинуваченого ще не означає, що особа є винною у вчиненні кримінального правопорушення і до неї можуть бути застосовані обмеження прав, пов'язаних із цим.

Ще одне зауваження щодо порушення права на пенсійне забезпечення: позбавлення особи такого права у випадках, передбачених цим проектом, має ознаки покарання, адже 1) є заходом примусу, 2) застосовується за вчинення особою кримінального правопорушення, перелік яких міститься в проекті Закону України, 3) має на меті кару. Проте, таке обмеження права не лише не передбачено у частині 1 статті 51 КК України серед видів покарань, а й порушує вимоги частини 3 статті 3 КК України, відповідно до якої кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом.

Проте, як показує практика Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) (наприклад, рішення “Engel and Others v. the Netherlands” та “Labita v.

Italy”), невизнання обмеження або позбавлення особи права як покарання ще не означає, що воно таким не є. Тому можливо припустити, що у разі ухвалення цього проєкту Закону України засуджені особи, яких буде позбавлено права на пенсійне забезпечення, звертатимуть до ЄСПЛ, і їхні скарги будуть задовільнені.

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ (ЗНАХІДКИ)

1. В законодавчих ініціативах, які здебільшого реєструються народними депутатами України, пропонується посилення кримінальної відповідальності за вчинення особою колабораційної діяльності. Це простежується у збільшенні розмірів покарання, доповнення санкцій новими видами, а також продовження строків погашення судимості у випадку вчинення особою злочину проти основ національної безпеки. При цьому з’являються нові законопроекти, які, зокрема, пропонують обмежити в правах (наприклад, праві на компенсацію шкоди, спричинену збройною агресією проти України, права на пенсію) осіб, які обвинувачуються чи визнані винними у злочинах проти основ національної безпеки України.
2. Наявність щонайменше одинадцяти законопроектів, які пропонують зміни до статті 111-1 КК України, а також той факт, що жоден з зареєстрованих законопроектів не був прийнятий протягом тривалого часу, свідчать, з одного боку, про високий запит на вдосконалення законодавства у зв’язку із його прогалинами та невідповідності реаліям. З іншого боку, відсутній консенсус щодо того, які саме зміни необхідно прийняти для ефективного та належного притягнення до відповідальності осіб, які співпрацювали із окупаційними органами влади.
3. Пропозиції змін спрямовані на розмежування статті 111-1 КК України зі суміжними складами злочинів за допомогою уточнення передбачених в чинному законодавстві видів колабораційної діяльності та внесення змін до суб’єктного складу.
4. Неодноразово в законопроектах порушувалося питання щодо необхідності встановлення кримінальної відповідальності за здійснення незалежної професійної діяльності на тимчасово окупованих територіях України, зокрема, адвокатської діяльності. Такі пропозиції мають негативний вплив на діяльність тих адвокатів в окупації, які забезпечують підтримку наших громадян, зокрема, тих, які позбавлені особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

5. Відсутність одноманітного підходу спостерігається у закріпленні ознаки добровільності в статті 111-1. В частині законопроектів пропонується її додати, в інших — прибрати. При цьому незалежно від того, чи зазначена добровільність в статті 111-1 КК України, адже у разі, якщо кримінальне правопорушення вчинене недобровільно, тобто під фізичним або психічним примусом, до особи має бути застосовано статті 39 або 40 КК України.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ Й ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СПІВПРАЦЮ З ОКУПАЦІЙНИМИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ

Окрім аналізу та оцінки того, який вигляд має законодавство про колабораційну діяльність, якою є практика його застосування та перспективи змін самого законодавства, важливим також є вивчення питання щодо сприйняття в суспільстві справ щодо колабораційної діяльності. З одного боку, актуальне питання комунікації слідчими органами (СБУ, ДБР, Нацполіція) і прокуратурою справ щодо колабораційної діяльності на їхніх офіційних сайтах. З іншого боку, важливо вивчити, яким чином інформація про факти колабораціонізму транслюється в медіа на національному та регіональному рівнях.

Для цього був проведений аналіз публікацій, зроблених у період із 01 квітня 2022 року до 31 травня 2024 року, щодо теми колабораціонізму та притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність відповідно до статті 111-1 КК України⁹⁵.

У ході дослідження був виявлений та сформований список негативних слів та словосполучень, що пов'язані з описом особи як винної у скоєнні злочину. Крім того, елементами дослідження були: визначення тональності публікації; оцінка техніки приховування обличчя в публікаціях; аналіз дотримання презумпції невинуватості.

3.1. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ МОНІТОРИНГ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-САЙТІВ ТА СТОРІНОК В СОЦМЕРЕЖАХ РЕГІОНАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ СБУ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ, ДБР, ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

За визначений період дослідження сумарно було проаналізовано **25 268 публікацій** на сайтах регіональних обласних управлінь Національної поліції, СБУ, органів прокуратури, Державного бюро розслідувань, а також на їхні офіційних сторінках у мережах Facebook і Telegram.

Публікації використовують такі терміни, як «колаборант», «псевдопосадовець», «псевдополіцейський», «зрадник», «проросійський захід», «ворог», «загарбник» та інші, що мають чітко негативне забарвлення і формують негативне сприйняття підозрюваних осіб. Загальна кількість негативних згадувань становить **16 455**, з них **12 421** публікація, де міститься негативна лексика, пов'язана з описом осіб, звинувачених та підозрюваних у скоєнні злочинів. Відповідно, 65 % усіх аналізованих публікацій мають певний негативний контекст, а також 49 % всіх аналізованих публікацій мають чіткі виокремлені в цьому аналізі негативні слова та словосполучення, застосовані для опису підозрюваних та засуджених.

Кількість публікацій з негативними словами зростає паралельно зі зростанням загальної кількості публікацій до вересня-листопада 2022 року, потім присутні певні коливання, але вони **не переростають у довгострокові тренди зменшення відсотку публікацій з негативними описами підозрюваних**. Найбільше публікацій з негативними описами було виявлено в фейсбуці, що пов'язано із тим, що саме в цій соцмережі найбільше присутні аналізовані нами органи правопорядку.

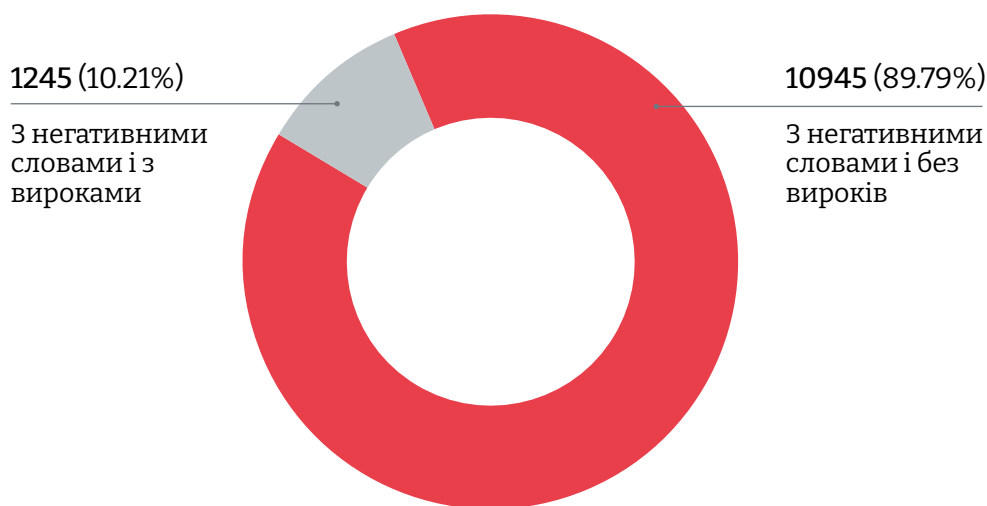
Приклад публікації щодо повідомлення про підозру у вчиненні злочину за ст. 111-1 КК України: «На Запоріжжі поліцейські викрили чергового зрадника: слідчі заочно повідомили чоловіку про підозру у колабораціонізмі»⁹⁶. У заголовку публікації вказано, що «викрито зрадника», і це, крім негативного ставлення до підозрюваної особи, додає враження також про те, що процес визнання чоловіка винним завершено. Далі у тексті йдеться про фактичні обставини скоєння злочину, і тільки в останньому абзаці дається інформація про те, що цій людині повідомлено про підозру.

«Злочинець (**зловмисник**)» є найбільш часто вживаним словом для опису осіб, які підозрюються або є засудженими за колабораціонізм. Цю характе-

96 На Запоріжжі поліцейські викрили чергового зрадника: слідчі заочно повідомили чоловіку про підозру у колабораціонізмі / сайт Головного управління Національної поліції в Запорізькій області, 29.05.2024: <https://zp.npu.gov.ua/news/na-zaporizhzhzi-politseiski-vykryly-cherhovoho-zradnyka-slidchi-zaochno-povidomyly-choloviku-pro-pidozru-u-kolaboratsionizmi>

ристику використано у 8933 публікаціях, а прогнозована кількість контактів становить 11,1 млн. Характеристики **«зрадник»** і **«поплічник»** також часто використовуються для опису підозрюваних або засуджених — у 4907 та 3425 випадках. Слова **«гауляйтер»** і **«агент»** використовуються значно рідше, але досі залишаються значущими характеристиками у 1354 та 1106 публікаціях.

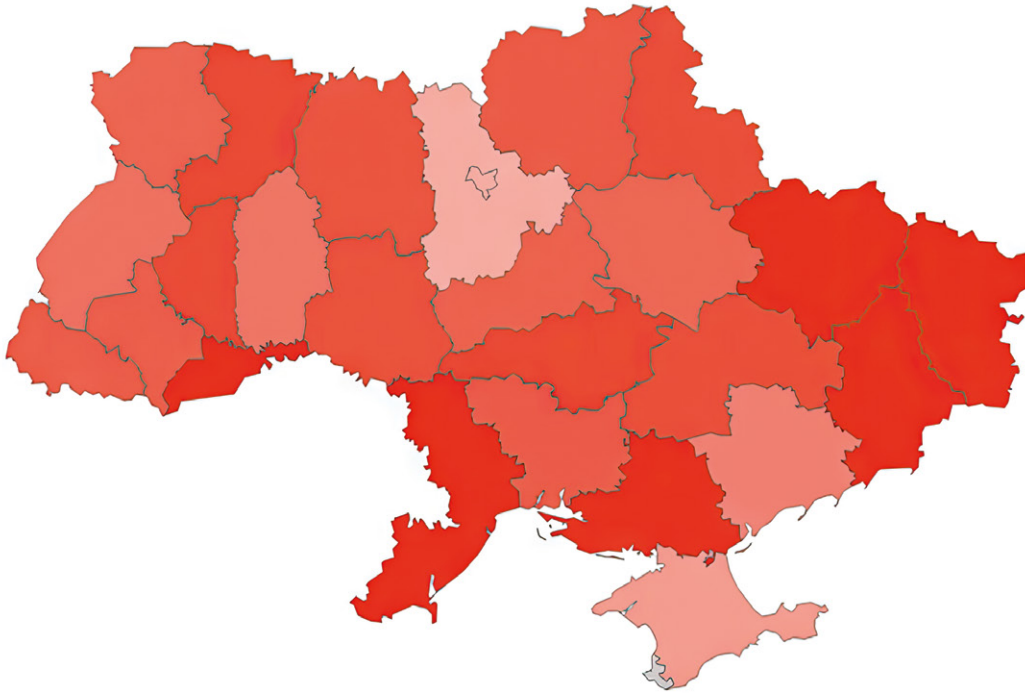
Кількість публікацій із використанням негативних слів серед повідомлень про вироки за період аналізу становила **1242 (10%)**. Кількість публікацій з використанням негативних слів у повідомленнях, де не йшлося про вироки, становила **11 179 (90%)**. У публікаціях без наявності інформації про вирок чи засудження часто вживаються характеристики, які передбачають факт доведення вини («черговий зрадник», «агент кремля»).

43 % від всіх аналізованих публікацій містять негативну лексику та при цьому не містять інформації про засудження підозрюваної особи, тобто мають ознаки порушення презумпції невинуватості.

Техніки **приховування обличчя** були використані 4788 разів, що становить 65 % від загальної кількості публікацій з наявним зображенням, звичайні фотографії без приховування обличчя згадувалися у 2580 публікаціях, що становить 35 %.

Найбільше публікацій з негативною лексикою визначено в джерелах Харківської, Донецької, Херсонської та Одеської областей. Набагато менше таких публікацій у Хмельницькій, Закарпатській, Львівській областях.

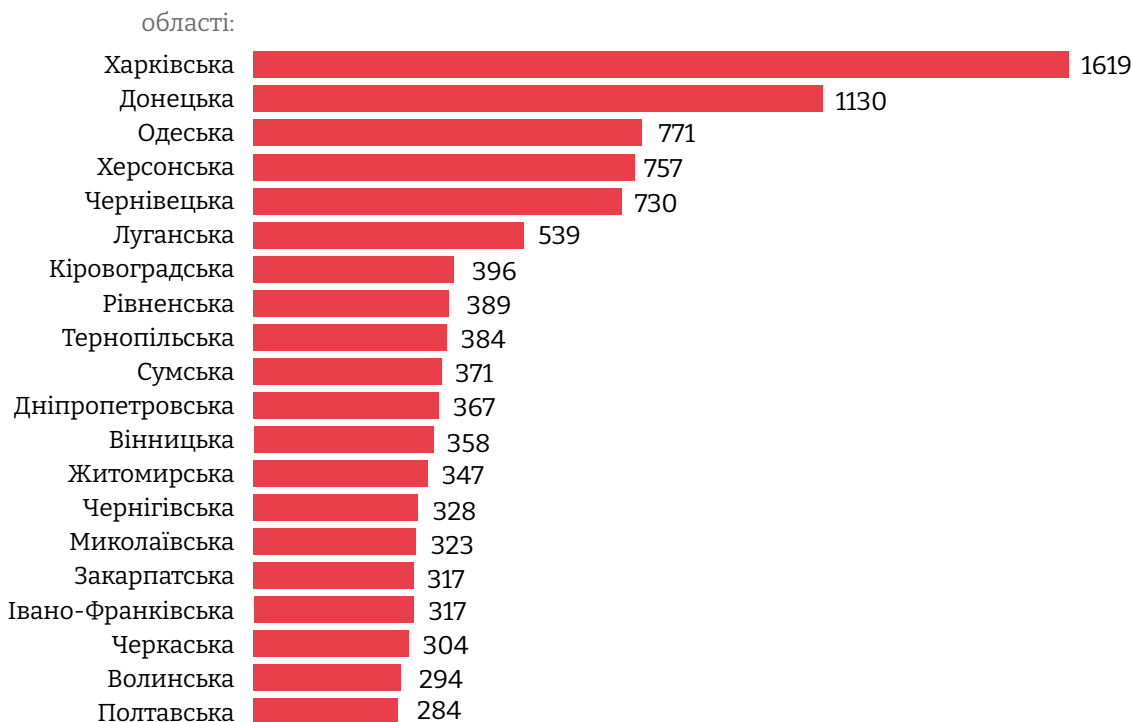
На мапі України показано розподіл кількості згадувань з використанням негативних слів за регіонами. Колір регіону відображає інтенсивність згадувань: темніші відтінки червоного означають більшу кількість згадувань, світліші відтінки — меншу.

Найбільше публікацій з негативними словами без наявності інформації про вирок суду мали джерела Харківської, Донецької, Одеської, Херсонської та Чернівецької областей. Найбільше публікацій з негативною лексикою та без інформації про вирок мали джерела СБУ в Одеській області, в місті Краматорськ, у Чернівецькій та Херсонській областях, а також поліція Харківської області.

У контексті дотримання презумпції невинуватості також досліджувалися тенденції щодо публікування фото та приховування облич в дописах, що стосуються звинувачень в колабораційній діяльності.

Найбільше публікацій фото без наявності технік приховування облич зафіксовано в Донецькій та Луганській областях. За співвідношенням наявності та відсутності блюрування чи пікселізації фото у відсотках виділяються джерела СБУ міст Краматорська та Северодонецька — 79 % та 80 % фото без приховування облич відповідно. За іншими джерелами з найбільшою кількістю публікацій також видно, що доволі значна частина публікацій має фото затриманих чи підозрюваних без технік приховування облич, від 37 % до 63 %. Більшість цих джерел — джерела СБУ.

Кількість публікацій, де не йдеться про вироки, але наявні негативні слова, за регіонами

Поряд зі статистичними даними варто зазначити, що кількість публікацій матеріалів з негативними словами в регіонах збільшується через те, що регіональні джерела часто дублюють інформацію з головних сторінок аналізованих держорганів. Також у багатьох випадках складно говорити про якісь регіональні особливості, оскільки частина постів на регіональних сторінках написана за певною повторюваною структурою. Так, у публікаціях СБУ можна виділити повторювану структуру. На початку маємо лід, прописаний за правилами медіа: коротке пояснення суті новини, яке містить основні факти. Далі прописується деталізація стосовно діянь підозрюваного, і в самому кінці йде інформація про стадію слідчих дій, наприклад про висунення підозри⁹⁷.

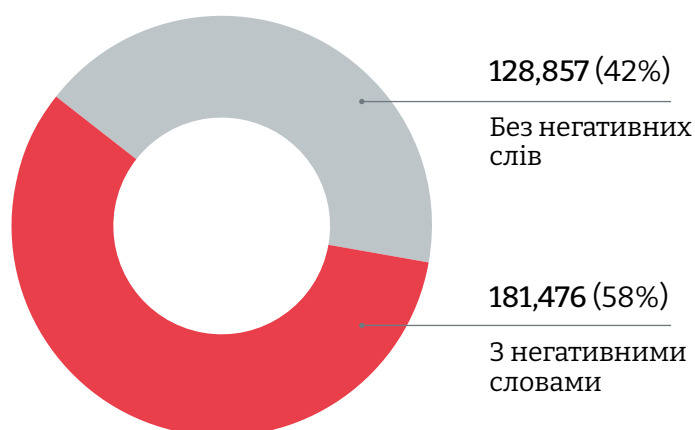
97 Черговій зрадниці зі звільненого з під російської окупації села Микільське Херсонської області слідчі СБУ повідомили про підозру у колабораційній діяльності / Facebook сторінка Управління СБ України в Тернопільській області, 30.05.2024: <https://www.facebook.com/500744378764853/posts/860608096111811%20/>

3.2. МОНІТОРИНГ РЕГІОНАЛЬНИХ, НАЦІОНАЛЬНИХ МЕДІА СТОСОВНО ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ, ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

За визначений період дослідження сумарно було проаналізовано **339 536** публікацій, які включають згадки з інтернет-медіа (національних і регіональних) та інформагентств, наявних у системі ТБ (зокрема, Єдиний марафон) та преси, YouTube-каналів обраних ТБ-каналів.

В цілому для медіа характерне вживання терміну «колаборант» у загальному значенні, без надання специфічної юридично важливої інформації. Велика частина відібраних у дослідженні публікацій не стосується інформації про фактичні порушення справ чи вироки у справах проти колаборантів. Великий масив публікацій зі словом «колаборант» стосується новин, в яких це слово застосовується у загальновживаному значенні, поза дією КК України. Так, найчастіше у ЗМІ пишуть про різноманітні події на тимчасово окупованих територіях, пов'язані із місцевими чиновниками чи посадовцями, від мерів до вчителів, без інформації щодо порушення справ про звинувачення у колабораційній діяльності. Також часто докази про колабораційну діяльність у ЗМІ походять не від органів правопорядку. Наприклад, у статті «Міськрада Маріуполя опублікувала список зрадників з ОПЗЖ»⁹⁸ йдеться про те, що «міська рада Маріуполя отримала переконливі докази про злочини місцевих колабораціоністів з партії “Опозиційна платформа — За життя”». Інформації від органів правопорядку в статті немає. Пік кількості публікацій зі словом «колаборант», але без інформації про порушення справи, спостерігався у вересні 2022 року та був пов'язаний із проведенням псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України.

128 851 публікація (42 %)
містить негативну лексику, пов'язану з описом осіб, звинувачених та підозрюваних у скоєнні злочинів за статтею 111-1 КК України.

98 Міськрада Маріуполя опублікувала список зрадників з ОПЗЖ / УНІАН, 05.04.2022: <https://www.unian.ua/war/mariupol-miskrada-mariupolya-opublikovala-spisok-zradnikov-z-opzzh-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11774452.html>

Статті та репортажі на тему колабораціонізму часто мають емоційно забарвлений тон. Використовуються вирази на кшталт «зрадник», «колаборант», «продажна шкура», що підкреслює негативне ставлення до таких людей і їхніх дій. Наприклад, характеристика «зрадник» є найбільш часто вживаною для опису людей, які підозрюються або є засудженими за колабораціонізм. Цю характеристику використано у 76 605 публікаціях. Характеристики «злочинець» і «гауляйтер» також часто використовуються для опису підозрюваних або засуджених. Ось кілька прикладів.

■ **«Зрадники України: шокувальні історії про вбивць українців та скільки Росія їм за це платить»⁹⁹** / ТСН. Стаття акцентує увагу на зраді, використовуючи яскраві та емоційні вирази, щоб підкреслити негативне ставлення до колаборантів.

■ **«Продажні шкури та росіяни з автоматами»¹⁰⁰** / Нова Каховка. У цій статті використовуються емоційно забарвлені слова та фрази, щоб викликати обурення у читачів. Описуються випадки зради та співпраці з окупантами, часто з акцентом на моральну деградацію та аморальність дій колаборантів.

Поряд із подібними матеріалами, у ЗМІ присутні й аналітичні статті.

■ **«Анатомія зради. Репортаж з колонії для колаборантів»¹⁰¹** / Главком. Ця стаття акцентує увагу на життєвих історіях людей, які вирішили співпрацювати з окупаційними силами. Це дозволяє читачам зрозуміти особисті мотивації, наслідки таких дій для особистого та суспільного життя, а також ставлення суспільства до таких людей.

■ **«Чому українці стають колаборантами і як тепер жити з тими, хто здавав своїх і вітав росіян»¹⁰²** / Ліга.нет. У статті історик і травматерапевтка використовують дані та наукові дослідження для пояснення причин, чому люди можуть схильні до співпраці з окупантами. Вони розглядають психологічні та історичні аспекти, які впливають на таке поведінку, такі як страх, соціальний тиск або матеріальні мотивації.

Серед інших впливових джерел найбільше публікацій з негативною лексикою мали Обозреватель, 24 канал, Zaxid.Media, РБК-Україна, ТСН, Gzeta.ua, 5

99 Зрадники України: шокувальні історії про вбивць українців та скільки Росія їм за це платить / ТСН, 26.03.24: <https://tsn.ua/exclusive/zradniki-ukrayini-shokuvalni-istoriyi-pro-vbivc-ukrayinciv-ta-skilki-rosiya-yim-za-ce-platit-2543761.html>

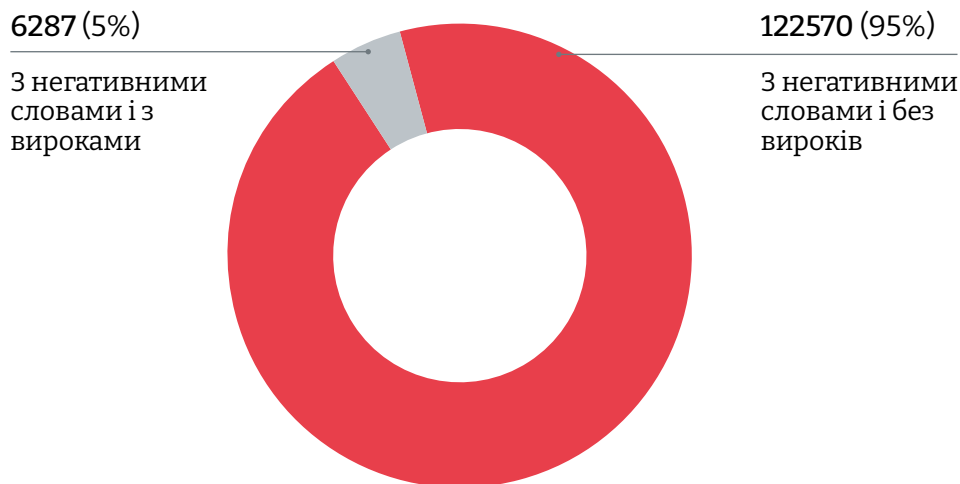
100 Продажні шкури та росіяни з автоматами / Нова Каховка City, 08.09.2023: https://novakahovka-city.translate.goog/articles/310906/prodazhni-shkuri-ta-rosiyani-z-avtomatami?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en&_x_tr_pto=sc

101 <https://glavcom.ua/longreads/anatomija-zradi-reportazh-z-koloniji-dlja-kolaborantiv-990716.html>

102 <https://life.liga.net/poyasnennya/article/pochemu-ukrainsy-stanovyatsya-kollaborantami-i-kak-teper-jit-s-temi-kto-sdaval-svoih>

канал, Еспресо TV. Дещо менше в цілому на тему колабораціонізму писали такі джерела: Факти та коментарі, Інтерфакс, Апостроф, Zaxid.net, Радіо Свобода, LIGA.net, Газета Вечірній Київ, I.UA. Відповідно, вони розміщали також менше публікацій із негативними словами. Щоправда у відсотковому вираженні не можна сказати, що публікації із негативом мали суттєво нижчу частку від усіх новин на цю тематику, ніж в інших джерел, які писали частіше.

95 % публікацій, в яких міститься негативний опис підозрюваних осіб, не мають інформації про засудження, тобто доведення вини цих осіб. 5 % публікацій, в яких міститься негативний опис підозрюваних осіб, мають інформацію про наявність вироку.

39 % від всіх аналізованих публікацій містять негативну лексику та при цьому не містять інформації про засудження підозрюваної особи, тобто мають маркери можливого порушення презумпції невинуватості.

Типова публікація з наявністю негативної лексики та без інформації про вирок за квітень 2022 року: «Допомагали окупантам. СБУ затримала диверсантів, агентів РФ і колаборанта»¹⁰³. В цілому публікація носить інформативний характер, однак на момент публікації цієї інформації провадження щодо даних осіб тільки було відкрито. Але до них не застосовується слово «підозрювані», натомість називають колаборантами й агентами РФ (що може бути дійсно встановлено за результатами судового процесу).

У частині дослідження медіа для аналізу наявності технік приховування облич було обрано вибірку публікацій в інтернет-ЗМІ дуже великих та великих, за наявності зображення, за наявності ключових слів: «викриття колаборанта», «затримання колаборанта», «засудження колаборанта», «висунення підозри колаборанту», «затримання колаборанта», «винесення вироку колаборанту», «по-

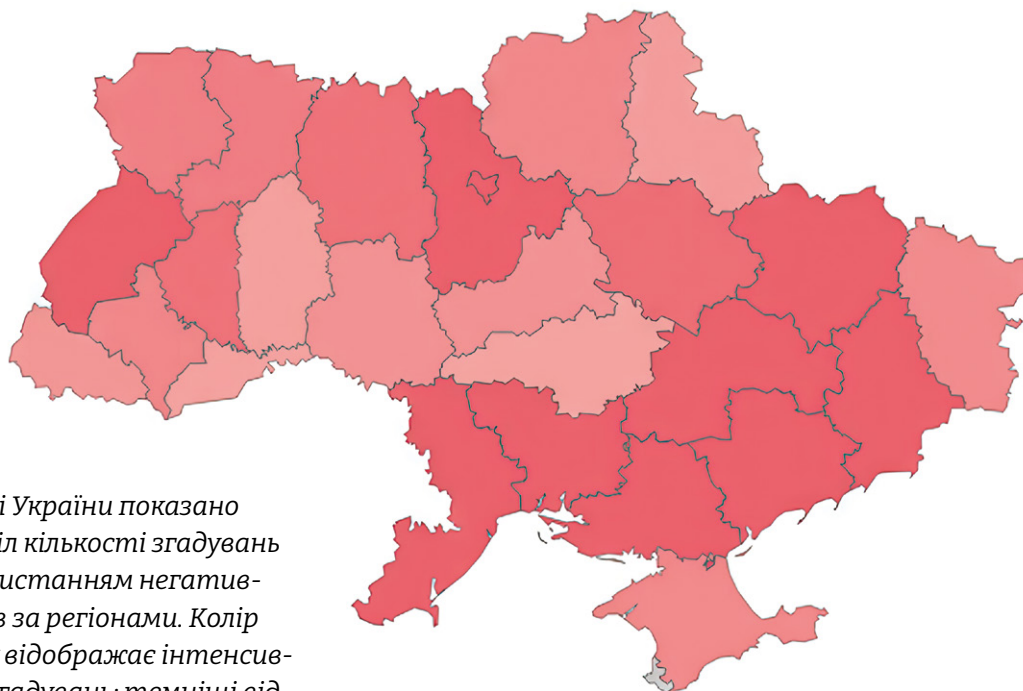
103 Допомогали окупантам. СБУ затримала диверсантів, агентів РФ і колаборанта / РБК-Україна, 03.04.2022: <https://www.rbc.ua/ukr/news/pomogali-okkupantam-sbu-zaderzhala-diversantov-1648981727.html>

рушення справи щодо колаборанта» тощо (українською та російською мовами), за умови, що ключові слова «колабораціонізм», «колаборант», «111-1 стаття КК» у публікації мають головну ролі. Аналіз даних про згадування таких фотографій показує, що з 1612 публікацій техніки приховування обличчя були використані 1107 разів, що становить 69 % від загальної кількості згадувань, звичайні фотографії без приховування обличчя наявні у 505 публікаціях, що становить 31 %. Значна частина ЗМІ активно використовує техніки приховування обличчя у своїх публікаціях «про колаборантів». Суспільне, Еспресо TV та Лівий берег найбільше використовували необроблені фотографії підозрюваних чи засуджених осіб.

Найбільша кількість згадувань з негативними словами спостерігається у східних та південних областях України, зокрема **у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій та Херсонській областях**. За співвідношенням наявності та відсутності негативної мови у публікаціях за темою загалом в усіх областях ми бачимо приблизно однакову ситуацію, коли більше третини матеріалів містять негативні слова. Серед регіональних особливостей можна відзначити те, що в деяких регіонах досі джерела використовують російську мову. При цьому зміст публікацій не відрізняється від україномовних: вони так само містять засудження колабораційної діяльності та використовують негативні емоційні контексти. Типова публікація харківського джерела «Весь Харьков»: «СБУ затримала депутата-колаборанта і ліквідувала агентурну мережу окупантів на півдні та сході (відео)»¹⁰⁴. У публікації використано негативну лексику. Вона являє собою зведені дані від СБУ за різними регіонами, включно з Харківською областю. Підозрювані особи названі колаборантами та зрадниками до вироку суду. Крім таких матеріалів, також дуже багато публікацій, в яких немає таких явних негативних описів. Типова публікація харківського джерела 057.ua: «Пропагували агресію Росії проти України: на Харківщині СБУ викрила двох колаборантів, — ВІДЕО»¹⁰⁵ не містить негативної лексики, хоча має загальний негативний контекст («пропагували агресію»), який виглядає досить обґрунтовано за описом діяльності підозрюваних. На використаному відео використано техніку блюру. На момент виходу матеріалу згадувані особи отримали підозри.

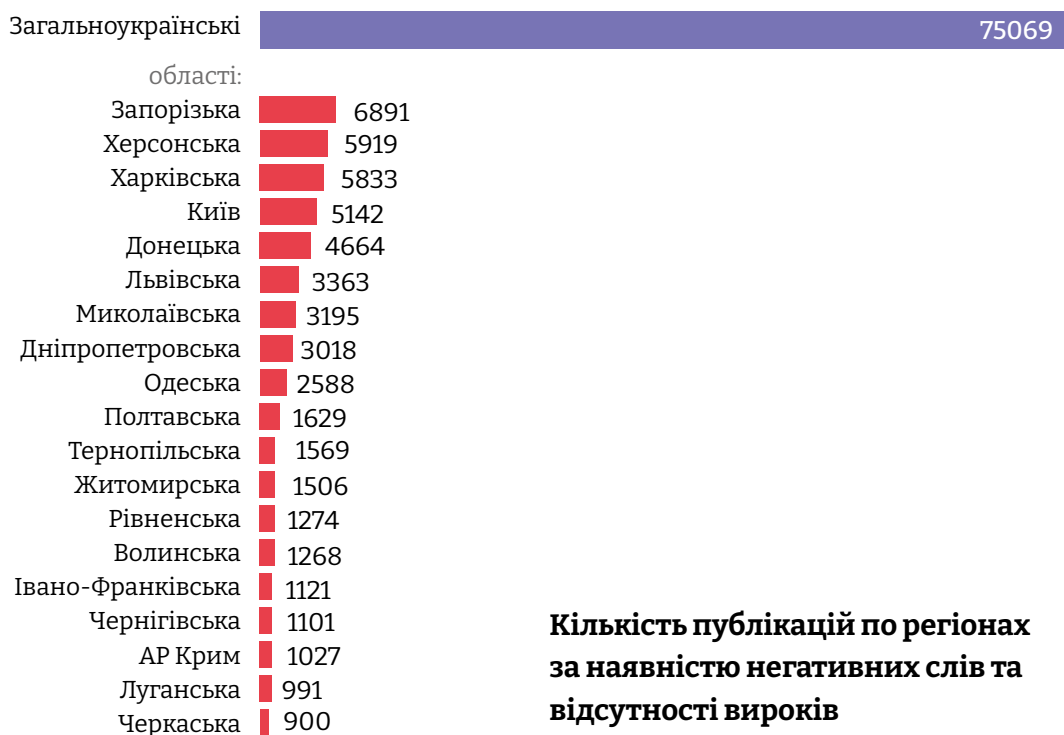
104 СБУ затримала депутата-колаборанта і ліквідувала агентурну мережу окупантів на півдні та сході (відео) / Весь Харьков, 25.04.2022: <https://allkharkov.ua/news/crime/sby-zatrimala-depytata-kolaboranta-lkvdyvala-agenturny-merejy-okypantv-na-pvdn-ta-shod-vdeo.html>

105 Пропагували агресію Росії проти України: на Харківщині СБУ викрила двох колаборантів, — ВІДЕО / Сайт міста Харкова, 17.05.2022: <https://www.057.ua/news/3390478/propaguvai-agresiu-rosii-proti-ukraini-na-harkivsini-sbu-vikrila-dvoh-kolaborantiv-video>

На мапі України показано розподіл кількості згадувань з використанням негативних слів за регіонами. Колір регіону відображає інтенсивність згадувань: темніші відтінки червоного означають більшу кількість згадувань, світліші відтінки — меншу.

За наявності публікацій із недотриманням презумпції невинуватості передусім виділяються загальноукраїнські джерела. Області з найбільшою кількістю публікацій із негативними описами підозрюваних осіб без інформації про вирокі щодо них: Запорізька, Херсонська та Харківська.

**Кількість публікацій по регіонах
за наявності негативних слів та
відсутності вироків**

За відсотком фото з наявністю та відсутністю блюру можна зробити висновок, що у джерелах Львівської області все ж частіше використовують фото з наявними техніками приховування облич. Слід зазначити, що ці публікації стосуються подій у різних областях України, тобто львівські джерела публікують матеріали за подіями і Харківської області, і багатьох інших.

Регіональний розподіл матеріалів з негативною мовою щодо підозрюваних та засуджених осіб пояснюється:

- кількістю матеріалів в цілому — області, ближче до лінії фронту, зазвичай мають більше самих інфоприводів;
- вибором джерела, з якого певне медіа бере матеріали, та вибором конкретних матеріалів для розміщення — джерела всіх областей додають зведені матеріали, матеріали інших регіонів, і тут найчастіше висвітлення залежить вже від джерела інформації, а не від регіону, який поширює цей матеріал;
- принаймні частина редакцій не мають власної редакційної політики щодо використання матеріалів, а часто копіюють наявні в інших медіа матеріали. В результаті характер матеріалу з погляду приховування/неприховування облич досить сильно залежить від доступних для медіа матеріалів.

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ/ЗНАХІДКИ

1. 5 % усіх аналізованих публікацій з регіональних джерел державних органів мали негативний контекст. 49 % публікацій містили чіткі негативні слова щодо людей, звинувачених або підозрюваних у скоєнні злочинів. «Злочинець (зловмисник)» є найбільш часто вживаним словом для опису тих, хто підозрюється або є засудженими за колабораціонізм. Цю характеристику використано у 35 % всіх зібраних публікацій за ключовими словами із регіональних ресурсів аналізованих держорганів. 90 % публікацій з негативним описом не мають інформації про засудження. 43 % усіх аналізованих публікацій містять негативну лексику без згадки про засудження підозрюваної особи. 65 % публікацій із наявними фотоматеріалами використовували техніки приховування обличчя (блюрування).
2. У ЗМІ загальний негативний контекст визначено у 85 % публікацій за ключовими словами. **12 421** публікація містить чітку негативну лексику, пов'язану з описом осіб, звинувачених та підозрюваних у скоєнні злочинів за статтею 111-1 КК України, що становить 42 % від усіх публікацій. Відсоток публікацій з чіткою негативною лексикою у ЗМІ дещо нижчий, ніж у регіональних джерелах держорганів — 42 % проти 49 %. Це може

свідчити про помилковість припущення, що негатив до підозрюваних формується саме у медіа, поза діяльністю органів правопорядку. 95 % публікацій з негативним описом не мають інформації про засудження. 39 % усіх аналізованих публікацій містять негативну лексику, та при цьому не містять інформації про засудження підозрюваної особи, тобто мають маркери можливого порушення презумпції невинуватості. В аналізованій вибірці фотоматеріалів із зображеннями у 505 випадках публікації фотографій підозрюваних чи засуджених осіб медіа не використовували технік приховування облич. Це становить 31 % від матеріалів з фотографіями в аналізованій вибірці.

3. Не можна однозначно стверджувати, що медіа використовують цілком фотоматеріали органів правопорядку і поширюють їх тільки таким чином, яким вони були використані в першоджерелі. Іноді медіа не тільки самостійно додають фотографії підозрюваних або засуджених, а й редагують їх, наприклад, додаючи «штампи» або навпаки, прибираючи їх, додають техніки приховування облич¹⁰⁶.
4. Як уже зазначалося, регіональні джерела державних органів можуть використовувати негативні терміни для привернення уваги аудиторії, навіть коли вироки у справах ще не винесені. Цілком можливо, що досліджувані державні органи намагаються сформулювати свою комунікацію із громадськістю не на основі того, що може зацікавити безпосередньо аудиторію їхніх сайтів та сторінок у соцмережах, а на основі того, як, на їхню думку, ЗМІ краще сприйматимуть їхні тексти (активніше поширять, візьмуть у новини без суттєвих змін тощо), а також сформулювати суспільну думку щодо нульової толерантності до подібних злочинів.
5. Найвищий рівень негативних згадувань і в державних органах, і в ЗМІ — в регіонах, розташованих близько до зони активних бойових дій, або в яких відбуваються активні бойові дії.
6. Області з найбільшою кількістю публікацій із негативними описами підозрюваних, а також із наявністю негативних слів та без інформації про вироки щодо них у регіональних джерелах держорганів — Запорізька, Херсонська та Харківська. Проте, досить високий відсоток негативних слів спостерігається у більшості областей — від 34 % до 50 %. Загалом ближчі до фронту області відзначаються більшою кількістю публікацій на тему колабораціонізму, зокрема з наявними негативними описами, але не за відсотком таких негативних публікацій.

106 СБУ затримала колаборантку, яка переховувалась на окупованій Харківщині / LB.ua, 13.09.2022: https://lb.ua/society/2022/09/13/529209_sbu_zatrimala_kolaborantku_yaka.html

7. За наявністю інформації про вирок у публікаціях з негативними описами підозрюваних у джерелах регіональних держорганів всі області мають досить великий відсоток публікацій з негативом без інформації про вирок чи засудження підозрюваної особи — від 90 % до 97 % публікацій. Показник загальнонаціональних джерел — 96 %. Можна стверджувати, що у медіа всіх регіонів України певним чином присутня політика привернення негативної уваги до колабораційної діяльності, її емоційного сприйняття та засудження.
8. Можна стверджувати, що на регіональні особливості найбільший вплив має саме політика окремих державних органів, оскільки часто саме певний держорган виділяється за кількістю негативних публікацій у багатьох регіонах. При цьому більшість областей показують схожі результати щодо відсоткового співвідношення наявності та відсутності негативної мови. Також джерела репостять та дублюють інформацію з інших регіонів, що посилює цей ефект.
9. У дослідженні не виявлено наявності спеціальної політики державних органів чи медіа в однозначно негативному висвітленні цієї тематики, чи, навпаки, у стовідсотковому прагненні дотримуватись певних стандартів. Більшість джерел розміщують і коректні матеріали, і матеріали з маркерами можливого порушення презумпції невинуватості та порушенням правил розміщення фотоматеріалів.
10. Великий відсоток наявності негативних описів та відсутності блюрування фотографій підозрюваних у медіа може пояснюватись патріотичною налаштованістю і самих медіа, і аудиторії, на яку розраховані ці матеріали. Якщо є підтверджені докази злочинної діяльності, то використання негативних термінів допомагає донести серйозність вчинків цільовій аудиторії. Негативні терміни можуть бути використані для формування сталої негативної громадської думки про колаборантів, що допомагає запобігати подібному в майбутньому і вже тепер формувати осуд щодо діяльності таких людей. Утім, не можна не відзначити, що патріотизм не конче повинен суперечити нормам міжнародного законодавства — і, на нашу думку, цілком можливо формулювати повідомлення на цю тематику більш об'єктивно, залишаючись при цьому на патріотичних позиціях та безумовно підтримуючи суверенітет та територіальну цілісність України.

РОЗДІЛ 4.

СПРИЙНЯТТЯ В ГРОМАДАХ ФАКТІВ СПІВПРАЦІ З ОКУПАЦІЙНИМИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ, РОСІЙСЬКОЮ АРМІЄЮ

Окрім аналізу судової та слідчої практик застосування законодавства про колабораційну діяльність, комунікації цієї теми із суспільством, важливим є вивчення сприйняття змісту поняття «колабораціонізм», поточної практики притягнення до відповідальності та очікувань в громадах. Це може дати змогу оцінити, якою мірою поточна ситуація корелюється із суспільним запитом на справедливість, зокрема, з боку жителів постраждалих громад, що перебували чи продовжують перебувати в окупації.

Інструмент фасилітованих обговорень дозволив більш глибоко та комплексно підійти до визначення ставлення жителів територій певного типу до колабораційної діяльності, відповідності наявних кроків держави очікуванням та запиту населення щодо справедливості. Під час зустрічей була можливість напрацювати перелік ключових викликів та системних проблем щодо забезпечення справедливості стосовно людей, які звинувачуються у колабораціонізмі, відрефлексувати дієвість наявних підходів і практики, обговорити альтернативні інструменти, що потенційно будуть релевантні наявним на рівні громад запитам.

4.1. МЕЖА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ МІЖ ЗЛОЧИНОМ ТА ВИЖИВАННЯМ

Попри доволі різноманітну палітру кейсів та ситуацій, якими ділились учасники під час діалогових зустрічей, можна виокремити точки сходження, навколо яких у більшості випадків пропозиції збігаються. Важливо зазначити лише, що тривалість окупації суттєво впливала як на різноманіття прикладів, певне ускладнення розуміння типів колабораційної діяльності, чинників та контексту, який впливав на вибір людини. Водночас тривалість окупації могла витіснити форми взаємодії, властиві для початкового періоду окупації. Наприклад, перевізники — як тип бізнесу, а інколи прямої взаємодії з російськими військами — згадуються переважно у чернігівському та сумському випадку, в

інших груп цей фокус зникає, бо ці дії стають частиною нової реальності, тобто нормалізуються.

Процес обговорення цього блоку будувався на визначенні спочатку на індивідуальному рівні, а потім на рівні всієї групи тих типів діяльності, які з погляду учасників: (1) однозначно потрапляють до переліку видів колабораційної діяльності, (2) потребують уточнення — щодо цих дій потрібне прояснення та уточнення деталей, (3) не підпадають під визначення колабораційної діяльності.

(1) Дії, які однозначно потрапляють до переліку видів колабораційної діяльності.

- **Участь у встановленні та розбудові системи влади та управління.** Робота в місцевих окупаційних адміністраціях, як на керівних посадах, так і на рівні просто працівників. Важливо зазначити, що учасники доволі часто не розмежовували просто перебування на посаді та обіймання керівної посади. Фактично «всі, хто пішов у владу» потрапляли у перелік колаборантів. Окрім того, цю категорію майже не розглядали як таку, на яку, ймовірно, міг здійснюватися тиск, чи існує виправдувальний контекст (як, наприклад гуманітарна складова у мотивації обійняти певну позицію).
- **Участь у політичній легітимізації режиму окупації через організацію виборів, референдумів, обрання депутатом.** Для частини учасників було важливо розмежувати ступінь відповідальності надалі: що для новообраних депутатів та керівників виборчих комісій відповідальність максимальна, а прості члени комісій можуть отримати меншу ступінь, що їхні дії потребують уточнення і дорозслідування.
- **Правоохоронці, «силовики»¹⁰⁷.** У цей блок потрапляли фактично всі, хто прямо або опосередковано взаємодіяв зі створеними правоохоронними та безпековими органами РФ на окупованих територіях чи ставав до їх лав. Це стосується як міліції, так і, наприклад, пенітенціарної служби.
- **Особи, що свідомо та добровільно надавали інформацію** про українських активістів, ветеранів чи навіть допомагали з їх розшуком чи брали участь у «фільтраційних заходах росіян». Також у цю категорію потрапляли і розпорядники баз даних, документів, які добровільно і проактивно надавали масиви даних росіянам.
- **«Пропагандисти»** — одна з найширших категорій, адже включає в себе як працівників медіа, так і лідерів суспільної думки, тих, хто активно створював контент для російських соціальних мереж тощо. Так само у цей блок потрапляли ті місцеві, які ставали «системними», постійними

107 Для регіонів з тривалою окупацією (Херсон, Запоріжжя, Луганськ) цей російський термін вже вживався як типовий.

«обличчями» пропаганди навіть на рівні пересічних мешканців. Варто зазначити, що і наповнення їхньої діяльності було доволі широким: публічна підтримка, глорифікація Росії, «руського міру», агітація за зміну влади, зокрема і через знецінення української держави чи поширення дестабілізуючих меседжів (наративів) зневіри, антиукраїнських фейків. Дії: створення та адміністрування груп у соціальних мережах; свідома адресна агітація «від людини до людини»; участь у створенні медійних сюжетів та пропагандистських роликів. Проте учасниками обговорень критика української влади та керівництва країни визначалась як складова демократії, а не антиукраїнська діяльність.

- **Особи, що брали участь у збройних формуваннях на боці РФ.** Фактично ці категорії з'являлись лише у регіонах із тривалою окупацією (Запорізька, Луганська, Херсонська області).
- **Передавання армії, органам безпеки РФ даних,** що призводило до ураження української техніки, військових та цивільних, стратегічних об'єктів. У цю категорію потрапили як «наводчики», так і, наприклад, місцеві жителі, які показували шляхи проходження. Але це переважно називали люди з регіонів із нетривалою окупацією та специфікою ландшафту — ліси, болота (Сумщина, Чернігівщина).
- **Керівництво великими промисловими об'єктами, виробництвом чи бізнесом, який свідомо і проактивно використовував зв'язки з окупантами для власного зростання, збільшення, отримання суттєвих конкурентних переваг та монополій.** Особливо якщо ця підприємницька діяльність була спрямована на пряме забезпечення чи виробництво товарів подвійного застосування на користь російських військових.
- У групах розмежовували керівництво закладами, установами освіти, культури, мистецтва та просто роботу вчителем чи бібліотекарем. **Керівництво закладами та установами** маркувалось як колабораційна діяльність, щодо простої роботи у цих закладах виникали дискусії та обговорення. Але у більшості випадків навіть сама робота вчителем з погляду учасників потребувала уточнень та перевірок, перш ніж визначати відповідальність за це.

Важливо зазначити, що учасники не розрізняли, навіть за прямих запитань чи уточнень, чи така відповідальність поширюється тільки на тих, хто працював до окупації в органах місцевого самоврядування чи правопорядку, чи й на умовно місцевих жителів, які вперше в житті йшли працювати у цю сферу вже після початку окупації територій.

Окремо у частині з груп (Запоріжжя, Херсон, Чернігів та Суми) під час обговорення діяльності, яку учасники сприймають як колабораційну, виникали

ідеї щодо включення до цього переліку сексуальних контактів місцевих жителів із російськими військовими. На початку обговорення цього питання зазвичай учасники не висловлювали сумнівів в тому, що подібні зв'язки із ворогами є видом колабораційної діяльності. Утім, після початку обговорення учасники доволі глибоко порушували питання прямого примусу чи контексту, який виводив цю складову із загальної дискусії про колабораціонізм. В групах відбувалось фактично розмежування, чи не єдине впродовж всіх зустрічей. Самі стосунки чи надання сексуальних послуг військовим армії РФ, представникам окупаційної влади, на думку більшості учасників, «заслужовують суспільного осуду». Але відповідальність має наступати лише за дії, які могли потенційно відбутись під час такої «взаємодії» — інформування про патріотично налаштованих місцевих жителів, передача інформації позицій ЗСУ тощо.

Також усі групи зазначали потребу в пріоритезації у діяльності органів правопорядку — передусім, на думку учасників обговорень, зусилля мають концентруватися на діях, які однозначно потрапляють до переліку видів колабораційної діяльності.

(2) Дії, щодо яких потрібне прояснення та уточнення деталей, складали чи не найбільший перелік під час кожної з зустрічей. До нього потрапили ті види діяльності, щодо яких учасники діалогових зустрічей не мали однакового ставлення. Саме тут виникало найбільше дискусій та стикань поглядів та досвіду учасників. На основі цього блоку переважно і формувався перелік факторів, контексту, що мав вплив на ступінь відповідальності: мінімізував чи навпаки обтяжував її. Необхідно зазначити, що з погляду учасників до цієї групи потрапляли ті дії, щодо розуміння (кваліфікації) яких необхідне додаткове уточнення та з'ясування.

- **Бізнес, підприємницька діяльність.** Під час деталізації й уточнення, який саме бізнес чи підприємницька діяльність має потрапляти під певні форми покарання за колабораціонізм, учасники вводили доволі чітку систему критеріїв. По-перше, це тип і розмір бізнесу: самозайняті особи і ті, що вели маленький бізнес, особливо з потенційно гуманітарною складовою (маленькі, і часто єдині у громаді продуктові магазини, аптеки тощо), на думку учасників, мають бути виведені з-під кримінальної відповідальності. А великі підприємства, особливо ті, що виробляють товари прямого або подвійного призначення для російської армії, мають бути покарані. По-друге, потрібно оцінювати, чи не намагалися люди максимально втриматись від взаємодії з окупаційною адміністрацією. Наприклад, до останнього моменту не перереєстровували бізнес відповідно до російських процедур. По-третє, варто оцінити, чи бізнес використовував зв'язки з окупаційними адміністраціями для збагачення, побудови монополії, або отримання надприбутків, користуючись додатковими перевагами (наприклад, перевізники).

- **Робота в системі освіти чи закладах культури.** Незважаючи на результати національних опитувань, які традиційно роботу в цих сферах не оцінюють як ту, що є пріоритетною для переслідування за колабораціонізм, це не було підтверджено учасниками діалогових зустрічей. Для них керівництво цими установами фактично потрапляло у блок колабораційної діяльності. Безпосередньо робота в цих установах, попри зазначення учасниками, що система, яка будується РФ на окупованих територіях, відсутність чітких рекомендацій від профільних ЦОВВ, не дозволяє цій категорії уникнути участі у проросійській пропаганді. Незважаючи на це, більшість груп наголошували на обов'язковості ретельної перевірки цієї категорії працівників. Такий розрив між даними загальнонаціональних опитувань та позицією учасників на рівні громад, що пройшли/проходять досвід окупації, на наш погляд спираються на: (1) підвищений рівень небезпеки для жителів, адже саме педагоги, бібліотекарі працюють передусім з дітьми, відповідно є завищена вимога щодо довіри / недовіри; (2) ще до початку окупації попри невисоку фінансову мотивацію, представники цих професій, особливо у середніх та малих населених пунктах, отримували певну нематеріальну «компенсацію» від громади — вищий соціальний капітал та повагу; тому взаємодія з окупаційними адміністраціями сприймається населенням як «подвійна зрада».
- **Лідери (співробітники) організацій громадянського суспільства.** Ця категорія з'являлась лише у регіонах, у яких було встановлено тривалий режим окупації. Найбільше цю тему обговорювали представники Луганської області, що можна пов'язувати зі специфікою тривалого збройного конфлікту та окупації, коли основою для демонстрації «підтримки» населення Луганської області з 2014 року ставали певні громадські організації. Для учасників із Запорізької та Херсонської областей ці організації сприймалися як через пропагандистську лінзу, а також як засіб поширення гуманітарної допомоги. Відповідно, враховуючи специфіку такої діяльності, з погляду учасників, вона точно потребує прямої взаємодії з окупаційними адміністраціями, водночас можливість гуманітарного спрямовування потребує уточнення для ухвалення остаточного рішення.
- **Персональні дії, спрямовані на популяризацію, глорифікацію Росії та «руського міру» у міжособистісній комунікації, власних соціальних мережах без створення власного контенту чи медіапродукту.** Залежно від ступеня, охоплення, масштабності просування учасники відносили цю категорію у транзитну зону. У випадках, коли людина перетворювалась на постійного учасника пропагандистських сюжетів, мала вкрай широку аудиторію та використовувала її для трансляції проросійської пропаганди, це вже ставало підставою для перенесення на детальніший розгляд з боку органів правопорядку.

- **Робота комунальних установ та організацій.** Більшість учасників розмежовували блоки: ведення управлінської діяльності та безпосереднє надання послуг з утримання критичної інфраструктури, забезпечення благоустрою, ритуальних послуги тощо. Відповідно, не керівництво, а управлінська діяльність з погляду учасників потребувала уточнень. А надання послуг вони відносили до блоку «не колабораційної діяльності».

Узагальнені результати дискусій визначають досить високий рівень запити учасників щодо проведення перевірок («фільтраційних заходів») як першочергових кроків з відновлення української влади та управління на місцях. Їхня задача — охопити всі звільнені території та забезпечити швидкий скринінг ситуації та пріоритезацію дій щодо подальшого розслідування та визначення ступеня відповідальності певних осіб. Що ж до інструментів цієї перевірки, то вони варіюються від профілактичних зустрічей і бесід із представниками органів правопорядку та безпеки до застосування поліграфу.

(3) Дії, які не підпадають під визначення колабораційної діяльності.

Групи здебільшого були одностайні в визначенні тих випадків, де вони не вбачали колабораційної діяльності. Здебільшого це були питання виживання та перебування на окупованих територіях. Будь-які дії, взаємодії з окупантами потребували прояснення (уточнення) щодо специфіки цих дій. Без жодних застережень включали лише:

- **безпосереднє проживання на тимчасово окупованих територіях.** Учасники в усіх групах наголошували на різних обставинах та умовах, в яких люди опинилися в окупації. Відповідно відмова від виїзду з окупації консенсусно не є колабораційною діяльністю;
- **отримання паспорту громадянина РФ та документів, які є критичними для виживання на окупованих територіях.** Утім, учасники обговорення наголошували, що паспорт не мав бути отриманий відразу після окупації як жест лояльності до нової влади. Також важливо, щоб факт отримання паспорта не став частиною пропаганди;
- **отримання гуманітарної й іншого типу допомоги,** включно з соціальними виплатами, пенсіями тощо;
- **діяльність медичних працівників та «рятувальників» (працівники ДСНС тощо).** Групи зазначали, що забезпечення критичних потреб місцевого населення, надання медичних послуг, які не супроводжувались проросійською пропагандою, збагаченням та іншими факторами, що обтяжують відповідальність, дозволяє вивести їх з-під звинувачень у колабораціонізм.

В окремих групах обговорювалися й інші дії, які не мають сприйматися як колабораційна діяльність. Наприклад, отримання освіти, освітніх документів, використання російської мови, примусова, не проактивна участь у мітингах і демонстраціях, робота заради виживання тощо.

4.2. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ФОРМИ, СТУПІНЬ ТА РЕЛЕВАНТНІСТЬ

Під час обговорення форм відповідальності за колабораційні дії фактично у кожній з груп формувався в середньому значний перелік на 12–15 пунктів, які можна узагальнено об'єднати в декілька блоків.

- По-перше, ті, що прямо суперечать нормам українського законодавства і загалом праву прав людини, але які, з погляду частини учасників, мали б забезпечити відповідну суворість покарання (смертна кара, депортація, позбавлення батьківських прав саме за погляди батьків, позбавлення права голосу, позбавлення громадянства України тощо). Важливо зазначити, що такі пропозиції доволі часто «блокувалися» самими учасниками обговорень як неприйнятні.
- По-друге, великий блок, пов'язаний саме з кримінальною відповідальністю — позбавлення (обмеження) волі, штраф, конфіскація майна, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю тощо.
- По-третє, значно менший блок, пов'язаний з адміністративними стягненнями — громадські роботи, наприклад, роботи з відновлення звільнених територій тощо.
- По-четверте — запровадження публічного і доступного реєстру осіб, які звинувачені у колабораційній діяльності. Цей реєстр має бути започаткований державою, у нього має вноситись вся інформація про тих, хто має рішення суду, яке встановлює факт колабораційної діяльності, навіть якщо не було застосовано жодної з форм покарання.
- По-п'яте, в учасників щодо частини категорій спостерігався досить високий рівень готовності до застосування люстраційних механізмів та амністії. Проте цей механізм не позбавляє обов'язковості розміщення інформації у вищезазначеному реєстрі. Частина груп озвучувала потребу створення системи атестації, яка мала б забезпечити «відсіювання» спеціалістів.

4.3. ФАКТОРИ ЧИ КОНТЕКСТ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА СТУПІНЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Учасники детально на прикладі конкретних кейсів розбирали критерії, які послаблюють/посилюють відповідальність за колабораційну діяльність.

Наведений нижче перелік факторів дозволяє визначити основні аспекти, які з погляду учасників безпосередньо мають враховуватись під час визначення як пріоритетності розслідування справ, так і ступеня відповідальності за колабораційну діяльність.

- **Фактор проактивності та добровільності.** Учасники наводили приклади, коли взаємодія, пропонування послуг і підтримки окупаційної влади з боку місцевих жителів відбувалось без запиту з боку окупаційної влади. Така проактивність, показовість, готовність бути тими, хто першими надає допомогу окупаційній владі, серед перших отримує паспорт громадянина РФ тощо — можуть стати обтяжувальним чинником у визначенні ступеня відповідальності.
- **Фактор тиску, загрози життю та здоров'ю людини чи її близьких.** Варто відзначити, що для більшості груп це був один із ключових чинників, який має враховуватись для мінімізації відповідальності. При цьому саме по собі перебування в окупації, наявність зброї, архітектури примусу і покарання, яку розбудовувала Росія на окупованих територіях, доволі часто сприймалися як тиск. Після актуалізації власного досвіду та спогадів більшість учасників зазначала, що навіть просто велика кількість озброєних ворожих людей, бронетехніка мали на них «приголомшливий» ефект та «дезорієнтували».
- **Фактор часу, тривалість окупації.** Учасники відзначали, що тривалі форми окупації створюють умови високого ступеня залежності жителів від Росії та сформованих нею органів. Особливо в умовах скорочення виплат (допомоги) з боку держави Україна, що фактично не залишає іншого вибору для виживання, окрім колаборації.
- **Фактор усвідомленості дій.** Неусвідомлені дії, коли люди, особливо у перші години чи дні окупації, не розуміючи, що відбувається, будучи дезорієнтованими, могли надавати певну допомогу чи сприяння окупаційним військам. З погляду частини учасників, це могло ставати виправданням деяких дій. Проте частина учасників доволі часто висувала антитезу: що війна розпочалась у 2014 році, і відповідно події та вчинки 2022 року мають враховувати попередній період.
- **Фактор збагачення, збільшення впливу та зростання, отримання вигоди.** Більшість учасників чітко зазначала чинник нарощення впливу, можливостей суттєво розширити власний бізнес, а то й отримати новий

за допомогою окупантів — як такий, що має призводити до збільшення відповідальності за колабораціонізм. Використання окупації, зв'язків з окупантами як інструмента повернення (розширення) владних можливостей, сатисфакції щодо конкурентів, шансу для самореалізації — ставали обставинами, що обтяжують відповідальність.

- **Фактор нанесеної шкоди.** Учасники обговорень шкоду розуміли як фізичну шкоду (загибель та каліцтво людей, знищення будинків та інфраструктури, техніки загальні руйнування), ціннісну (поширення зневіри, дестабілізуючих наративів, глорифікація Росії тощо), військову (передавання інформації, матеріальних цінностей, які посилювали російську армію, зниження обороноздатності), шкоду ідентичності (знищення об'єктів матеріальної і нематеріальної культури, як основи локальної чи національної, етнічної ідентичності). Відповідно ступінь нанесеної шкоди прямо має корелювати і з суворістю покарання.
- **Фактор гуманітарної складової в професійній діяльності.** У всіх групах відбувалися обговорення, наводилися приклади виключної ролі представників «гуманітарної сфери» як таких, що забезпечували життєдіяльність окупованих територій (медики, пожежники, соціально значущі бізнеси тощо).

Фактори, що мають впливати на посилення відповідальності за колабораційну діяльність:

- **екзистенційний фактор** — колабораційна діяльність сприймається як дія, що фактично відкидає, перекреслює весь спільний попередній досвід, знецінює важливість самого порядку життя, що існував у громаді до російського вторгнення. Фактично відбувається трансформація у сприйнятті індивідуального вчинку співпраці з ворогом як атаки на фундаментальні складові організації життя на рівні громади;
- **фактор «доступності»** — у сприйнятті більшості учасників саме «низові» колаборанти, які залишилися в громадах, є втіленням відповідальності за всі злочини та шкоду, що була нанесена армією РФ під час окупації. Російська армія відступила, з ними відійшли і «нові» керівники та ті, хто скоював найтяжчі злочини під час окупації. Відповідно «покарання» тих, хто залишився в громадах і так чи інакше співпрацював із окупаційною владою, стає єдиною доступною опцією, що має забезпечити справедливість та сатисфакцію для місцевих;
- **фактор керівництва** — перебування на керівних посадах, фактичне забезпечення побудови системи управління та легітимізації переходу влади через організацію (участь) у так званих виборах та референдумах на окупованих територіях;

- **медійний фактор** — готовність до участі у медійній, пропагандистській діяльності. Постійну, навіть епізодичну присутність у пропагандистських медійних матеріалах РФ, готовність виступати в роликах учасники визначали як обставину, що посилює ступінь відповідальності;
- **фактор порушення присяги**, коли люди залишалися на посадах, ішли на підвищення у тій самій системі, в якій працювали і до окупації. Водночас уточнення щодо, наприклад, місцевих жителів, що не працювали в органах влади до окупації: чи є їхня відповідальність меншою за тих, хто порушив присягу — на думку учасників, це не було впливовим фактором. Ступінь суворості відповідальності був фактично однаковим;
- **примус інших до співпраці** з окупаційними органами влади через надання інформації, прямий психологічний, моральний чи фізичний тиск, стимулювання отримання російських документів того чи іншого типу;
- **фактор соціального служіння** — вчителі, священники, працівники органів культури визначались як ті, що мали підвищену соціальну відповідальність перед людьми, безпосередньо просували / брали участь у промоції українських цінностей та держави. Відповідно їхню колабораційну діяльність сприймали як фактор, що посилює відповідальність;
- **фактор особистого досвіду** та шкоди учасників. Важливо відзначити, що пряма шкода (фізична, загроза безпеці, майнові втрати тощо), яка була нанесена безпосередньо учасникам діалогових зустрічей внаслідок колабораційної діяльності, прямо впливала на їхню жорсткість (категоричність) в обстоюванні приналежності саме цього типу діяльності до колабораціонізму — та відповідно на їхнє наполягання на максимізації покарання;
- **фактор «рецидиву»** — повторювальна діяльність з ретрансляції проросійських наративів та цінностей, підтримки ідеї «руського міра». Цей фактор особливо гостро відчували учасники з областей, які вже мали досвід звільнення, та ті, хто перебуває максимально близько до фронту. Фактично нереалізований запит на справедливість, інформаційний і безпековий вакуум, що сформувався на прифронтових територіях, виступає одним із драйверів, що легітимізує для учасників самосуд у випадках декларації певної прихильності / виправдання дій Росії;
- **фактор участі у воєнних та інших злочинах Росії**. Зокрема, долученість до «фільтраційних заходів», інформування про активістів та ветеранів, співучасть у тортурах, депортації дітей тощо;
- **збір та надання інформації**, що посилювала дії російської армії (здача позицій Сил оборони України, передавання інформації про стратегічні об'єкти тощо);

- **проактивна діяльність**, спрямована на знищення безпосередньо української спадщини, символіки, ідентичності, плюндрування державних символів.

Фактори, які мінімізують відповідальність:

- щирі зізнання та отримання прощення з боку тих, хто поніс шкоду. Важливо відмітити, що цю тезу озвучили лише дві групи з шести;
- співпраця і допомога слідству через надання доказів чи інформації;
- «партизанська» діяльність на користь української сторони. За умов короткострокової окупації така діяльність відзначалась без напівтонів (додаткових умов). У разі довгострокової окупації (Херсонська та Луганська області) учасники зазначали, що така діяльність може супроводжуватись і скоєнням злочинів. У таких ситуаціях відповідальність, на думку учасників, мала наставати саме за скоєні злочини, але не за колабораційну діяльність.

Учасники з регіонів, де частина громад звільнена, а частина досі перебуває в окупації, наголошували на потребі у належній комунікації з населенням, що залишилося на тимчасово окупованих територіях, не тільки щодо демонстрації суворості статті 111-1 КК України та практики роботи українського правосуддя у цій категорії справ. Важливо детально роз'яснювати, що очікуватиме населення за певні дії, враховуючи вже тривалий час окупації; яка саме державна підтримка забезпечить умови та засоби матеріальної підтримки, що мінімізують ризик співпраці з ворогом тепер. З погляду учасників має бути комунікація, зрозумілий і матеріальний, і інформаційний блок — для тих, хто залишився на окупованих територіях і не хоче взаємодіяти з ворогом. Ті, хто потенційно можуть бути примушені окупаційними органами влади до співпраці, повинні отримати чіткий алгоритм дій, як вони можуть зафіксувати факт цього примусу і що вони мають робити після звільнення територій.

З іншого боку, важливо зберегти інструменти матеріальної підтримки населення, яке залишається в окупації, проте є працездатним і готове дистанційно надавати певні послуги для українських акторів, державних та недержавних, із дотриманням відповідних безпекових протоколів. Тим самим серед місцевого населення буде створюватися група, що не йде на співпрацю, але має ресурси для виживання. Скасування виплат частиною груп сприймалися як саме свідоме підштовхування українською владою місцевого населення до взаємодії з Росією.

Усі групи зазначали необхідність активної участі місцевих мешканців, тих, хто безпосередньо пережив окупацію, у подіях, пов'язаних із забезпеченням справедливості у колабораційних кейсах. Перший великий блок залучен-

ня, який виникав майже відразу на початку обговорень, — інформування органів правопорядку щодо конкретних випадків співпраці з окупаційною владою. Водночас у дискусіях порушувалися питання низького рівня довіри та сподівань на органи правопорядку, адже погляду учасників, правосуддя не було забезпечене, і багато з тих, хто співпрацював, продовжує жити у громаді. Другий важливий блок — це залучення взаємодії у процеси відновлення. Для багатьох учасників, особливо для яких повернення наразі неможливе, це ставало доволі болісним і проблемним питанням. Тривала окупація розриває зв'язки та формує уявлення про покинуте місце проживання як про вкрай вороже. Проте частина представників громад зазначала, що саме думка місцевих мешканців, тих, які разом перебували в окупації, може виступати певним мірилом, «лінзою» для врахування контексту і специфіки як встановленого росіянами режиму контролю, так і поведінкою місцевих. Тому формат «громада — свідок» може бути розвинений до запровадження певних партисипаторних аспектів, серед ідей — проведення певних слухань та надання характеристик людині, щодо якої є обвинувачення у колабораційній діяльності.

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ/ЗНАХІДКИ

1. **Фактор наявного досвіду повернення та відсутності звільнення територій не мав відчутного «пом'якшувального» впливу.** Одним із ключових викликів для учасників ставали питання повернення чи усвідомлення рішення про неповернення на потенційно звільнені території, розуміння складності відновлення життя та контакту з людьми, які залишалися на тимчасово окупованих територіях. Для областей, де фактично досвід повернення відбувся, ми констатували більш складне, багатопланове осмислення колабораційної діяльності та проблем, з якими стикнулося місцеве населення. Утім, наше припущення, що цей досвід мав формувати певний ефект регуманізації, не справдився, попри більш комплексне розуміння тематики, мотивів та контексту це доволі рідко втілювалось у ступінь відповідальності.
2. **Основними драйверами суворості покарання виступали фактори нерелізованого запиту на справедливість, запит на реальну, а не імітаційну роботу органів правопорядку.** З погляду місцевого населення, існує реальна складність у притягненні до відповідальності «кривдників» — і російських військових, і людей, які забезпечували сталі дії з розбудови системи окупаційної влади. Адже вони часто відходили заздалегідь і не залишалися на звільнених територіях. Відповідно, якщо неможливо забезпечити покарання винних — ані прямо через участь у Силах оборони України, ані опосередковано через притягнення винних до відпові-

дальності через їхнє перебування на тимчасово окупованих територіях України чи в РФ — є потреба максимізувати покарання тих, хто залишився. Безпекова загроза — близькість фронту, розуміння можливості повторення, швидкого наступу Росії та повторного захоплення українських територій змушує місцеве населення інструменталізувати переслідування колаборантів як засіб побудови безпечних територій. Особливо в умовах активного застосування російською армією ракетних обстрілів цивільних та військових об'єктів на території громад. Фактично непокарані за колаборацію стають для місцевого населення втіленням неспроможності держави, органів правопорядку не тільки здійснити правосуддя, забезпечити справедливість, а й базово гарантувати безпеку. Фактично ці справи часто переводяться у вимір тесту, іспиту на спроможність для державної системи. Чітка прив'язка загроз до індивідуальної, національної та фактично екзистенційної небезпеки призводить до високого рівня тривоги та вимоги до органів влади: діяти максимально на випередження, з демонстративною строгістю/жорсткістю. Тим самим забезпечується мінімізація ризиків та загроз. З іншого боку, важливим аспектом суворості й відповідальності у сприйнятті учасників обговорень є не тільки сам факт покарання за колабораціонізм як «неправильну» поведінку та вибір, а й використання цього засобу як підтвердження «правильності» їхнього власного вибору. Відповідно евакуація з окупованих територій, покинуте майно є немарними, і якщо держава не визнає цього й не дякує за це безпосередньо, то сам факт суворості покарання може стати такою формою вдячності. Пошук адекватної стратегії визнання та видимості дій людей, що на місцевому рівні робили проукраїнський вибір, може стати інструментом зниження рівня соціальної напруги та радикалізації, мінімізуватиме ризик інструменталізації цього питання у процесах розколу та ескалації.

3. Існують контрверсійні цілі притягнення до відповідальності за колабораціонізм. Учасники відзначали, що фактично відповідальність за колабораціонізм має забезпечувати водночас декілька цілей — і, на жаль, взаємовиключних. З одного боку, це інструмент демонстрації державою та суспільством крайньої неналежності колабораційної поведінки, що має забезпечити превенцію цих дій на тимчасово окупованих територіях. Це виливається у максимально широке трактування видів такої діяльності та суворість покарання від держави. З іншого боку, фактор затягування у часі режиму окупації, обрання українською державою вектору на скорочення механізмів матеріальної підтримки населення, що залишилося на окупованих територіях, призводить до зростання факторів, що пом'якшують відповідальність. Тож ми отримуємо на рівні громад досить динамічні процеси, і часто вони розколюють. Наприклад, учасники херсонської групи згадували про початок досить обережних розмов та

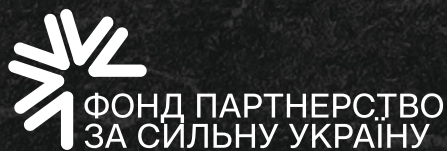
дискусій щодо налагодження взаємодії з жителями окупованого лівого берега Херсонщини для вирішення гуманітарних питань. І в той самий час неефективні дії української держави на цій території сприймаються як однозначний сигнал для інших, досі окупованих територій, який підхоплюється російською пропагандою.

4. Домінування запиту на кримінальний, каральний підхід. Учасники зустрічей максимізували відповідальність і доволі часто пропонували ті види відповідальності, що перебували поза межами не тільки законодавства України, а й міжнародного права прав людини: смертна кара, депортація, обмеження у спілкуванні батьків-колаборантів з їхніми дітьми, обмеження пересування, позбавлення громадянства України тощо. Водночас тривалий досвід окупації призводив не тільки до більш деталізованого переліку специфіки та різновидів колабораційної діяльності, а й до більш адресного, варіативного застосування різних форм відповідальності, зокрема й амністії (звільнення від відповідальності). Попри досить каральний фокус у позиціях учасників зустрічей все одно звучить запит на належне, відповідне стандартам правосуддя, розслідування фактів та встановлення вини, виважених і стратегічних пріоритетів з боку системи правопорядку, покарання найперше тих, хто готував і будував окупаційну систему. У суттєвої частини учасників простежується запит на чітке законодавче регулювання та чітко визначені критерії колабораціонізму, особливо для територій, на яких режим окупації існує вже тривалий час. Передусім це стосується критеріїв шкоди, ступеня взаємодії, розмежування злочину та гуманітарної діяльності тощо.

5. Колабораційна діяльність співвідноситься із загальною шкодою, яка була нанесена війною. Відповідно це впливає на спроможність розмежовувати різні склади злочинів, утворюючи єдине тло загального, абсолютного злочину проти індивіда, громади та країни в цілому. Доволі часто це поширено щодо інших злочинів (державна зрада, мародерство тощо) як таких, що є супровідними або тотожними за своїми діями до колабораційної діяльності. Водночас у групах із частини регіонів, де була нетривала окупація (Чернігівщина, Сумщина) або швидке захоплення (Херсонщина), доволі гостро порушувалося питання відповідальності за відсутню підготовку території до оборони, нехтування, або, на думку учасників, «свідомий саботаж» представниками місцевого та обласного керівництва заходів, які мали не допустити швидкого просування ворога вглиб українських територій. Проте, в учасників спостерігається розмиття розуміння шкоди і відповідно запиту на релевантні цій шкоді компенсації у результаті віддаленості від власного, індивідуального досвіду. Умовно персональна шкода, яка була нанесена життю, здоров'ю чи майну, може бути конкретно виміряна, а тому й компенсована. Учасни-

кам зустрічей було найпростіше працювати із питаннями персонального виміру шкоди, а вже на рівні громади та країни ця шкода розмивається і перетворюється на картину «абсолютного зла», яке заподіяла Росія, що призводило до суттєвого ускладнення визначення компенсації чи релевантних форм відповідальності.

6. **Тривалість окупації має суттєвий вплив.** З одного боку, цей час впливає на деталізацію і типів колабораційної діяльності, розмежування всередині певних сфер (як-от бізнес, місцеве самоврядування тощо), і форм відповідальності. Фактично представники Запорізької, Херсонської та Луганської областей доволі часто більш детально і прискіпливо визначали фактори, які можуть впливати на ступінь відповідальності, аспекти, що впливають на дії людини, загальний контекст. З іншого боку, для частини учасників, що мали досвід внутрішнього переселення у 2014 році, обговорення питання покарання за колабораційну діяльність перетворювалось на доволі глибоку і складну рефлексію. Насамперед щодо власного внеску та відповідальності: «чи те, що я зробив(-ла), достатньо для попередження, чи не створював(-ла) я основу для швидкого захоплення та активної співпраці місцевого населення з Росією своїм попереднім толерантним ставленням».
7. **Фасилітовані обговорення мали психотерапевтичний ефект.** Його відзначали після завершення зустрічей представники кожної з груп. Ці обговорення фактично ставали засобом не тільки рефлексії складної, контроверсійної теми у діалоговий спосіб, а й давали можливість учасникам у безпечному просторі переосмислити власний травматичний досвід та раціоналізувати своє бачення запиту на справедливість стосовно тих, хто вчинив колабораційну діяльність. Окрім того, в частині груп було виявлено запит на визнання з боку держави правильності власного вибору щодо виїзду з окупованих територій та їхньої відмови від співпраці з окупаційними органами влади, російською армією.

Цей аналітичний звіт підготовлений за підтримки Фонду “Партнерство за сильну Україну”, який фінансується урядами Великої Британії, Естонії, Канади, Нідерландів, Сполучених Штатів Америки, Фінляндії, Швейцарії та Швеції. Зміст цього аналітичного звіту є виключною відповідальністю Центру прав людини ZMINA і не обов’язково відображає позицію Фонду та/або його фінансових партнерів.